

Симон Саздов
Трајче Стамески

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

за VIII одделение
во основно образование

ARS
studio

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК за VIII одделение во основно образование

Автори:

проф. д-р Симон Саздов
проф. д-р Трајче Стамески

Рецензенти:

проф. д-р Венко Андоновски
проф. д-р Славица Велева
д-р Александра Лазаревска

Лектор:

проф. д-р Симон Саздов

Стручна редакција:

м-р Ели Василевска Илиевска

Уредник:

Катерина Јованова Кусески

Компјутерска обработка, илустрации, корица и дизајн:

Весна Дединовска – АРС СТУДИО

Графичко и техничко уредување:

Владимир Младеновски – АРС СТУДИО

Печати:

Полиестердеј, ул. Сефедин Нуредини бр. 10, Индустриска зона Визбегово, 1000 Скопје

Тираж: 15 000

Место и година на издавање: Скопје, 2026 година

Издавач:

АРС СТУДИО, ул. Максим Горки бр. 31а-2, 1000 Скопје

© АРС СТУДИО Скопје, 2026

Сите права се задржани. Ниту еден дел од оваа книга не може да биде препечатен или умножен или искористен во каква било форма или на какви било електронски, механички или други начини што сега се познати или ќе бидат во иднина, во кои спаѓаат и фотокопирањето и снимањето, или во кој било систем за зачувување и поврат на информации, без писмена дозвола од издавачите.

Со Одлука за одобрување и употреба на учебник по наставниот предмет Македонски јазик за VIII одделение во основно образование бр. 26-638/1 од 20.5.2026 година донесена од Националната комисија за учебници.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

373.3.016:811.163.3(075.2)

САЗДОВ, Симон

Македонски јазик за VIII одделение во основно образование / [автори Симон Саздов, Трајче Стамески]. - Скопје : Арс студио, 2026. - 233 стр.

: илустр. ; 29 см

Речник на помалку познати зборови: стр. 228-231. - Библиографија: стр. 232-233

ISBN 978-608-239-525-8

1. Стамески, Трајче [автор]

COBISS.MK-ID 69127173

Почитувани ученици,

Пред вас е новиот учебник по Македонски јазик за осмо одделение во деветгодишното основно образование, изработен според барањата на новата наставна програма врз основа на националните стандарди. Овој учебник претставува понатамошен чекор во вашето основно образование и е создаден да ги продлабочи вашите знаења за македонскиот јазик и литература, подготвувајќи ве за идните академски предизвици. Акцентот во ова издание е ставен на критичкото мислење, креативното изразување и одговорното користење на јазикот во современиот медиумски простор.

Јазик и комуникација

Преку содржините во ова издание ќе го продлабочите познавањето на македонскиот јазик низ призмата на неговото место во семејството на словенските и јужнословенските јазици. Ќе се запознаете со богатиот историски развој на македонскиот јазик во XIX век, со делото на македонските писатели, учебникари и македонисти што ги поставиле темелите на нашиот стандарден јазик.

Во граматичкиот дел ќе го совладате правописот на некои согласни групи и правоговорот на акцентските целости, ќе научите за неличните глаголски форми (глаголска именка и глаголска придавка) и ќе ги проучите сложените глаголски форми како предминатото, минато-идното и идното прекажано време. Ќе се запознаете со можниот начин, глаголските конструкции со помошните глаголи сум и има, како и со сложените реченични структури. Особено внимание им е посветено на удвојувањето на предметот, второстепените реченични членови и независносложените реченици.

Овие наставни содржини ќе ви овозможат не само да го совладате јазикот како систем туку и да го цените неговото место во нашата култура и историја.

Литература и Изразување и творење

Литературата е универзален начин на изразување на човековите искуства, чувства и идеи. Во овој дел ќе се запознаете со значењето на собирачката дејност на Миладиновци, Марко Цепенков и Кузман Шапкарев за зачувувањето на нашето народно богатство. Ќе ја анализирате љубовната поезија и ќе ги проучите стилските изразни средства како римата според бројот на слоговите, анафората, епифората, метафората и параномазијата.

Преку прозните текстови ќе се запознаете со фантастичниот и детективскиот роман, ќе ја разберете разликата меѓу авторот, раскажувачот и ликот, како и различните видови раскажувачи. Драмата ќе ја истражите низ нејзините етапи на развој и драмските видови – трагедијата и комедијата.

Вашите вештини за изразување и творење ќе ги развивате низ пишување текстови со практична примена, составување говори, пишување есеи и учество во дебати. Овие активности ќе ви помогнат да станете самоуверени комуникатори, способни да ги изразите своите идеи јасно и убедливо.

Медиумска писменост

Во дигиталната ера медиумската писменост е клучна вештина за секој млад човек. Ќе научите да ги препознавате манипулативните наслови и „мамките за кликови“, да ја проверувате веродостојноста на информациите и визуелните содржини, како и да креирате и одговорно да споделувате медиумски содржини. Овие вештини ќе ви помогнат да станете критични потрошувачи и одговорни создавачи на медиумски содржини.

Наше заедничко патување

Овој учебник не е само збир на правила и текстови – тој е ваш придружник во завршните години на основното образование. Низ разновидните активности и предизвици ќе имате можност да размислувате критички, да творите креативно и да се изразувате слободно. Ве охрабруваме да поставувате прашања, да дискутирате и да создавате свои толкувања.

Се надеваме дека содржините опфатени во овој учебник ќе ви бидат поттик за континуирано учење и развој и дека ќе ја негувате љубовта кон македонскиот јазик и литература и на вашиот понатамошен образовен пат.

Ви посакуваме успешно и инспиративно патување низ страниците на овој учебник! Среќно!

Авторите

СОДРЖИНА

ТЕМА 1: ЈАЗИК И КОМУНИКАЦИЈА	7
Наука за јазикот	8
Македонскиот јазик во семејството на словенските и на јужнословенските јазици	8
Јазичната разновидност во светот	9
Индоевропско јазично семејство	9
Словенски јазици	9
Јужнословенски јазици	10
Историски развој на македонскиот јазик	14
Македонскиот јазик во почетокот на XIX век	15
Почетоците на современиот македонски јазик	15
Најважните македонски учебникари	16
Лозарите и Крсте Петков Мисирков	18
Заеднички карактеристики на јазикот на македонските писатели од XIX век	19
Фонетика и правописни правила засновани на фонетски промени кај согласките	24
Согласни групи	25
Зошто се важни согласните групи?	25
Согласки во непосреден допир	26
Испуштање согласки	27
Акцентски целости	28
Акцентски целости со два полнозначни збора	28
Акцентски целости со проклитики	29
Акцентски целости со енклитики	30
Акцентски целости со проклитики и енклитики	31
Морфологија	34
Придавки	35
Нелични глаголски форми: глаголска именка и глаголска придавка	38
Сложени глаголски форми	39
Граматичката категорија <i>начин</i> кај глаголите (исказен начин, можен начин)	39
Можен начин (потенцијал)	40
Предминато време (плусквамперфект)	41
Минато-идно време	43
Идно прекажано време	44
Глаголски конструкции со сум и глаголски конструкции со има/нема	45
Неменливи зборовни групи	48
Сврзници	49
Предлози	50
Извици	51
Честички	52
Модални зборови	53
Синтакса	59
Видови предмет – удвојување на предметот	60
Второстепени реченични членови	63
Безлични реченици	67
Видови независносложени реченици	70
Лексика на македонскиот јазик	80
Речничкиот (зборовен) состав на македонскиот јазик	81
Домашни зборови	81
Туѓи (странски) зборови	82

Правописни правила	88
Записка	88
Читање со разбирање	91
Со функционална писменост до функционално општество	91
Да се потсетиме: Јазик и комуникација	101

ТЕМА 2: ЛИТЕРАТУРА И ИЗРАЗУВАЊЕ И ТВОРЕЊЕ	107
Народна литература	108
Собирачи на македонските народни умотворби	108
Лирика	116
Лирика – поезија на чувствата	117
Љубовна лирика	119
Стилски изразни средства	125
Рима според бројот на слоговите	126
Рима	127
Фигури на повторување	130
Епика во проза	140
Расказ	141
Епика во проза	141
Роман	149
Фантастичен роман	150
Детективски роман	159
Раскажувач во прозен текст	163
Драма	168
Драма	169
Драмски конфликт	170
Изразување и творење	182
Електронско писмо	182
Молба/барање	184
Раскажување и прераскажување	186
Составување говор	188
Пишување есеј	191
Креативно пишување	195
Дебатирање	200
Да се потсетиме: Литература и Изразување и творење	204

ТЕМА 3: МЕДИУМСКА ПИСМЕНОСТ	211
Медиумска писменост	212
Проверка на веродостојноста на информациите	216
Проверка на текстуални информации: Шест чекори за верификација	216
Што значи одговорно споделување?	221
Да се потсетиме: Медиумска писменост	225
Речник на помалку познати зборови	228

ARS STUDIO

ТЕМА

1

ЈАЗИК И КОМУНИКАЦИЈА

ARCS STUDIO

НАУКА ЗА ЈАЗИКОТ

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СЕМЕЈСТВОТО НА СЛОВЕНСКИТЕ И НА ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Вовед

Замислете дека сте на летен одмор во Хрватска. Во редица за сладолед пред вас стојат деца од Србија. Тие зборуваат меѓу себе, а вие забележувате дека разбирате речиси сè што кажуваат, иако некои зборови звучат поинаку или имаат поинаков акцент.

Слично искуство имате и кога гледате српска серија без превод или кога во онлајн игра ќе сретнете играч од Хрватска – комуникацијата оди речиси без проблем.

Но, ако во истата редица слушнете деца што зборуваат полски или руски, тогаш препознавате само одделни зборови, а значењето на целите реченици ви останува нејасно.

А ако слушнете германски или француски, тогаш речиси ништо не разбирате, освен ако не сте ги учеле тие јазици.

Зошто е тоа така? Како е можно луѓе од различни земји, кои никогаш не го учеле јазикот на другиот, да се разбираат, додека со други мора да користат друг јазик за комуникација? Одговорот се наоѓа во сродноста на јазиците и во нивното заедничко потекло.

Основни поими

За полесно совладување на ова поглавје, важно е да знаеме:

- **Прајазик:** Реконструирани јазик од кој потекнуваат сите јазици во едно јазично семејство (на пример, индоевропскиот прајазик или прасловенскиот јазик).
- **Индоевропски јазици:** Најголемото јазично семејство што ги опфаќа јазиците во Европа и Азија, меѓу кои словенските, романските, германските и многу други јазици.
- **Словенски јазици:** Група јазици што потекнуваат од прасловенскиот јазик и се зборуваат од повеќе од 300 милиони луѓе во Европа и Азија.
- **Јужнословенски јазици:** Една гранка на словенските јазици што ги опфаќа македонскиот, бугарскиот, српскиот, хрватскиот, словенечкиот, босанскиот и црногорскиот јазик.

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

1. Кои странски јазици ги познавате или сте ги слушале? Дали некои од нив ви звучат слично на македонскиот?
2. Кога разговарате со луѓе од соседните земји, дали забележувате слични зборови или изрази?
3. Зошто, според вас, постојат толку многу различни јазици во светот?
4. Што значи кога ќе се каже дека два јазика се сродни?

ЈАЗИЧНАТА РАЗНОВИДНОСТ ВО СВЕТОТ

Во светот денес се зборуваат околу 7000 јазици. Меѓу најраспространетите се мандаринскиот кинески, англискиот, хиндскиот, шпанскиот и арапскиот јазик.

Јазиците се класификуваат според своето историско потекло, граматичките особености и територијалната распореденост. Во ова поглавје вниманието е насочено кон класификацијата според потеклото.

ИНДОЕВРОПСКО ЈАЗИЧНО СЕМЕЈСТВО

Според генеалогската класификација, македонскиот јазик му припаѓа на индоевропското јазично семејство – најголемото јазично семејство во светот.

Во ова семејство влегуваат словенските, романските, германските, балтичките, келтските, индиските и иранските јазици, како и други јазични групи.

Индоевропски прајазик

Се смета дека сите индоевропски јазици потекнуваат од еден заеднички јазик, наречен индоевропски прајазик. Од него нема сочувани писмени извори, но лингвистите го реконструирале преку споредување зборови и граматички форми.

СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

Македонскиот јазик припаѓа во групата словенски јазици, кои се меѓусебно блиски затоа што потекнуваат од заеднички прајазик.

Прасловенски јазик и општословенски период

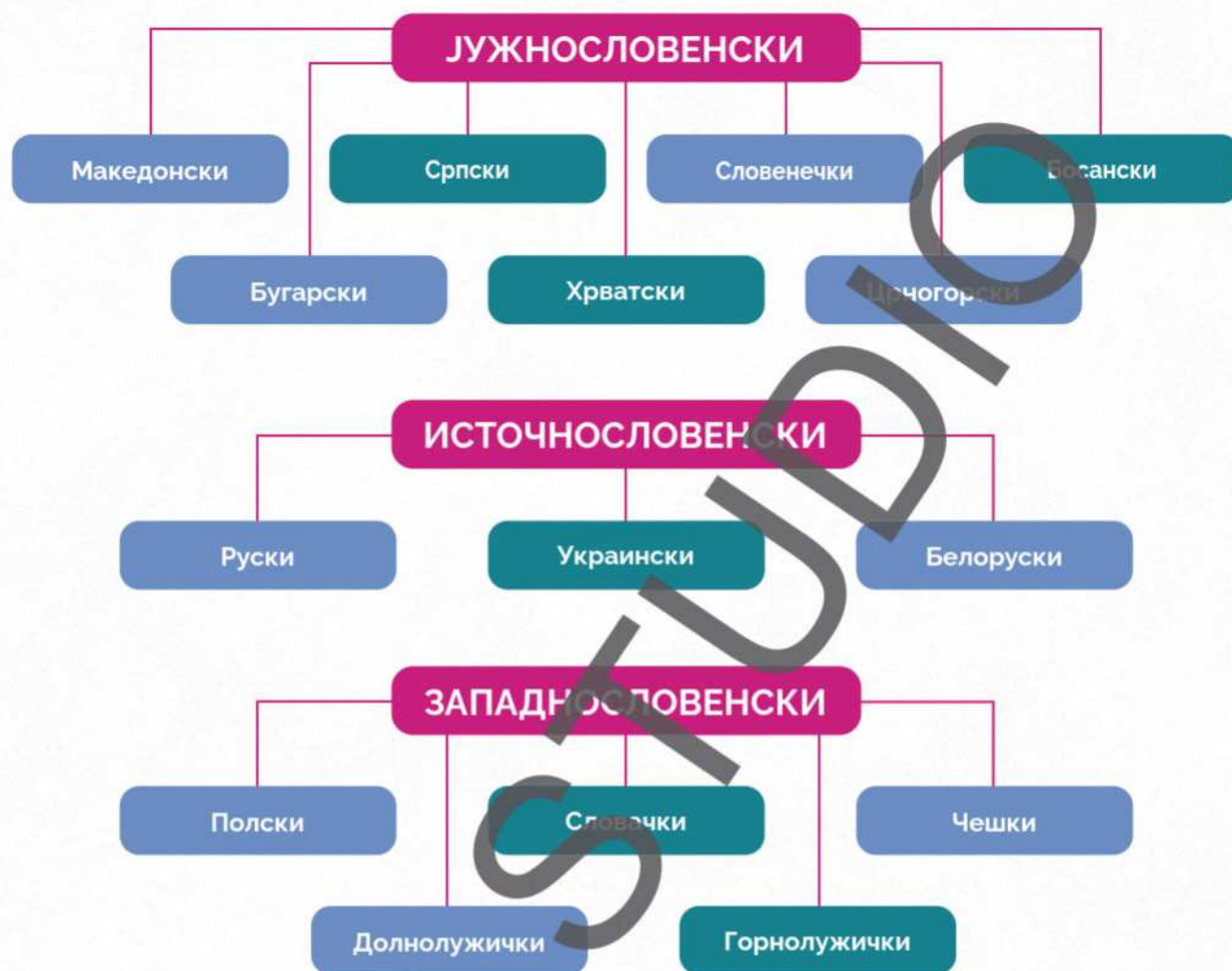
Прасловенскиот јазик бил заеднички јазик на сите Словени. Периодот во кој се зборувал се нарекува општословенски период, бидејќи во тоа време не постоеле значајни разлики меѓу словенските говори.

По распадот на словенската заедница, говорите на различни територии постепено почнале да се разликуваат. Сепак, дел од основниот речнички фонд останал заеднички, особено зборовите поврзани со делови од телото, роднински односи, животни и растенија.

Поделба на словенските јазици

Словенските јазици се делат на три групи:

Изумрени и недржавни словенски јазици

Во јужнословенската група припаѓа и старословенскиот јазик, кој бил првиот книжевен и писмен јазик на Словените, но денес не се зборува како жив јазик.

Полапскиот јазик, кој припаѓал во западнословенската група, со текот на времето бил асимилиран од германскиот јазик.

Денес, покрај изумрените јазици, некои словенски јазици немаат статус на државен јазик, како што се русинскиот, кашупскиот, горнолужичкиот и долнолужичкиот.

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

Јужнословенската група се дели на источнојужнословенска и западнојужнословенска подгрупа.

Во источнојужнословенската подгрупа спаѓаат македонскиот и бугарскиот јазик.

Во западнојужнословенската подгрупа спаѓаат српскиот, хрватскиот, словенечкиот, босанскиот и црногорскиот јазик.

Поделбата се темели на географската распореденост, граматичката блискост и сличноста на зборовите.

ИНФОРМАЦИЈА ПЛУС

Иста реченица на сите словенски јазици

„Здраво, ние сме осмоодделенци!“

Источнословенски:

- **Руски:** Привет, мы восьмиклассники!
- **Украински:** Привіт, ми восьмикласники!
- **Белоруски:** Прывітанне, мы васьмікласнікі!

Западнословенски:

- **Полски:** Cześć, jesteśmy ósmoklasistami!
- **Чешки:** Ahoj, jsme osmáci!
- **Словачки:** Ahoj, sme ôsmaci!
- **Горнолуужички:** Witajće, smy wósmoklasnicy!
- **Долнолуужички:** Witajšo, smy wósmoklasnicy!
- **Русински:** Здравеньки булы, мы є вoсьмаки!
- **Кашупски:** Witôj, më jesmë òsmóclasowcami!
- **Полапски:** Sdrôvã, më jsma vosmoklasna!

Јужнословенски:

- **Српски:** Здраво, ми смо осмаци!
- **Хрватски:** Bok, mi smo osmaši!
- **Босански:** Zdravo, mi smo osmaci!
- **Црногорски:** Zdravo, mi smo osmaci!
- **Словенечки:** Živjo, smo osmošolci!
- **Македонски:** Здраво, ние сме осмоодделенци!
- **Бугарски:** Здравейте, ние сме осмoкласници!
- **Старословенски:** съдравъи, мы ѳсмъи осмoкласъници

ПРОВЕРЕТЕ ГО ЗНАЕЊЕТО

1. Во која јазична група спаѓа македонскиот јазик?
2. Кои се трите главни групи на словенските јазици?
3. Како се вика пражазикот од кој потекнуваат сите словенски јазици?
4. Објаснете што е пражазик.
5. Која група словенски јазици е најразбирлива за македонски говорител?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

1. Истражете како се поздравуваат луѓето на различни словенски јазици.
2. Направете јазично дрво со поделбата на словенските јазици.
3. Подгответе кратка презентација за еден словенски јазик.
4. Истражете еден словенски јазик со мал број говорители и објаснете зошто е важно неговото зачувување.

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

(изберете една или две активности)

Задача 1: Јазичен детектив

Со помош на онлајн речници, печатени речници или, доколку е достапно и соодветно, програми за вештачка интелигенција, преведете ги следниве зборови и зборовни изрази на сите словенски јазици:

Добре дојде!

Здраво!

Како си?

Како се викаш?

Од каде си?

До видување.

Потоа направете табела и дискутирајте во одделението:

- Осврнете се и на писмата со кои се пишуваат одделни словенски јазици.
- Дискутирајте кои словенски јазици ви се поразбирливи, а кои ви се најмалку разбирливи.
- Дали можете да ги утврдите причините зошто некои словенски јазици ви се поразбирливи од други?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

Задача 2: Создајте јазично дрво

Нацртајте или дигитално создајте „јазично дрво“, каде што корењата ќе го претставуваат индоевропскиот прајазик, стеблото ќе биде прасловенскиот јазик, а гранките ќе бидат трите групи словенски јазици, со сите поединечни јазици како лисја.

Задача 3: Истражете и презентирајте

Изберете еден словенски јазик што не е македонски и направете кратка презентација (2 – 3 минути) за тој јазик:

- Каде се зборува?
- Колку луѓе го зборуваат?
- Со кое писмо се пишува?
- Наведете 5 – 10 збора на тој јазик со нивното значење.

Задача 4: Проект за мали јазици

Проучете го статусот на еден од малите словенски јазици (кашупски, горнолужички, долнолужички или русински). Подгответе кратка презентација за тоа:

- Колку луѓе го зборуваат денес?
- Дали има училишта или медиуми на тој јазик?
- Што се прави за да се зачува тој јазик?
- Зошто е важно да се зачуваат малите јазици?

Речник на поими

Генеалозна класификација – класификација на јазиците според нивното историско потекло

Индоевропски прајазик – заеднички прародител на сите индоевропски јазици

Прасловенски јазик – заеднички прародител на сите словенски јазици

Општословенски период – период кога се зборувал прасловенскиот јазик

Асимилација – процес на припојување на еден народ кон друг, при што се губи сопствениот јазик и култура

ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Вовед

За полесно совладување на ова поглавје, важно е да знаеме:

- **Стандарден јазик:** Стандардизирана форма на јазикот што се користи во образованието, книжевноста и јавната комуникација
- **Дијалект (говор):** Регионална варијанта на јазикот со свои особености во изговорот, зборовите и граматиката
- **Учебникар:** Автор што пишува и објавува учебници за образование на народот
- **Преродба:** Период на национално будење, развој на просветата и културата на еден народ
- **Црковнословенски јазик:** Стар книжевен јазик што се користел во црквата и не бил секогаш разбирлив за пошироките слоеви од населението

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

1. На кој јазик зборувате дома? На кој јазик учите на училиште? Дали има разлика меѓу нив?
2. Мислите ли дека е важно луѓето да можат да читаат и да пишуваат на јазикот што го зборуваат секојдневно? Како го објаснувате вашето мислење?
3. Кога некој не го разбира најдобро јазикот во книгите или на училиште, како тоа влијае на неговото образование?
4. Дали знаете од каде потекнуваат зборовите што ги користите? Кои се македонски, а кои доаѓаат од други јазици?

ШТО ВЕКЕ ЗНАЕМЕ?

1. Кој е основоположник на словенската писменост и култура во Македонија?
2. Како се остварува словенската писменост во Македонија во средниот век?
3. Како настанала македонската варијанта на црковнословенскиот јазик?

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ПОЧЕТОКОТ НА XIX ВЕК

Зошто деветнаесеттиот век е важен за македонскиот јазик?

Деветнаесеттиот век е пресвртница во развитокот на македонскиот јазик. Во тој период почнува да се развива современиот македонски јазик каков што го познаваме денес. Но, за да се случи тоа, македонскиот народ требало да надмине многу предизвици.

Какви предизвици постоеле?

Во почетокот на XIX век во Македонија не постоел еден заеднички литературен јазик. Ситуацијата била многу сложена:

- Во јужните краишта доминирал грчкиот јазик. Луѓето дури и македонски зборови запишувале со грчка азбука.
- Во црквите и училиштата се користел црковнословенскиот јазик, што обичните луѓе не го разбирале доволно.
- Секојдневно луѓето употребувале турски зборови поради петвековното турско владеење на овие простори.
- Во Македонија имало влијание од српскиот, бугарскиот и рускиот јазик преку книги што доаѓале од тие земји.

Сето ова создало ситуација што не била поволна за македонскиот народ. Припадниците на македонското граѓанство – трговците, занаетчиите и учителите – сфатиле дека нешто мора да се менува.

ПОЧЕТОЦИТЕ НА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ – пионери на писмениот народен јазик

Нашите први писатели – Јоаким Крчовски (1750 – 1820) и Кирил Пејчиновиќ (1771 – 1845) пишувале во духот на црковната писменост. Нивните творби се дела со непроценливо значење за нашиот јазик затоа што содржат народен јазик во печатени текстови.

Тоа што го вовеле народниот јазик во своите дела, при што извршиле силно влијание во таа насока меѓу широките народни маси, е доволно да им обезбеди почесно место во македонската историја, и литературна и јазична.

Нивните дела имале религиозна содржина и просветен карактер. Обајцата биле православни христијани, кои сфатиле дека луѓето не го разбираат црковнословенскиот јазик, а со тоа не разбираат и што им се проповеда во црква. За да можат да бидат разбрани, тие почнале со внесување на народниот говор во своите проповеди.

Секој од нив пишува на својот роден говор – Крчовски на кратовски и кривопаланечки (северномакедонски говори), а Пејчиновиќ на тетовски (западнамакедонски говор). Крчовски и Пејчиновиќ, со оглед на времето во коешто живееле, употребувале и турцизми, со кои на своите читатели им ги објаснувале црковнословенските зборови што на читателите им биле непознати.

Кирил Пејчиновиќ

Теодосиј Синаитски – првиот глас за народен јазик

Теодосиј Синаитски (1780 – 1843), роден во Дојран, е посебно значаен во редот на овие творци затоа што е првиот Македонец што јавно, во писмена форма, го изнел својот став за потребата да се пишува на народен јазик.

Тој сознал дека на неговиот македонски народ му е потребна македонска, а не неразбирлива грчка книга, па одлучил да отвори македонска печатница во Солун во 1838 година – првата македонска печатница.

Во предговорот кон книгата „Утешение грешним“ од Кирил Пејчиновиќ, Синаитски го изразил ставот дека народниот јазик е „железниот клуч“ што го отвора срцето на народот – за разлика од црковнословенскиот или грчкиот, кои ги споредува со „златен и сребрен клуч“ (убави, но неупотребливи за обичниот човек).

ИНФОРМАЦИЈА ПЛУС**Четиријазичникот на Даниил Москополец (1802)**

Првиот печатен македонски текст е Четиријазичникот на Даниил Москополец, отпечатен во Венеција во 1802 година. Овој речник содржел четири јазици: грчки, романски, македонски и албански. Тој зачувал сведоштво за охридскиот говор од почетокот на XIX век и покажал дека македонскиот јазик заслужува да биде печатен и запишан.

НАЈВАЖНИТЕ МАКЕДОНСКИ УЧЕБНИКАРИ**Партениј Зографски (1818 – 1876)**

Партениј Зографски, роден во Галичник, бил првиот македонски учебникар. Тој ги објавил првите македонски учебници и цел живот се борел македонскиот јазик да стане литературен.

Неговото јазично гледиште:

Зографски сметал дека литературниот јазик треба да се гради врз поширока дијалектна основа, со вклучување елементи од повеќе јужнословенски говори. Ова било практично гледиште за времето, бидејќи Македонија немала своја држава, немало доволно образовани луѓе и било потребно заедничко дејствување против грчкото и турското влијание.

НЕГОВОТО ЗНАЧЕЊЕ

Иако не се залагал отворено за посебен македонски јазик, Зографски бил важен затоа што упорно се борел македонскиот јазик да има право да се развива како литературен јазик.

Партениј
Зографски

Јордан Хаџи Константинов-Џинот (1820 – 1882)

Јордан Хаџи Константинов-Џинот, роден во Велес, е припадник на помлада генерација и токму поради тоа има јасно изградени ставови за потребата да се пишува на народен јазик. Неговото прво дело е „Таблица перваја“, учебно помагало за почетно описменување на учениците (1840).

Неговите јазични карактеристики:

- Настојувал да ја прошири дијалектната основа на своите дела
- Внесувал зборови од соседните словенски јазици
- Користел интернационални зборови: *археологија, ортографија, церемонија, документ, синоним*
- Пишувал за модерни, светски теми, а не само за религиозни

Јордан Хаџи
Константинов-Џинот

Кузман Шапкарев (1834 – 1909)

Кузман Шапкарев, роден во Охрид, го зазема највидното место меѓу составувачите на македонски учебници во деветнаесеттиот век. Во периодот помеѓу 1868 и 1874 година создал 8 учебници, меѓу кои еден буквар и една читанка. Тој е и плоден собирач на македонски народни умотворби.

Кузман
Шапкарев

Ѓорѓија Пулевски (1817 – 1895)

Пулевски, роден во Ѓаличник, е истакнат претставник на македонистите – македонските преродбеници што се залагале за посебен македонски литературен јазик втемелен на македонските народни говори. За разлика од Зографски, Пулевски сметал дека Македонците се посебен словенски народ и треба да имаат свој сопствен литературен јазик.

Неговите дела:

- „Речник од четири јазика“ (Белград, 1873)
- „Речник од три јазика“ (Белград, 1875)
- „Слогница речовска“ (1880) – првата публикувана граматика на македонскиот јазик

Дејноста на Ѓорѓија Пулевски е најдобриот пример за повеќестраната ангажираност на македонските преродбеници. Тој развил учебникарска, лексикографска, собирачка работа, бил и историограф, поет, граматичар, а се истакнал и со својата револуционерно-комитска активност.

Ѓорѓија Пулевски

ЗНАЧЕЊЕТО НА ПУЛЕВСКИ:

Пулевски го поставил темелот на идејата за посебен македонски литературен јазик. Историјата покажала дека токму ова гледиште победило и довело до кодификацијата на македонскиот јазик во 1945 година. Неговите идеи подоцна ги продолжиле лозарите и Крсте Петков Мисирков.

ДРУГИ ВАЖНИ КНИЖЕВНИ ТВОРЦИ

Браќата Миладиновци

Браќата Димитрија и Константин Миладинови, родени во Струга, биле предводници на македонската преродба. Константин издал капитален Зборник со народни песни (Загреб, 1861) со 660 песни. Со својот зборник покажале дека македонскиот народ има богата традиција и посебна култура.

Димитрија
Миладинов

Константин
Миладинов

Григор Прличев

Григор Прличев (1830 – 1893)

Григор Прличев, роден во Охрид, се смета за најистакнат македонски книжевен творец од XIX век. Бил ученик на Димитрија Миладинов. Заради подобра иднина на својот народ, се откажал од личен напредок – ги отфрлил понудите на официјалните атински власти да се школува на државна сметка во Оксфорд или Берлин и, наместо тоа, го одбрал враќањето во својот Охрид. Прличев и самиот нагласил дека секој писател треба да пишува во духот на својот народ и на својата епоха.

Рајко
Жинзифов

Рајко Жинзифов (1839 – 1877)

Рајко Жинзифов, роден во Велес, зазема истакнато место во македонската преродба. Во своите творби Жинзифов ја задржал основата на македонските народни говори, а притоа користел и зборови од други словенски јазици – што било вообичаена практика за македонските писатели од тој период.

ЛОЗАРИТЕ И КРСТЕ ПЕТКОВ МИСИРКОВ

Младата македонска книжовна дружина („Лозари“)

Идеите на македонистите ги продолжиле лозарите. Тоа се група македонски интелектуалци што во 1891 година ја формираат **Младата македонска книжовна дружина**. Наречени се лозари поради списанието „Лоза“ што дружината почнала да го издава во Софија од јануари 1892 година.

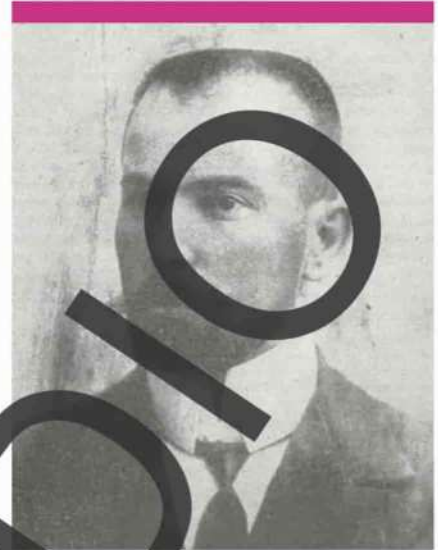
НЕГОВОТО ЗНАЧЕЊЕ

Лозарите во последната деценија на XIX век ја истакнале македонската национална свест и во голема мера придонеле за оформувањето на македонскиот литературен јазик. Тие ја продолжиле идејата на македонистите.

Крсте Петков Мисирков (1874 – 1926)

Лозарите се сметаат за претходници на македонската национална мисла. Мисирков ги опишува како дејци што помогнале да се развијат првите идеи за македонски литературен јазик и се залагале едно од македонските наречја да се издигне на рамниште на литературен јазик за сите Македонци.

Мисирков е роден на 18 ноември 1874 година во село Постол (во близина на античка Пела), во Егејска Македонија. Рано останал без родители и го одгледала баба му, која се грижела за неговото образование. Тешките услови за живот и соочувањето со грчката, српската и бугарската пропаганда го принудиле да менува градови и земји — живеел во Солун, Софија, Белград и Русија. Во 1902 година дипломирал на Историско-филозофскиот факултет на Петроградскиот универзитет, по што работел како наставник по грчки јазик, историја и литература. Починал осамен, во крајна сиромаштија, во Софија, на 26 јули 1926 година.

Крсте Петков
Мисирков

Тоа бил крајот на животот на Мисирков, но не и крај на неговото дело.

„За македонските работи“ (1903)

На почетокот на XX век, во 1903 година, Мисирков ја објавил книгата „За македонските работи“ — една од првите книги напишани на македонски народен јазик, која има големо значење за развојот на литературниот јазик. Во неа тој ги изнел своите ставови за потребата од сопствен јазик, правопис и национално самоопределување на Македонците. Книгата е напишана во време кога Македонците немале свој признаен литературен јазик, а образованието се одвивало на грчки, српски или бугарски јазик. Затоа Мисирков сметал дека без литературен јазик нема целосна национална афирмација.

Три најважни става на Мисирков:

- 1. Дијалектна основа:** За основа на литературниот јазик да се земат централните македонски говори (Велес–Прилеп–Битола–Охрид), бидејќи тие се најразбирливи за најголем број Македонци.
- 2. Правопис:** Македонскиот правопис да биде фонолошки — за секој глас да има посебна буква. Овој принцип значи дека зборовите се пишуваат онака како што се изговараат.
- 3. Зборовен фонд:** Зборовниот фонд да се богати од сите македонски говори, а не само од еден дијалект, со што јазикот ќе ги обедини сите Македонци.

Целта на овие заложби била да се надминат дијалектните разлики и да се создаде заеднички јазик што ќе ги поврзе Македонците.

Идеите оформени во текот на XIX век го добиваат своето најјасно теориско обликување на почетокот на XX век кај Крсте Петков Мисирков.

ЗНАЧЕЊЕТО НА МИСИРКОВ

Мисирков не се залагал само за јазикот. Тој барал автономна Македонија, признавање на македонската нација и обнова на Охридската архиепископија. Мечтаел за македонски универзитет во Скопје и за основање на Македонска академија на науките. Дел од овие идеи подоцна се оствариле, што покажува дека бил далековиден.

Меѓу најзначајните заслуги на Мисирков се: тоа што е автор на првата книга на современ македонски литературен јазик и правопис, идеолог на македонскиот национален развој и еден од најзначајните учесници во создавањето на македонските научно-литературни друштва во Белград, Санкт Петербург и Софија.

Крсте Петков Мисирков е основоположник на современиот македонски литературен јазик и правопис — и синоним за долготрајната борба на македонскиот народ за национална и културна афирмација.

ЗАЕДНИЧКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЈАЗИКОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ОД XIX ВЕК

Што е заедничко кај сите овие писатели?

Сите писатели и учебникари од XIX век имале изграден став дека треба да се пишува на народен јазик. Тие верувале дека:

- Луѓето имаат право да читаат и учат на јазикот што го зборуваат
- Образованието мора да биде разбирливо за народот
- Македонскиот јазик заслужува да биде развиен и запишан

Како пишувале?

- Користеле народни зборови од секојдневниот живот
- Пишувале на различни македонски говори (главно, секој на својот роден говор)
- Внесувале нови зборови (интернационализми, зборови од други јазици) кога им недостигале македонски зборови
- Се труделе да бидат разбирливи за обичните луѓе

ПРОВЕРЕТЕ ГО ЗНАЕЊЕТО

1. Објаснете зошто во почетокот на XIX век во Македонија немало единствен литературен јазик. Кои јазици имале влијание на таквата ситуација?
2. Набројте ги главните особености на јазикот на македонските писатели од XIX век.
3. Кои се тројцата најважни македонски учебникари и кое е нивното значење?
4. Објаснете ги двете различни гледишта за тоа како треба да се развива македонскиот литературен јазик.
5. Споредете ги ставовите на Партениј Зографски и Ѓорѓија Пулевски за изборот на стандарден јазик. По што се разликуваат?
6. Зошто Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ почнале да пишуваат на народен јазик наместо на црковнословенски?
7. Кои три става на Крсте Петков Мисирков биле најважни за развојот на македонскиот литературен јазик?
8. Објаснете ја важноста на јазикот на македонските културни дејци од XIX век за развојот на денешниот стандарден македонски јазик.

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

1. Замислете дека живеете во XIX век и учите во училиште каде наставникот зборува на јазик што не го разбирате. Како мислите дека би се чувствувале и како тоа би влијало на вашето образование?
2. Денес имаме стандарден македонски јазик. Дали мислите дека е важно да се чуваат и различните македонски говори (дијалекти)? Зошто мислите така?
3. Споредете ја ситуацијата во која се наоѓал македонскиот јазик во XIX век со оваа денес. Кои се најголемите промени?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

Активност 1:

Работете во мали групи. Прочитајте ги следниве извадоци од дела на македонски писатели од XIX век. Дискутирајте за темата и содржината на извадоците, за јазикот на кој се напишани, објаснете ги непознатите зборови и запишете ги заклучоците под секој извадок.

Извадок 1 – Јоаким Крчовски, од „Слово заради завист“ (1819)

„Она учи да се не слуша заповед божја, братоубијствена мајка, смрти ходатаица, корен на сичко зло. Завист не е друго што, салт на срце печал, жалба...”

Извадок 2 – Кирил Пејчиновиќ, од „Слово за празниците“ („Огледало“, 1816)

„Пошто за Христа трпимо, барем да го слушаме што ни вели. Он не ни вели нешто тешко, токо лесно. Он ни вели да лубиме еден другото, да се проштааме, да се жалиме, да седим мудро, да не збесуемо како малии деца...”

Извадок 3 – Теодосиј Синаитски, од „Предговорот“ кон „Утешение грешним“ (1840)

„Еве клуч што отворува срцето ваше, не клуч от злато или сребро, но клуч от железно и чилик, што да не се вие, оти среброт и златото ест меко и се вие скоро, но железото со челик не се вие”

Извадок 4 – Крсте Петков Мисирков, од „За македонските работи“ (1903)

„Создаајн’ето литературен јазик јет дуовна потребност кај нас, со која се мислит да се клаит крај на злоупотребите на пропагандите со нашите интереси, и со кој требит да се создаит свој литературен и научен центр...”

Прашања за дискусија:

- Кои зборови ви се познати, а кои непознати? Обидете се да ги објасните непознатите зборови според контекстот.
- На кој говор (дијалект) е напишан секој извадок?
- Протолкувајте ја споредбата што ја прави Теодосиј Синаитски меѓу златниот/сребрениот и железниот клуч.
- Зошто мислите дека овие автори решиле да пишуваат на народен јазик наместо на црковнословенски?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

Активност 2:

Дел 1: На временската оска подолу се прикажани најважните настани и личности од развојот на македонскиот јазик во XIX век. Прочете ја.

- 1814 – „Слово исказаное заради умирање“ од Јоаким Крчовски (прва книга на народен јазик)
- 1816 – „Огледало“ од Кирил Пејчиновиќ
- 1838 – Теодосиј Синаитски ја отвора првата македонска печатница во Солун
- 1840 – „Утешение грешним“ од Кирил Пејчиновиќ (со предговор од Теодосиј Синаитски)
- 1861 – Зборник на народни песни од браќата Миладиновци
- 1868 – 1874 – Учебниците на Кузман Шапкарев
- 1875 – „Речник од три јазика“ од Ѓорѓија Пулевски
- 1880 – „Слогница речовска“ од Ѓорѓија Пулевски (прва граматика)
- 1892 – Списанието „Лоза“ (лозарите)
- 1903 – „За македонските работи“ од Крсте Петков Мисирков

Дел 2: Врз основа на извадоците од Активност 1 и информациите од временската оска, поврзете го секој автор со темата за која пишува.

Автор

1. Јоаким Крчовски
2. Кирил Пејчиновиќ
3. Теодосиј Синаитски
4. Крсте Петков Мисирков

Тема

- А) Потребата од создавање литературен јазик
- Б) Завист како корен на злото
- В) Христијанска љубов и простување
- Г) Народниот јазик (железо наспроти злато)

Одговори: 1 – _____, 2 – _____, 3 – _____, 4 – _____

Дел 3: Подредете ги делата по хронолошки редослед (од постаро кон поново). Проверете ги одговорите на временската оска.

- „За македонските работи“ – Мисирков
- „Огледало“ – Пејчиновиќ
- „Слогница речовска“ – Пулевски
- „Слово заради завист“ – Крчовски
- Зборник на народни песни – браќата Миладиновци

Редослед: 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кој од авторите прв почнал да пишува на народен јазик?
2. Зошто е важно што Пулевски напишал речник и граматика на македонски јазик?
3. Што мислите – зошто било потребно толку време за македонскиот јазик да добие своја граматика?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

Активност 3: Играта „Кој сум јас?“

По претходна подготовка дадена како домашна задача, секој ученик избира една личност од XIX век. Без да го каже името, ги презентира своите дела и ставови за јазикот. Останатите ученици погодуваат за кого станува збор.

Личности за избор:

- Партениј Зографски
- Јордан Хаџи Константинов-Џинот
- Кузман Шапкарев
- Ѓорѓија Пулевски
- Крсте Петков Мисирков

Пример:

„Роден сум во Галичник. По професија бев сидар и архитект, но цел живот се борев за мојот народ. Напишав речници на повеќе јазици и прва граматика на македонскиот јазик – „Слогница речовска“. Верував дека Македонците се посебен народ и дека треба да имаат свој посебен литературен јазик. Еднаш напишав: *‘Народ се велики људи који се од еден род и који зборувајат еднаков збор.’* Кој сум јас?“

Насоки за подготовка: За вашата личност истражете: кога и каде е родена, кои се нејзините најважни дела, каков став имала за македонскиот јазик и зошто е важна за неговиот развој.

ДОПОЛНИТЕЛНИ АКТИВНОСТИ:

- Поделете се во три групи. Секоја група нека избере еден учебникар (Зографски, Џинот или Пулевски) и нека напише кратка биографија за него. Вклучете ги нивните најважни дела и јазични ставови.
- Истражете кој говор (дијалект) се зборува во вашиот крај. Запишете неколку збора или изрази што се различни од стандардниот македонски јазик.
- Посетете локална библиотека или музеј и побарајте информации за писатели или учебникари од вашиот крај од XIX век.

Речник на термини

Кодификација – Официјално утврдување на правилата на еден јазик (правопис, граматика, речник)

Дијалектна основа – Говорот (дијалектот) врз кој се гради стандардниот јазик

Фонолошки правопис – Правопис каде секој глас се пишува со посебна буква

Интернационализми – Зборови што се користат во многу јазици (на пример: телевизија, радио, политика, континент, интернет, демократија итн.)

Турцизми – Зборови што потекнуваат од турскиот јазик

Лексикограф – Човек што составува речници

Историограф – Човек што пишува книги по историја

Преродба – Период на национално будење, развој на просветата и културата на еден народ

Буквар – Основна книга за описменување, од која децата ги учат буквите и почнуваат да читаат

ФОНЕТИКА И ПРАВОПИСНИ ПРАВИЛА ЗАСНОВАНИ НА ФОНЕТСКИ ПРОМЕНИ КАЈ СОГЛАСКИТЕ

Вовед

За полесно совладување на ова поглавје, важно е да знаеме:

- **Согласна група:** Две или повеќе согласки што се наоѓаат една до друга во зборот
- **Удвојување:** Појава кога две исти согласки се пишуваат една до друга во зборот
- **Испуштање:** Појава кога една согласка се изоставува од зборот заради полесен изговор
- **Акцентска целост:** Два или повеќе збора што се изговараат со еден акцент, како еден збор
- **Проклитика:** Збор без сопствен акцент што доаѓа пред полнозначниот збор
- **Енклитика:** Збор без сопствен акцент што доаѓа по полнозначниот збор
- **Акцентоген збор:** Збор со свој сопствен акцент
- **Неакцентоген збор:** Збор без свој сопствен акцент

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

1. Зошто некои зборови ни се полесни за изговор од други?
2. Забележете ли дека некои согласки не се изговараат кога зборуваме брзо? На што се должи тоа?
3. Како ги изговарате поздравите *добро ујтро* и *добар ден* – како два одделни збора или како еден збор?
4. Зошто зборовниот состав *црвен пипер* со значење ‘зачин’ звучи поинаку од *црвен ѓи-ѓер* со значење ‘пипер со црвена боја’?

ШТО ВЕЌЕ ЗНАЕМЕ?

1. Зошто доаѓа до гласовни промени кај одделни зборови?
2. Кои гласовни промени се случуваат во македонскиот јазик?
3. Каков е акцентот на македонскиот јазик според неговите гласовни особености?
4. Каков е акцентот на македонскиот јазик според местото во зборот?
5. Зошто македонскиот акцент е наречен третосложен?
6. На кој слог во зборот може да се наоѓа акцентот во македонскиот јазик, освен на третиот слог од крајот на зборот?

СОГЛАСНИ ГРУПИ

ЗОШТО СЕ ВАЖНИ СОГЛАСНИТЕ ГРУПИ?

Имајќи предвид дека некои согласни групи се изговараат различно во различни македонски дијалекти, многу е важно да се познава нивниот стандарден изговор и правопис. Овде ќе разгледаме неколку важни согласни групи, како и правила за нивната употреба.

Согласните групи **мн** и **вн**

Согласната група **мн**

Согласната група **мн** во македонскиот стандарден јазик се изговара и се пишува во зборовите:

гламна, гумно, дамна, демне, семне, многу, многумина, одамна, огламеник, рамна, рамнина, рамноденица, рамноправен, рамностран, самне, симне и др.

Согласната група **вн**

Од друга страна, согласната група **вн** се пишува во зборовите:

внатра, внатрешен, внука, нивни, плевна, внесува, јавно, внимава, главно, тревник и др.

Согласните групи **шт** и **жд**

Согласната група **шт**

Согласната група **шт** се изговара и се пишува во зборовите:

вкешти, воопшто, горештина, гуштер, клешти, ништо, општ, општествен, пештера, сношти, што и др.

Согласната група **жд**

Согласната група **жд** се пишува во зборовите:

глужд, дожд, дождеалец, дождлив, нужда и др.

Согласните групи **зр**, **жр** и **ср**

Кога се пишува согласката **д**?

Согласката **д** се изговара и се пишува помеѓу **з** и **р**, **ж** и **р** во зборовите:
здрав, здравје, поздрав, ждребе и др.

Кога не се пишува согласката **д**?

Согласката **д** не се изговара и не се пишува помеѓу **з** и **р**, **ж** и **р** во зборовите:
зрак, зреј, зрети и др.

Кога се пишува согласката **т**?

Согласката **т** се изговара и се пишува помеѓу **с** и **р** во зборовите:
страна, страница, стројник и др.

Кога не се пишува согласката **т**?

Согласката **т** не се изговара и не се пишува помеѓу **с** и **р** во зборовите:
срам, срамежлив, бесрамен, сребро, среброљубец, средној, сретпат, сретсело, средновековен, средношколец, средовечен, среќа и др.

СОГЛАСКИ ВО НЕПОСРЕДЕН ДОПИР

Удвојување согласки

ШТО Е УДВОЈУВАЊЕ?

Во рамките на еден збор, најчесто на граница меѓу префикс и основа (*бестимен, оддели, на~~д~~дава, на~~т~~трча, от~~т~~таму, раз~~з~~елени*), поретко претставка и основа (*на~~ј~~јак*), или на граница помеѓу основа и суфикс (*ка~~л~~лив*), односно основа и наставка (*про~~л~~етта, пот~~т~~а, де~~в~~етти*), доаѓа до допир меѓу две исти согласки.

Основно правило за удвојување

Две исти согласки што се нашле во непосреден допир може да се наоѓаат помеѓу две самогласки. Тогаш тие се удвојуваат:

на~~ј~~јужно, седум~~м~~ина, де~~в~~етте, десет~~т~~ина, без~~з~~абен, из~~з~~еме и др.

Ако двете исти согласки не се помеѓу две самогласки, не се удвојуваат:

без~~в~~учен, без~~л~~обен, без~~н~~ачаен, бес~~с~~рамен, бес~~с~~мртен, бес~~с~~весен, бо~~л~~еста, ра~~д~~оста, ше~~с~~ти и др.

Најчести случаи на удвојување

Согласката **т** најчесто се удвојува на граница помеѓу основа и наставка (*про~~л~~етта, см~~р~~тта, пет~~т~~е, де~~в~~етте, десет~~т~~е* итн.) и помеѓу основа и суфикс (*пет~~т~~и, де~~в~~етто, десет~~т~~а* итн.).

Сонантот **ј** се удвојува во суперлативните форми кај придавки што почнуваат на **ј**: *на~~ј~~јак, на~~ј~~јасен, на~~ј~~јужен* и др.

Од другите согласки се удвојуваат:

- Сонантот **м** во бројните форми, на пр. *седум~~м~~ина* и *осум~~м~~ина*
- Сонантот **л**, на пр. *ка~~л~~лив* и *ја~~м~~боллија*
- Сонантот **р**, на пр. *интер~~р~~егнум, супер~~р~~евизија, хипер~~р~~еализам*
- Звучната согласка **в**, на пр. *про~~т~~иввоен, про~~т~~ивв~~л~~адин*
- Безвучната согласка **п**, на пр. *суп~~п~~оларен*

Исклучоци од правилото

Исклучоци од правилото за удвојување согласки се префиксите **ис-** и **рас-**, коишто никогаш не се удвојуваат (*исели, исече, расони, расели* итн.), како и префиксот **против-**, којшто секогаш се удвојува: *противвоздушен, противвредност* итн.

ИСПУШТАЊЕ СОГЛАСКИ

Зошто се испуштаат согласки?

До испуштање согласки доаѓа кога во еден збор еднородно во непосреден допир ќе дојдат три согласки тешки за изговор. Тогаш, заради полесен изговор, се испушта средната од трите согласки.

Најчести случаи на испуштање

Такви согласни групи тешки за изговор, кои се упростувале во текот на развојот на македонскиот јазик, се:

- **стј > сј**: *лист > лисја, лисје; пласт > пласје*
- **стн > сн**: *пост > посно; свест > свесно; корист > корисно; уста > усно; страст > страсно* (но: *устен, страстен*)
- **стт > ст**: *радост > радоста; младост > младоста; старост > староста; свест > свеста; чест > честа*
- **стл > сл**: *милост > милослив; жалост > жалослив*
- **здј > зј**: *грозд > грозје*
- **ждн > жн**: *нужда > нужно*
- **штн > шн**: *училиште > училишна, пристаниште > пристанишна, чудовиште > чудовишни* (но: *училиштен, пристаништен, чудовиштен*)

ВАЖНО Е ДА ЗНАЕТЕ

Оваа гласовна промена не се случува денес, па затоа, на пример, во членуваната форма на придавката *контрастен* не се испушта **т**: *контрастниот*. Денес и во многу други случаи на согласни групи тешки за изговор не доаѓа до упростување: *студентка, бездна* итн.

АКЦЕНТСКИ ЦЕЛОСТИ

ШТО СЕ АКЦЕНТСКИ ЦЕЛОСТИ?

Под **акцентска целост** се подразбираат два или повеќе збора што се акцентираат со еден акцент, односно како еден збор.

Видови акцентски целости

Акцентските целости може да бидат составени од:

1. Два полнозначни збора (акцентогени зборови)	3. Полнозначен збор и енклитика/енклитики
2. Проклитика/проклитики и полнозначен збор	4. Проклитика, полнозначен збор и енклитика/енклитики

Лесен начин да направите разлика помеѓу проклитика и енклитика

За полесно да се запомни кои клитики се **проклитики**, а кои клитики се **енклитики**, треба да се забележи дека формално тие се разликуваат само по различниот префикс: **про-**, односно **ен-**.

Про најчесто се јавува како префикс: *прочита, продаде, произлезе, проактивен*
Додавката **ен** најчесто е суфикс: *дрвен, материјален, осамен*

Затоа, проклитиките можеме да си ги представиме како клитики што доаѓаат на почетокот (пред полнозначниот збор), а енклитиките како клитики што доаѓаат на крајот (по полнозначниот збор).

АКЦЕНТСКИ ЦЕЛОСТИ СО ДВА ПОЛНОЗНАЧНИ ЗБОРА

Значенска функција на акцентот

Кај овие акцентски целости секогаш е присутна именка како носител на целостта. Акцентот во овие целости има **значенска функција**, односно укажува дека зборовите во именската група се значенски најтесно поврзани.

Примери:

За означување зачин правилното акцентирање подразбира акцентска целост:

- *црв'ен_пипер* (со акцент на третиот слог од крајот на целостта) = зачин
- *ц'рвен п'ипер* (одделно акцентирани) = пиперки со црвена боја

Слични примери:

- *ц'рн_пипер* (нема пипер со црна боја, затоа е акцентска целост) = зачин
- *кисел'а_вода* (газирана минерална вода, не вода со киселкав вкус)
- *сув'о_грозје* (посебен производ, не старо, исушено грозје)
- *кисел'о_млеко* (посебен вид млечен производ)

Географски поими

Акцентските целости од придавка и именка се најзастапени кај географските поими:

Горн'и_Полог, Долн'и_Сарај,
Овч'е_Поле, Нов'о_Село, Мечк'ин_Камен,
Црн'а_Гора и др.

Поздрави

Акцентска целост од овој тип прават и поздравите:

добр'о_утро, д'обар_ден,
добр'а_вечер, д'обра_ноќ и др.

Дополнети лични имиња

За составите од две именки во коишто првата ја дополнува втората, којашто означува лично име, важи правилото дека секогаш се акцентира втората именка:

поп_Ст'ојан (првата именка е составен дел на името и не се членува)

Но: Попот Стојан не беше присутен, а не докторот Стојан (тука членуваната именка е атрибут со свој акцент)

АКЦЕНТСКИ ЦЕЛОСТИ СО ПРОКЛИТИКИ

Проклитичките акцентски целости се составени од клитики што доаѓаат пред полнозначниот збор. Како проклитики во македонскиот јазик најчесто се среќаваат:

- Честичките: **ќе, би**
- Помошниот глагол **сум**
- Кратките форми на личните заменки: **ме, ми, те, ти, го, му, ја, ѝ** итн.
- Предлозите пред именски збор

Проклитики со именски збор

Како проклитики пред именка најчесто се јавуваат предлозите. За да може акцентот да се префрли врз предлогот, потребно е да бидат исполнети два услова:

1. **Формален услов:** именскиот збор да нема повеќе од два слога
2. **Значенски услов:** составот да има прилошко значење (да одговара на прашањата: *каде?*, *кога?*, *како?*, *колку?*)

Примери:

Тој падна в'о_в_да (акцентот се префрла на предлогот – одговара на прашањето каде?)

Тие вчера беа на_нас (акцентот се префрла на предлогот – одговара на прашањето каде?)

Други состави со прилошко значење се, на пр.: *на_есен, на_шега, со_неа, б'ез_мене, пред_врата, на_маса*

Но: *Се врати од_р'аб_ота* (акцентот останува на именката – поради тоа што именката има повеќе од два слога)

Проклитики со глагол

Кај акцентските целисти со проклитика и глагол исто така се можни два начина на акцентирање:

1. Акцентот се задржува на глаголот ако составот има потврдно значење.
2. Акцентот се префрла врз последната проклитика (таа што е најблиску до глаголот) – ако глаголот не е повеќе од двосложен и ако составот има прашално или одречно значење.

Примери со потврдно значење

Јас сум била во П'ариз; Ти си му ја з'ел капата; Никола ќе одел на н'атпревар; Таа би дошла ако ја п'оканат.

Примери со одречно значење

Јас не сум била во П'ариз; Ти не си му ј'а з'ел капата; Никола не к'е одел на н'атпревар; Таа не б'и дошла ако не ја п'оканат.

Примери со прашално значење

Ког'а дојде? Што м'у рече за онаа работа?

Но целоста може да се раскине при истакнување: Кој го рече тоа – тој или таа?

АКЦЕНТСКИ ЦЕЛОСТИ СО ЕНКЛИТИКИ

Акцентските целисти можат да содржат и енклитики, односно клитики што се јавуваат по полнозначниот збор. Како енклитики во македонскиот јазик, главно, функционираат кратките форми од личните заменки: **ме, ми, те, ти, нè, ни, ве, ви** итн., односно од личната повратна замена: **се, си**.

Именки за сродство со енклитики

Именките што означуваат сродство се јавуваат со енклитики:

м'ајка ми, т'атко му, с'естра ѝ, бр'ат ти, братучед ни, братучетка им и др.

Притоа акцентот паѓа на третиот слог од крајот на целоста или на вториот слог од крајот ако е целоста двосложна: м'ај ѝ.

Заповедни форми со енклитики

Заповедните форми се јавуваат со една или со две енклитики, при што редовно акцентот паѓа на третиот слог од крајот на целоста:

з'еми го, дон'еси ја, однес'и му ја и др.

Глаголски прилог со енклитики

Глаголскиот прилог, којшто самостојно употребен го носи акцентот на вториот слог од крајот, во комбинација со една енклитика има третосложно акцентирање:

Чит'ајќи ја книгата, заслав. Нос'ејќи ги клучевите во дупнатата торба, сум ги изгубила.

АКЦЕНТСКИ ЦЕЛОСТИ СО ПРОКЛИТИКИ И ЕНКЛИТИКИ

Во македонскиот јазик при одрекување кај дел од енклитичките акцентски целисти се добиваат комбинирани акцентски целисти, односно акцентски целисти со проклитика и енклитика. Такви целисти се добиваат кога пред енклитички акцентски целисти со глагол се јавува одречната честичка **не**:

Не_зем'ај_му_ги книгите.

Не_зем'ајки_ја предвид неговата забелешка, тие пропуштија можност за победа.

Тие се акцентираат третосложно.

Речник на поими

Акцент – нагласување на еден слог во зборот или во акцентската целист

Акцентоген збор – полнозначен збор со свој сопствен акцент

Акцентска целист – два или повеќе збора што се изговараат со еден акцент

Гласовна промена – промена во изговорот на гласовите

Дијалект – местен или областен говор

Енклитика – збор без сопствен акцент што доаѓа по полнозначниот збор

Испуштање согласка – изоставување една согласка заради полесен изговор

Клитика – збор без сопствен акцент (неакцентоген збор)

Префикс – додавка на почетокот на зборот заради образување нов збор

Проклитика – збор без сопствен акцент што доаѓа пред полнозначниот збор

Прилошко значење – значење што се добива како одговор на прашањата: каде?, кога?, како?, колку?

Согласна група – две или повеќе согласки еднододруго

Сонант – најзвучна согласка (во македонскиот јазик: м, р, ј, л, љ, н, њ)

Стандарден јазик – официјален, нормиран јазик

Суфикс – додавка на крајот на зборот заради образување нов збор

Удвојување согласки – појава кога две исти согласки се пишуваат еднододруго

Членувана форма – форма на именката, придавката и бројот што содржи членска наставка (от, та, то, ти; ов, ва, во, ви; -он, -на, -но, ни)

АКТИВНОСТ 1

Правилно пишување зборови со согласни групи

Дополнете ги следниве зборови со **д** или **т** ако е тоа потребно:

з_рав, з_рак, ж_ребе, с_рам, с_рана, з_рее, с_ребро, с_реќа, поз_рав, з_рел, внатреш_ен, гореш_ина, з_равје, ниш_о, дож_лив, с_редновековен

АКТИВНОСТ 2

Удвојување и испуштање согласки

а) Објаснете зошто во следниве зборови има удвојување согласки: *пролетта, најјасен, седуммина, беззабен, деветте, најјак, противвоен, каллив*

б) Објаснете која согласка е испуштена во следниве примери и зошто: *лисје (лист), посно (пост), милослив (милост), грозје (грозд)*

АКТИВНОСТ 3

Акцентски целисти – распознавање

Препишете ги примерите во тетратка, поврзете ги зборовите што образуваат акцентска целост и поставете го акцентот на потребното место:

добро утро, црвен пипер, Овче Поле, за него, мајка ми, пред врата, донеси ги, не одам, добра вечер, Мечкин Камен, со нив, тетка ми, на есен, читајќи го, не можат, однеси им, кај мене, црн пипер

АКТИВНОСТ 4

Проклитики и енклитики

Определете дали следниве акцентски целисти содржат проклитика или енклитика:

а) кај нас б) брат ми в) не сака г) земи го д) во вода е) тетка им

АКТИВНОСТ 5

Составување реченици

Составете реченици со следниве акцентски целисти:

- а) со проклитика: *не сака, во вода, кај нас*
- б) со енклитика: *брат ми, донеси го, читајќи ја*
- в) со проклитика и енклитика: *не земај му, не носи ми*

АКТИВНОСТ 6

Составување реченици

Анализирајте ги следниве реченици – обележете ги акцентските целисти, определете го видот (проклитика/енклитика) и означете го акцентот:

Не му го дадов тоа што го сакаше. Мајка ми оди на пазар секое утро. Кај нас има многу гости. Не земајќи ги клучевите, остана пред врата.

ПРОВЕРЕТЕ ГО ЗНАЕЊЕТО

- Објаснете ја разликата помеѓу гласовните промени удвојување и испуштање согласки.
- Што е акцентска целост?
- Објаснете ја разликата меѓу проклитика и енклитика.
- Кога се пишува согласката д помеѓу з и р?
- Зошто именските групи *црвен ѝиѝер* (зачин) и *црвен ѝиѝер* (пипер со црвена боја) се акцентираат поинаку?
- Наведете примери за зборови со удвојување на согласката т.
- Која согласка се испушта во зборот *ѝосно* (од *ѝосѝ*)?
- Кога доаѓа до создавање акцентска целост што содржи и проклитика и енклитика?

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

1. Зошто е важно правилно да ги изговараме и пишуваме согласните групи?
2. Дискутирајте за тоа како акцентските целости го прават јазикот поритмичен.
3. Зошто се испуштаат согласки во некои зборови?
4. Дискутирајте за разликата помеѓу вашиот локален говор и стандардниот македонски јазик во однос на акцентските целости.
5. Зошто е важно да се знае кога акцентот се префрла врз предлогот?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

1. Направете постер со примери за согласните групи: **мн, вн, шт, жд, зр, жр, ср** и за нивната правилна употреба.
2. Запишете разговор со член на вашето семејство и анализирајте ги акцентските целости што ги користи.
3. Создајте краток текст (10 – 15 реченици) во кој ќе употребите најмалку 10 акцентски целости. Обележете ги правилно.
4. Направете збирка од 20 македонски географски имиња што се акцентски целости.
5. Интервјуирајте постари членови на семејството за тоа како тие ги изговараат акцентските целости и споредете со стандардниот изговор.
6. Направете дигитална презентација за удвојување и испуштање согласки со визуелни примери.
7. Составете кратка приказна во која ќе употребите 15 збора со различни согласни групи (**мн, вн, шт, жд, зр, жр, ср**).

ШТО НАУЧИВМЕ?

По завршувањето на оваа целина:

- знам што се **согласни групи** и зошто е важно нивното правилно пишување и изговор
- ги разликувам и правилно ги употребувам согласните групи **мн, вн, шт, жд, зр, жр** и **ср**
- знам кога се пишуваат, а кога не се пишуваат согласките **д** и **т** во одредени согласни групи
- разбираам што значи **удвојување** и **испуштање согласки**
- знам што е **акцентска целост** и дека повеќе зборови можат да се изговараат со еден акцент
- разликувам **проклитики** и **енклитики**
- разбираам дека акцентот може да влијае врз **значењето** на зборовите и изразите
- научив правилно да акцентрирам и да бележам со акцентен знак акцентски целости од два полнозначни збора, акцентски целости со проклитика и акцентски целости со енклитика
- научив да читам акцентски целости во текст и да употребувам акцентски целости во секојдневното општење.

МОРФОЛОГИЈА

Вовед

За полесно совладување на ова поглавје, важно е да знаеме дека:

- Морфологијата ја проучува внатрешната структура на зборовите и начинот на кој тие се менуваат за да изразат различни граматички значења
- Во македонскиот јазик, според морфолошка поделба, зборовните групи се делат на менливи и неменливи
- Неменливи зборовни групи во македонскиот јазик се: прилозите, сврзниците, предлозите, честичките, извиците и модалните зборови
- Придавките во македонскиот јазик се поделени во 4 групи: описни, односни, бројни и заменски придавки.

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

Пред да започнеме со новите наставни содржини, размислете за следниве прашања и по потреба разговарајте во парови или во групи:

1. За кои зборови во македонскиот јазик знаете дека ја менуваат својата форма, а за кои знаете дека не ја менуваат формата? Дајте по неколку примери за двете групи.
2. Кога во секојдневниот говор користиме придавки? Зошто го правиме тоа?
3. Можете ли да наведете пример од секојдневието кога употребувате глаголска именка (на пр., *штрчање*, *учење*)? Дали е нејзината употреба во реченицата поблиска до онаа на именките или, пак, на глаголите?
4. Каква разлика во значењето може да утврдите помеѓу *ќе одам* и *би одел*?
5. Која од следниве глаголски форми ја користите најчесто: *имам јагено*, *сум јаген*, *сум јагел*? Како ви звучат овие форми?
6. Каква е функцијата на сврзниците во реченицата и како го менуваат значењето на кажаното?
7. Кои извици најчесто ги користите и во кои ситуации?

ШТО ВЕЌЕ ЗНАЕМЕ?

Пред да продолжиме со новите наставни содржини, да се потсетиме на дел од она што веќе го научивме во претходните одделенија:

- Кои зборовни групи спаѓаат во именските зборовни групи?
- Кои граматички категории им се заеднички на именските зборовни групи?
- Какво е значењето на придавките?
- Кои видови придавки ви се познати?
- Што е тоа нелична глаголска форма?
- Кои нелични глаголски форми ги учевте минатата учебна година?
- Што е тоа проста глаголска форма? Кои прости глаголски форми ви се познати?
- Што е тоа сложена глаголска форма? За кои сложени глаголски форми веќе сте учеле?

ПРИДАВКИ

Придавките им припишуваат карактеристики, својства на нештата што се именувани со именките. Во претходните одделенија веќе учевте за **описните (квалитативни и количествени)** и **односните (материјални и присвојни)** придавки. Кон овие две групи придавки се додаваат уште две, според потеклото на тие придавки:

- **заменски:** *каков, толкава, моја, твое, какви било* итн. и
- **бројни:** *први, петта, седми, двоен, тројно, осумкратен* итн.

Бројните придавки се наречени така затоа што водат потекло од броеви. Според значењето бројните придавки се делат на:

- **редни бројни придавки** (*прво, второ, трето* итн.), коишто го покажуваат односот на нештата по ред, и
- **бројни придавки што искажуваат умноженост**, односно колку пати една карактеристика му се припишува некому или на нешто (*единичен и еднократен, двоен и двократен, троен и трикратен, четворен и четирикратен, петорен и петкратен* итн.).

Редните бројни придавки се изведени од броевите, главно, со додавање на суфиксот **-ти, -та, -то; -ти** на бројот од основата: *петти, петта, петто, петти*. Исклучоци се броевите еден и два, наспроти кои се изведуваат бројни придавки од поинаква основа и со поинакви суфикси (*прв, прва, прво; први, односно втор, втора, второ, втори*), како и броевите седум и осум (*седми, седма, седмо; седми, односно осми, осма, осмо; осми*).

Бројните придавки **за умноженост** се добиваат со суфиксот **-ен, -на, -но, -ни** (*двоен, тројна, четворно, петорни* итн.) или се сложени составени од бројот и составниот дел **-крат (-ен, -на, -но, -ни): еднократен, двократна, трикратно, четирикратни** итн.

Како и повеќето придавки во македонскиот јазик, бројните придавки разликуваат форми за трите рода (*трет, трета, трето; двоен, двојна, двојно*), за двата броја (*трето, трети; двојно, двојни*) и имаат неопределени, нечленувани (*трети; двојно*) и определени, членувани форми (*третите; двојните*).

Заменските придавки се наречени така затоа што водат потекло од замени, а доказ дека се заменски придавки е тоа што, како и другите придавки, можат да се членуваат. Заменките, од друга страна, не се членуваат.

Членувањето ги разграничува придавките и заменките. Придавките се зборови што може да се членуваат, а заменките не се членуваат.

Меѓу заменските придавки (*каков, таква, некакво, колкава, толкаво* итн.) се изделуваат **присвојните**, коишто се единствените придавки што разликуваат категорија **лице**.

Табелата што следува ги претставува **присвојните заменски придавки** и нивното богатство од форми.

број	лице	род	машки род	женски род	среден род	множина
еднина	1. л.		мој	моја	мое	мои
	2. л.		твој	твоја	твое	твои
	3. л.	м. р.	негов	негова	негово	негови
	3. л.	ж. р.	нејзин	нејзина	нејзино	нејзини
	3. л.	ср. р.	негов	негова	негово	негови
множина	1. л.		наш	наша	наше	наши
	2. л.		ваш	ваша	ваше	ваши
	3. л.		нивен/нивни	нивна	нивно	нивни
повратни заменски придавки	нелични		свој	своја	свое	свои

Табела 1: Присвојни заменски придавки

Повратните заменски придавки се форми што разликуваат род и број, но не разликуваат лице. Истите форми се употребуваат во врска со сите лица, однесувајќи се секогаш на подметот во реченицата:

*Јас ги исчистив **своите** чевли, а сега вие исчистете ги **своите**.*

Покрај присвојните заменски придавки, се изделуваат и други групи заменски придавки, кои, општо земено, според своето значење се делат на **квалитативни** и **количествени**. И двете групи заменски придавки дополнително можат да се поделат, повторно според своето значење, на: **прашални**, **показни**, **односни**, **општи**, **одречни** и **неопределени**.

	прашални	показни	односни	општи	одречни	неопределени
квалитативни	каков, каква, какво, какви	таков, таква, такво, такви	каков што, каква што, какво што, какви што	секаков, секаква, секакво, секакви	никаков, никаква, никакво, никакви	некаков, некаква, некакво, некакви
		ваков, ваква, вакво, вакви				каков било, каква било, какво било, какви било
		онаков, онаква, онакво, онакви				каков и да е, каква и да е, какво и да е, какви и да се
количествени	колкав, колкава, колкаво, колкави	толкав, толкава, толкаво, толкави	колкав што, колкава што, колкаво што, колкави што	секолкав, секолкава, секолкаво, секолкави	николкав, николкава, николкаво, николкави	неколкав, неколкава, неколкаво, неколкави
		олкав, олкава, олкаво, олкави				колкав било, колкава било, колкаво било, колкави било
		онолкав, онолкава, онолкаво, онолкави				колкав и да е, колкава и да е, колкаво и да е, колкави и да се

Табела 2: Заменски придавки

Заменските придавки, како што може да се види во табелите 1 и 2, разликуваат форми за сите три рода (*каков, каква, какво; наш, наша, наше*), за двата броја (*какво, какви; мој, наш*), имаат неопределена, нечленувана (*каков, наш*) и определена, членувана форма (*каквиот, нашиот*).

Заменските придавки во реченицата, како и другите придавки, имаат атрибутивна функција:

***Толкав** успех **нивните** ученици немаа постигнато претходно.*

Тоа значи дека тие најчесто ја определуваат именката пред којашто се наоѓаат. Придавката и именката во тие случаи претставуваат именска група. Во претходниот пример именската група *толкав успех* е директен предмет во реченицата, а именската група *нивните ученици* е подмет.

Според својата функција во реченицата заменските придавки најмногу се разликуваат од личните заменки. Личните заменки се центри на именските групи (***Тие** вчера беа на училиште*), а заменските придавки, како што веќе видовме, се атрибутивни определби на центрите на именските групи.

ПРОВЕРЕТЕ ГО ЗНАЕЊЕТО

1. Како се делат бројните придавки, а како заменските придавки?
2. Што претставува критериум за разграничување на придавките и заменките?
3. Има ли значенска разлика помеѓу бројните придавки двоен и двократен? Објаснете го нивното значење.
4. Објаснете со свои зборови што значи тоа дека заменските придавки имаат атрибутивна функција.
5. Од броевите *три, шест и десет* изведете редни бројни придавки и придавки за умноженост.
6. Изделете ги заменските придавки во следнава реченица: *Тие постигнаа такви успеси што нивните родители само можат да се гордеат.*
7. Зошто зборовите *мој* и *твој* се придавки, а не заменки?
8. Оценете дали во реченицата *Секој ученик донесе свој прибор* е правилно употребена повратната заменска придавка *свој*. Образложете.
9. Распределете ги следниве придавки во табелата подолу на бројни (редни / за умноженост) и заменски (присвојни / прашални / показни / односни / општи / одречни / неопределени): *ваш, двојна, какво и да е, прво, нејзини, петкратен, никакви, седма, толкаво, тринаесетти, четворен, каков, колкава што, секаков, втор, негов, шесткратен, ваков, петти, колкав, троен, никаков, мој, колкав било, нејзин, такви, какво што, свои, николкав*

бројни		заменски						
редни	за умноженост	присвојни	прашални	показни	односни	општи	одречни	неопределени

10. Придавките ја менуваат својата форма во однос на сите граматички категории со коишто се одликуваат. За основна форма на придавките се смета формата за машки род, еднина, неопределена (нечленувана) форма. Со таа форма придавките во македонскиот јазик се присутни во речниците. Ваша задача во продолжение е да ги сместите следниве придавски форми во граматичката категорија во однос на којашто отстапуваат, се разликуваат од основната форма (да се потсетиме, тоа е неопределената форма за машки род еднина): *прва, двојниот, нејзини, мојот, ваши, колкава, секако, никакви, седма, петкратни.*

По род отстапуваат:	
По број отстапуваат:	
По определеност отстапуваат:	

11. Препишете ги придавките од следниве реченици во тетратка или на табла. За секоја придавка напишете каква е, напишете го нејзиниот род, број, лице (ако разликува), како и тоа дали нејзината форма во реченицата е определена или е неопределена.
 - а. *Трикратниот победник, преморен, прв легнал и веднаш заспал.*
 - б. *Нејзината ќерка била втора, а нивното девојче било шесто.*
 - в. *Двојна несреќа го нашла нашиот и ваш непријател.*
12. Напишете свој пример за реченица што содржи барем по една бројна и заменска придавка. На пример:

*Мојот (присвојна **заменска** придавка) прв (редна **бројна** придавка) ден помина во дружење со тројни (**бројна** придавка за умноженост) шампиони во фудбал.*

Потоа определете ги придавките што сте ги напишале според нивните граматички карактеристики. На пример:

мојот – определена, присвојна заменска придавка во прво лице, еднина, машки род

прв – неопределена редна бројна придавка, еднина, машки род

трикратни – неопределена бројна придавка за умноженост, множина

НЕЛИЧНИ ГЛАГОЛСКИ ФОРМИ: ГЛАГОЛСКА ИМЕНКА И ГЛАГОЛСКА ПРИДАВКА

Глаголска именка

Глаголската именка е **проста** и **нелична** глаголска форма. Нелична е затоа што не разликува граматичка категорија **лице**, а проста е затоа што при нејзиното образување не учествува **помошен елемент**, како што е тоа случај кај сложените глаголски форми.

Во македонскиот јазик се изделуваат именки изведени само од **глаголи од несвршен вид** со суфиксот **-ње**. Тие го именуваат глаголското дејство: *слуша + -ње = слушање*, *мие + -ње = миење*; *брои + -ње = броење*. Се забележува дека суфиксот **-ње** се додава на самогласката **а** кај глаголите што во трето лице еднина во сегашно време завршуваат на **-а**, а кај глаголите што во трето лице еднина завршуваат на **-е** или на **-и**, суфиксот **-ње** се додава на самогласката **е**.

Во врска со глаголската именка треба да се обрне внимание на две нешта: ниту е секоја именка што е изведена од глагол глаголска именка (*твори + -ба = творба*; *бакне + еж = бакнеж*; *молк*; *излез* итн.) ниту е секоја именка што е изведена со суфиксот **-ње** глаголска именка (**прашање** со значење 'резултат на прашување': *ми постави три прашања*; **пиење** со значење 'пијалак': *ќе честиш ли едно пиене?* итн.). Значи, за да биде една именка во македонскиот јазик глаголска именка, таа мора да е изведена од глагол со суфиксот **-ње** и да го именува глаголското дејство:

Учењето ги прави учениците поаметни.

Оваа реченица поинаку може да гласи:

Тоа што учат ги прави учениците поаметни.

Глаголската именка, како и другите именки, разликува еден член на граматичката категорија род. Таа е секогаш именка од среден род: *тоа трчање*, *тоа учење*, *тоа играње* итн. По правило има еднинска форма, но во некои случаи, ако означува нешто што може да се изброи, разликува и множинска форма:

Намалени се средствата за истраги, за вештачења и за работа.

Глаголска придавка

Глаголската придавка, како и глаголската именка, е проста и нелична глаголска форма. Таа разликува форми за сите три рода (машки, женски и среден) и за двата броја (еднина и множина).

Глаголската придавка се образува од глаголи со суфиксот **-н**, **-на**, **-но**, **-ни**:

Како што може да се забележи, глаголите може да бидат и од свршен и од несвршен вид. Кај оние глаголи што имаат општ дел што завршува на **-н** или на **-њ**, суфиксот е **-т**, **-та**, **-то**, **-ти**:

игран, играна, играно, играни
дојден, дојдена, дојдено, дојдени
кроен, кроена, кроено, кроени
скроен, скроена, скроено, скроени.

Иако повеќето глаголи образуваат една глаголска придавка, некои од нив имаат наследено по две глаголски придавки од една постара фаза на развојот на македонскиот јазик: *пере – перен и пран, бере – берен и бран, дере – дерен и дран.*

станат, станата, станато, станати
бањат, бањата, бањато, бањати
ценет, ценета, ценето, ценети.

Прашања и задачи

1. Објаснете ја разликата помеѓу глаголската именка и обичната именка.
2. Од глаголите *учи, трча, пее, мие* образувајте глаголски именки.
3. Од глаголите *игра, дојде, бања, цени* образувајте глаголски придавки.
4. Напишете три реченици во кои глаголската именка ќе има функција на подмет.
5. Употребете ја глаголската придавка *прочитан* во четири различни форми што се разликуваат меѓусебно по род и по број.
6. Во реченицата *Трчањето е здраво* определете ја формата на глаголската именка според род и број, како и нејзината функција во реченицата.
7. Зошто од глаголот *дојде* не се образува глаголска именка?
8. Напишете пасус во кој ќе употребите барем три глаголски именки и две глаголски придавки.
9. Составете кратко упатство за образување глаголска именка и глаголска придавка.
10. Оценете дали следнава реченица е граматички правилно составена: *Учењето математика е важно за умствениот развој на учениците.* Образложете.

СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛСКИ ФОРМИ

Формите на глаголот според својот состав се делат на **прости** и **сложени**. Она што ги разликува нив е **помошниот елемент**, којшто не се јавува кај простите (*реков, одиш, дојди* итн.), но се јавува кај сложените форми (*сум рекол, ќе одиш, би дошле, имам слушнато* итн.). Тој помошен елемент во македонскиот јазик може да биде помошен глагол (*сум, има*) или честичка (*ќе, би*).

ГРАМАТИЧКАТА КАТЕГОРИЈА НАЧИН КАЈ ГЛАГОЛИТЕ (ИСКАЗЕН НАЧИН, МОЖЕН НАЧИН)

Грамматичката категорија **начин** го претставува односот на говорителот кон дејството што го изразува глаголската форма. Дејството можеме да го претставиме како соопштение, констатација (*Цело лето не сум излегол од градов; Таа беше првопласирана на вчерашниот маратон*). Притоа се забележува дека кажаното претставува неутрален исказ, неутрално соопштение за некое дејство или состојба. Тоа значи дека говорителот не покажува личен став кон она што го кажува. Но, ние можеме да ја искажеме и нашата заинтересираност за извршување на едно дејство (*Почувај го детево додека сме отсутни; Донеси ми ја јакната!*) или да го претставиме дејството како можно под определени услови (*Би отишол ако ме поканат*), односно да ја искажеме нашата желба едно дејство да се изврши (*Би сакал да си купам нов велосипед*). Последниве два начина на претставување на дејството се сметаат за начини што го покажуваат личниот став на говорителот кон она што го кажува.

Неутралниот начин на искажување на дејството, претставен со првите примери, е наречен **исказен начин (индикатив)**, вториот посочен начин – **заповеден начин (императив)**, а третиот – **можен начин (потенцијал)**. Само за изразување заповеден и можен начин македонскиот јазик има посебни начински глаголски форми. Тоа, сепак, не значи дека исказниот начин не е присутен во македонскиот јазик. Напротив, тој е присутен во сите **временски глаголски форми**. Иако велме само *сегашно време, минато определено свршено време, идно време* итн., ние, всушност, подразбираме: *сегашно време – исказен начин, минато определено свршено време – исказен начин, идно време – исказен начин* итн.

За заповедниот начин учевте минатата учебна година, а во продолжение ќе го претставиме можниот начин (потенцијал).

МОЖЕН НАЧИН (ПОТЕНЦИЈАЛ)

можен начин:

честичка **би**

+

глаголска л-форма

Оваа начинска форма се образува со честичката **би** и глаголската л-форма. Притоа, од глаголи несвршени по вид се користи несвршената л-форма, а од глаголи свршени по вид се користи свршената л-форма:

	од глаголи несвршени по вид	од глаголи свршени по вид
	оди	дојде
1. лице еднина	би одел, би одела, би одело	би дошол, би дошла, би дошло
2. лице еднина	би одел, би одела, би одело	би дошол, би дошла, би дошло
3. лице еднина	би одел, би одела, би одело	би дошол, би дошла, би дошло
1. лице множина	би оделе	би дошле
2. лице множина	би оделе	би дошле
3. лице множина	би оделе	би дошле

Табела бр. 3: Форми за можен начин

Како што може да се забележи и од прегледот на формите, можен начин е нелична сложена глаголска форма. Можниот начин е единствената сложена глаголска форма што е нелична. Кај сите други во самата сложена форма е присутен показател на лицето, а при употребата на можниот начин лицето се определува со лична замена или со некој друг збор во реченицата:

Јас би седел дома, а Ирена би одела на море.

Одречните форми се образуваат со додавање на честичката **не** пред честичката **би**: *не би одел, не би оделе, не би дошла, не би дошле.*

Како што веќе споменавме, можниот начин искажува личен став на говорителот кон она што го соопштува. Можниот начин често е израз на желбата на говорителот нешто да направи, нешто да му се случи:

Би отишол на пуст остров, би уживал по цел ден, не би излегувал од вода.

Со оглед на тоа што изразувањето желба обично е резултат на неможност да се оствари таа желба, често можниот начин се јавува во состав на условните зависнословени реченици, во рамките на т.н. **можен услов**. За овој услов е карактеристично тоа што изразува извесна **резервираност, неубеденост** на говорителот во веројатноста за остварување на дејството:

Кога би ме поканиле на таа забава, со задоволство би отишол.

Можниот начин може да го нијансира изразот. Така, наспроти прилично острото:

Не се согласувам со тоа мислење,

со употребата на можниот начин:

Не би се согласил со тоа мислење

се искажува сопствениот став кон кажаното без да се остави впечаток на спротивставеност со лицето што го искажало другото мислење.

Некои говорители неправилно (надвор од нормата) го употребуваат можниот начин за изразување цел:

Ќе дојдам како би се виделе.

Оваа употреба е неграматичка, па наместо неа треба да се употреби целна зависносложена реченица, односно наместо сврзникот **како би** треба да се употреби целниот сврзник **за да**:

Ќе дојдам за да се видиме.

Прашања и задачи

1. Како се образува можниот начин?
2. Објаснете ја разликата помеѓу исказниот и можниот начин.
3. Која л-форма се употребува во рамките на можниот начин? Од што зависи тоа?
4. Зошто е можниот начин единствената нелична сложена глаголска форма во македонскиот јазик?
5. Со оглед на неличноста на можниот начин, како се дознава лицето на кое се однесува употребената форма за можен начин? Покажете го тоа со еден пример.
6. Со какво значење не треба да се употребуваат формите на можниот начин? Зошто?
7. Образувајте форми за можен начин од следниве глаголи на тој начин што ќе ги употребите во реченици: *пее, патува, изненади, успее, земе, ракува, оди, дојде, игра, учи.*
8. Оценете дали е следнава реченица граматички правилна: *Ќе дојдам како би се виделе.* Образложете го своето мислење и поправете ако е потребно.

ПРЕДМИНАТО ВРЕМЕ (ПЛУСКВАМПЕРФЕКТ)

Предминатото време е сложена глаголска форма. Тоа се образува со помошниот глагол **сум** во минато определено несвршено време и глаголска л-форма:

предминато време: **бев/беше/беше/бевме/бевте/беа** + глаголска л-форма

Во ова време, главно, се употребуваат свршени л-форми од свршени глаголи:

Беше пристигнал кајнив пред тие да се вратат од работа.

При употреба на несвршен глагол, се користи несвршена л-форма:

Бев одел често во таа продавница пред да ја затворат.

	прочита (а-група)	смисли (и-група)	собере (е-група)
1. лице еднина	бев прочитал, -а, -о	бев смислил, -а, -о	бев собрал, -а, -о
2. лице еднина	беше прочитал, -а, -о	беше смислил, -а, -о	беше собрал, -а, -о
3. лице еднина	беше прочитал, -а, -о	беше смислил, -а, -о	беше собрал, -а, -о
1. лице множина	бевме прочитале	бевме смислиле	бевме собрале
2. лице множина	бевте прочитале	бевте смислиле	бевте собрале
3. лице множина	беа прочитале	беа смислиле	беа собрале

Табела 4: Форми за предминато време

Од прегледот на формите може да се види дека формите за 2. и за 3. лице еднина се исти. Нивното разликување, значи, мора да се направи или со употреба на лична замена или се дознава од контекстот:

Сите планови што ги беше смислил му пропаднаа.

Основното значење на ова време е означување дејство што се случило или се случувало во минатото пред некое друго минато дејство. Самото име **предминато** и доаѓа оттаму што кај ова време, покрај сегашниот момент, се користи уште една точка на ориентација, во однос на која означеното дејство се смета за предминато:

Искористив некои пари што ги бев присобрал.

Ние бевме заспале пред да се случи земјотресот.

Се забележува, меѓутоа, дека некои наши писатели го употребуваат ова време и надвор од неговото основно значење, односно го употребуваат без да го доведат во однос со друг минат момент:

Имаше пари и сила... Беше аздисал. (Васил Иљоски)

На тој начин тие на својот исказ му придаваат еден посебен стилски израз, иако тој е таков со самото тоа што го употребиле ова време. Формите на предминатото време на современ план во македонскиот јазик се употребуваат се поретко. Затоа нивната употреба остава посебен впечаток.

Прашања и задачи

1. Како се образуваат формите на предминато време?
2. Зошто предминатото време се нарекува *предминато*?
3. Кое е основното значење на плусквамперфектот?
4. Како поинаку се употребува ова време? Зошто се употребува така?
5. Кое дејство се случило прво во реченицата *Беше пристигнал пред да дојдеме*?
6. Кога е посоодветно да се употреби предминато време, а кога минато неопределено време? Дајте пример.
7. Преобразете ги следниве реченици во реченици што содржат предминато време.
 - а. *Детето си направило железни опинци, зело стапче во рацете и тргнало накај селото.*
 - б. *Штотуку ја зело торбата, вратата се затвори.*
 - в. *Собрало од градот другари, јадело, пиело со нив, се веселело, трошело пари неброени, дури сите не ги потрошило.*
 - г. *Таа заспала пред да се вратам.*

МИНАТО-ИДНО ВРЕМЕ

Минато-идното време е сложена глаголска форма. Тоа се образува со честичката **ќе** и формите за минато определено несвршено време.

минато-идно време: честичка **ќе** + минато определено несвршено време

Ова време може да се образува и од глаголи од свршен и од глаголи од несвршен вид.

	од глаголи од несвршен вид			од глаголи од свршен вид		
	чита	слави	пече	дочита	прослави	испече
1. лице едн.	ќе читав	ќе славеа	ќе печев	ќе дочитав	ќе прославеа	ќе испечев
2. лице едн.	ќе читаше	ќе слаवेशе	ќе печеше	ќе дочиташе	ќе прослаवेशе	ќе испечеше
3. лице едн.	ќе читаше	ќе слаवेशе	ќе печеше	ќе дочиташе	ќе прослаवेशе	ќе испечеше
1. лице мн.	ќе читавме	ќе слаевме	ќе печевме	ќе дочитавме	ќе прослаевме	ќе испечевме
2. лице мн.	ќе читавте	ќе слаевте	ќе печевте	ќе дочитавте	ќе прослаевте	ќе испечевте
3. лице мн.	ќе читаа	ќе славеа	ќе печеа	ќе дочитаа	ќе прославеа	ќе испечеа

Табела 5: Форми за минато-идно време

Формите за минато-идно време се разликуваат од формите на минато определено несвршено време само според присуството на честичката **ќе**. Во рамките на минато-идно време се забележува совпаѓање на наставките за 2. л. едн. и 3. л. едн. (**-ше**). Основниот вокал кај сите глаголи од а-група е **а**, а кај сите глаголи од и-група и од е-група е **е**.

Кај некои глаголи, како што е случај, на пример, со глаголите **брои** и **пее**, пред наставката **-а** во 3. л. мн. се пишува **ј** од правописни причини. Според едно правописно правило, кога во непосреден допир доаѓаат три самогласки, се пишува **ј** меѓу втората и третата самогласка (*броеја, пееја, стоеја, миеја* и др.).

Одречните форми на ова време се прават слично како и оние на идното време:

1. со честичката **не**: не ќе знаев, не ќе знаеше, не ќе знаевме...

2. со комбинација на одречната форма на глаголот **има**, а тоа е **нема** во 3 л. еднина на минато определено несвршено време, честичката **да** и форми за сегашно време од глаголот: *немаше да играм, немаше да играш, немаше да игра...*

Основното значење на ова време е да означи дејство кое е идно од аспект на друго минато дејство, но е минато од аспект на моментот на зборувањето:

Беа многу среќни, ќе одеа на одмор.

Треба да се забележи дека со ова време не се дава секогаш информација за тоа дали дејството се остварило или не. Така, на пример, во претходниот пример не се кажува дали лицата што ќе оделе на одмор навистина и отишле.

Сепак, добар дел од речениците што го содржат ова време се еднозначни – кажуваат дека дејството не се реализирало. Такви се речениците што изразуваат **нереален услов**:

Да дојдеше, ќе си поминеше убаво.

Како што гледаме, во случајов е јасно дека лицето не дошло, а како последица на тоа и не можело да си помине убаво, барем не во врска со тоа доаѓање.

Прашања и задачи

1. Како се образуваат формите на минато-идно време?
2. Кое е основното значење на минато-идното време?
3. Кој момент служи за ориентација при определувањето на основното значење на ова време?
4. Како се објаснува називот на ова време, којшто звучи противречно?
5. Образувајте форми за минато-идно време од глаголите: чита, пристигне, слави.
6. Која е значенската разлика помеѓу минато-идно (*Ќе одев на фудбал*) и идно време (*Ќе одам на фудбал*)?
7. Менувајте ги по лице и по број формите за минато-идно време од следниве глаголи: *настојува, сфати, пламне, спои*.

ИДНО ПРЕКАЖАНО ВРЕМЕ

Ова време се образува со честичката **ќе** и формите за минато неопределено несвршено време. Идно прекажано време ја претставува единствената сложена глаголска форма во македонскиот јазик во чиј состав влегува друга сложена глаголска форма. Оттаму, во рамките на ова време, во повеќето форми се присутни два помошни елемента – честичката **ќе** и помошниот глагол **сум**.

идно прекажано време: честичка **ќе** + помошен глагол **сум** + несвршена глаголска л-форма

И овде треба да се земе предвид фактот дека формите на ова време се образуваат од глаголи од двата вида. Кај оние глаголи што имаат две л-форми секогаш се користи несвршената. Тоа ни го покажува следниов преглед:

	од глаголи од несвршен вид			од глаголи од свршен вид		
	трча	лежи	мие	врати	рече	чуе
1. л. едн.	ќе сум трчал ќе сум трчала ќе сум трчало	ќе сум лежел ќе сум лежела ќе сум лежело	ќе сум миел ќе сум миела ќе сум миело	ќе сум врател ќе сум вратела ќе сум вратело	ќе сум речел ќе сум речела ќе сум речело	ќе сум чуел ќе сум чуела ќе сум чуело
2. л. едн.	ќе си трчал ќе си трчала ќе си трчало	ќе си лежел ќе си лежела ќе си лежело	ќе си миел ќе си миела ќе си миело	ќе си врател ќе си вратела ќе си вратело	ќе си речел ќе си речела ќе си речело	ќе си чуел ќе си чуела ќе си чуело
3. л. едн.	ќе ѓ трчал ќе ѓ трчала ќе ѓ трчало	ќе ѓ лежел ќе ѓ лежела ќе ѓ лежело	ќе ѓ миел ќе ѓ миела ќе ѓ миело	ќе ѓ врател ќе ѓ вратела ќе ѓ вратело	ќе ѓ речел ќе ѓ речела ќе ѓ речело	ќе ѓ чуел ќе ѓ чуела ќе ѓ чуело
1. л. мн.	ќе сме трчале	ќе сме лежеле	ќе сме миеле	ќе сме врателе	ќе сме речеле	ќе сме чуеле
2. л. мн.	ќе сте трчале	ќе сте лежеле	ќе сте миеле	ќе сте врателе	ќе сте речеле	ќе сте чуеле
3. л. мн.	ќе ѓ трчале	ќе ѓ лежеле	ќе ѓ миеле	ќе ѓ врателе	ќе ѓ речеле	ќе ѓ чуеле

Табела 6: Форми за идно прекажано време

Прегледот на формите е ист со оној кај минато неопределено несвршено време со една разлика во формата – присуство на честичката **ќе**.

Одречните форми се прават слично како и оние на другите идни времиња:

1. со честичката **не**: *не ќе сум одговорел, не ќе си одговорела, не ќе одговорело, не ќе одговореле...*
2. со конструкција составена од одречната форма на глаголот **има**, а тоа е **нема**, во минато неопределено несвршено време, среден род, честичката **да** и форми за сегашно време од глаголот: *немало да чујам, немало да чуеш, немало да чуе...*

Идното прекажано време, како што може да се заклучи од неговиот назив, е такво идно време што се користи за прекажување на дејствата што при директното кажување се искажани со идно или минато-идно време:

Ќе одиме утре на забава.

Ќе оделе утре на забава.

Го чекавме Петар, ќе одевме на забава.

Го чекале Петар, ќе оделе на забава.

Ова време е единствената временска форма во македонскиот јазик што е специјализирана за прекажување.

Прашања и задачи

1. Како се образуваат формите на идно прекажано време?
2. Со кои други глаголски форми има формална сличност идното прекажано време? (При одговорот земете ги предвид сите негови составни делови.)
3. Кое е основното значење на идно прекажано време?
4. Менувајте ги по лице и по број формите за идно прекажано време од следниве глаголи: *трие, бере, каже, пристигне, забележи, дојде*. Која л-форма ја употребите кај глаголот *дојде*?
5. Прекажете ја следнава реченица употребувајќи идно прекажано време: *Марко рече: „Ќе одам на натпревар.“*
6. Напишете краток текст во кој ќе употребите идно и минато-идно време. Потоа прекажете го со употреба на идно прекажано време.

ГЛАГОЛСКИ КОНСТРУКЦИИ СО СУМ И ГЛАГОЛСКИ КОНСТРУКЦИИ СО ИМА/НЕМА

Сум-конструкции

Под **сум-конструкции** во македонскиот јазик се подразбираат конструкциите оформени со помошниот глагол **сум** и глаголска придавка. Овие конструкции се формално слични со **има**-конструкциите, а разликата, покрај во различниот помошен глагол (овде тоа е **сум**), се согледува и во различните форми во кои се јавува глаголската придавка. Така, наспроти едната форма (среден род еднина) што ја има глаголската придавка во **има**-конструкциите, овде таа се менува по род и по број:

	од глаголи од несвршен вид	од глаголи од свршен вид
	шета	покани
1. лице еднина	сум шетан, сум шетана, сум шетано	сум поканет, сум поканета, сум покането
2. лице еднина	си шетан, си шетана, си шетано	си поканет, си поканета, си покането
3. лице еднина	е шетан, е шетана, е шетано	е поканет, е поканета, е покането
1. лице множина	сме шетани	сме поканети
2. лице множина	сте шетани	сте поканети
3. лице множина	се шетани	се поканети

Табела 7: Форми на сум-конструкција

И овде, како и кај има-конструкциите, се можни повеќе разновидности, според формата на помошниот глагол **сум** (претставени се во продолжение, заради заштеда на простор, само со формата за прво лице еднина машки род):

бев јаден / бев дојден	ќе бев јаден / ќе бев дојден
сум бил јаден / сум бил дојден	ќе сум бил јаден / ќе сум бил дојден
ќе бидам јаден / ќе бидам дојден	би бил јаден / би бил дојден

Табела 8: Форми за повеќе видови сум-конструкции

Во овие конструкции информацијата за времето, лицето и бројот ги дава помошниот глагол **сум**, а глаголската придавка покажува род и број. Секако, двата составни дела на оваа конструкција се согласуваат по број, единствената граматичка категорија што ја разликуваат и двете форми.

Значењето на сум-конструкцијата зависи пред сè од тоа дали глаголската придавка во нејзините рамки има активно или пасивно значење. Пасивно значење може да има само ако е изведена од преоден глагол. Преоден глагол е оној глагол што се дополнува со директен предмет во реченицата. Така, **сум поканет** значи дека некој ме поканил. Ова, меѓутоа, не е секогаш така. Иако е преоден, глаголот **јаде** не образува глаголска придавка со пасивно значење. Така, **јаден сум**, секако, не значи дека некој ме јадел. Поради ова прилично е сложено значењето на сум-конструкциите.

Сепак, тоа не значи дека овие конструкции не можат да се определат според своето значење во општи црти. Она што им е заедничко на сите е искажувањето резултат, факт што произлегува од (из)вршеното дејство. Ова, секако, е во најтесна врска со значењето на самата глаголска придавка. Таа и ги определува значенски овие конструкции.

Што се однесува до значењето на сум-конструкциите во чијшто состав глаголската придавка е изведена од непреодни глаголи (*сум дојден, сум станат, не сум легнат* и сл.), може да се каже дека тие имаат значенска блискост со временските и начинските форми. На пример, *Сигурно се легнати* е блискозначно со *Сигурно легнале*.

Прашања и задачи

1. Како се образуваат сум-конструкциите?
2. Во што се состои формалната разлика меѓу сум- и има-конструкциите?
3. Какви граматички податоци дава помошниот глагол **сум**, а какви глаголската придавка во рамките на оваа конструкција?
4. Како во општи црти се определува значењето на овие конструкции?
5. Пронајдете на интернет сум-конструкции? Која од нив е најмногу застапена?
6. Следниве реченици преобразете ги во реченици со сум-конструкции:
 - а. *Ме информираа за тој настан.*
 - б. *Тие, сигурно, стигнале дома досега.*
 - в. *Овој телевизор најдобро се продаваше минатата година.*
 - г. *Ме информираа за состанокот.*

Има-конструкции

Под **има-конструкции** во македонскиот јазик се подразбираат конструкциите оформени со помошниот глагол **има** и глаголска придавка. Формална карактеристика на овие конструкции е тоа што глаголската придавка се јавува само во формата за среден род еднина. Тоа значи дека таа е неменлив дел на конструкцијата, така што показател на времето, лицето и бројот е помошниот глагол **има**. Промената изгледа вака:

	од глаголи од несвршен вид	од глаголи од свршен вид
	носи	слушне
1. лице еднина	имам носено	имам слушнато
2. лице еднина	имаш носено	имаш слушнато
3. лице еднина	има носено	има слушнато
1. лице множина	имаме носено	имаме слушнато
2. лице множина	имате носено	имате слушнато
3. лице множина	имаат носено	имаат слушнато

Табела 9: Форми за има-конструкција

Одречните форми се прават со одречната форма на помошниот глагол **има**, а тоа е **нема**: *немам носено, немаш носено* итн.

Инаку, со промената на помошниот глагол **има**, можни се следниве конструкции (претставени се во продолжение, заради заштеда на простор, само со формата за прво лице еднина):

има в носено	ќе имам носено
сум имал носено	ќе имав носено
бев имал носено	ќе сум имал носено
	би имал носено

Табела 10: Форми за различни има-конструкции

Овие форми во секојдневието се употребуваат со различна честота. Така, најчесто се употребува **имам-конструкцијата**, потоа **има в-конструкцијата** и формата за прекажување – **сум имал-конструкцијата**, којашто е необична во прво лице, но е сосем вообичаена во 2. и во 3. лице: *си имал слушнато за таа работа; имал одлучено да студира економија...*

Овие конструкции се блискозначни со сложените временски форми. Така, **имам слушнато** (за таа работа) е блиско според значењето со **сум слушал** (за таа работа), **сте имале учено** со **сте учеле** итн.

Сепак, она што ги издeldува овие конструкции е нивното резултативно значење. Тие го предаваат дејството како факт:

Таа има положено возачки испит.

Соодветната временска форма – минато неопределено свршено време – овде може да се покаже недоволно прецизна:

- Таа положила возачки испит.
- Сигурно знаеш или така си чул?
- Сигурно знам дека има положено.

Краткиов дијалог има задача да нè потсети дека минато неопределено време обично искажува прекажаност, особено во врска со други лица, па затоа во некои случаи е потребна форма којашто ќе го надмине тоа ограничување. Тоа е карактеристично за има-конструкциите. Прашање е дали денес некој наместо

Дотогаш немавме примено гол,

би рекол

Дотогаш не бевме примиле гол,

особено ако се има предвид ретката употреба на предминатото време во македонскиот јазик.

Честотата на употреба на овие конструкции се зголемува во последно време, поради сè почестата средба на македонските изворни говорители со јазици во кои овие конструкции се користат често. Овде особено треба да се има предвид англискиот јазик:

Во судот во Менхетн против него е подигнато обвинение за народна неисплата на хонорарите на тројца негови текстописци, кои му ги имаат пишувано текстовите на песните од неговиот последен албум.

Прашања и задачи

1. Како се образуваат има-конструкциите?
2. Кој го покажува времето во овие форми?
3. Која има-конструкција најчесто се употребува?
4. Зошто се вели дека има-конструкцијата има резултативно значење?
5. Кои временски форми се блискозначни со има-конструкциите? Во што се состои нивната разлика?
6. Пронајдете на интернет има-конструкции. Како ќе го направите тоа? Која има-конструкција е најчесто присутна? Напишете неколку реченици што сте ги нашле на интернет.
7. Следниве реченици преобразете ги во реченици со има-конструкции:
 - а. Сум чул за таа група.
 - б. Носев таков дрес кога тренирав кошарка.
 - в. Бев купил таков шестар пред да ни кажат дека не треба.
 - г. Таа слушна за настанот.

НЕМЕНЛИВИ ЗБОРОВНИ ГРУПИ

Морфолошката поделба на зборовните групи, покрај **менливите** (глаголи, именки, придавки, заменки и броеви), izdelува и **неменливи** зборовни групи. Тоа се:

- **прилозите** (дома, овде, тогаш, вчера, така, лесно, многу, недоволно и мн. др.)
- **сврзниците** (и, а, или, зашто, така што, ако, штом и мн. др.)
- **предлозите** (на, во, за, кај, до, по, пред, преку, заради, поради и мн. др.)
- **честичките** (барем, би, едвај, речиси, ќе, уште и мн. др.)
- **извиците** (еј, ох, леле, уф, ха и мн. др.) **и**
- **модалните зборови** (веројатно, можеби, сигурно, секако, бездруго и мн. др.)

Заедничка особеност на неменливите зборовни групи е тоа што нивните членови не ја менуваат својата форма. Причина за тоа е што тие не разликуваат граматички категории.

СВРЗНИЦИ

Сврзниците се неменлива зборовна група. Нивната функција е да ги поврзуваат меѓусебно зборовите во речениците, односно дел-речениците во рамките на сложената реченица.

Една од поделбите на сврзниците е поделбата по **состав**. Врз основа на оваа поделба разликуваме:

- **прости** (и, а, но, па, та, ама, ами и др.) и
- **сложени** сврзници (тукушто, откога, за да, пред да, затоа што и др.).

Според тоа дали сврзуваат синтаксички единици (именски групи или дел-реченици) од ист ред или од различен ред, сврзниците се делат на:

- **приредувачки** и
- **подредувачки**

Приредувачките сврзници се оние што се јавуваат во рамките на независносложени реченици, а **подредувачките** се дел од зависносложени реченици.

Во рамките на синтаксата ќе учите за независносложени реченици, па затоа овде ќе ги претставиме приредувачките сврзници. Тие во сложената реченица покажуваат дека станува збор за независносложена реченица:

Ќе одиме во парк или сакаш да одиме на сладолед?

Во македонскиот јазик во групата приредувачки сврзници спаѓаат:

- **и, па, та, ни, ниту** (составни)
- **а, ама, ами, но, туку, меѓутоа** (спротивни)
- **или, а-а, било-било, де-де, е-е, и-и, или-или, ја-ја, ни-ни, ниту-ниту, ту-ту, час-час** (разделни).

Прашања и задачи

1. Што поврзуваат сврзниците?
2. Објаснете ја разликата помеѓу приредувачки и подредувачки сврзници.
3. Утврдете што поврзуваат сврзниците во следнава реченица: *Ана и Марко учат, но Петар игра.*
4. Во следниве реченици препознајте ги сврзниците. Потоа подвлечете ги оние што поврзуваат зборови во една дел-реченица, а оние што поврзуваат дел-реченици во состав на сложена реченица заокружете ги.
 - а. *Подготви се за утрешниот тест или ќе ти биде одземен мобилниот.*
 - б. *Бранко и Ранко биле големи пријатели, а биле и врсници.*
 - в. *Во некое село живееле маж и жена и многу се сакале.*
 - г. *Изморен, но среќен, замина накај дома и ги побара мајка си и сестра си на мобилен.*
 - д. *Полицаецот или пожарникарот ќе ти помогне, но не ќе може да ја заврши целата работа наместо тебе.*
5. Напишете свои реченици според следниве упатства, при што треба да ги имате предвид претходно претставените сврзници:
 - а. сложена реченица со составен сврзник „и“ меѓу две именки и спротивен сврзник по ваш избор меѓу двете дел-реченици
 - б. проста реченица со разделен сврзник „или“ меѓу две именки
 - в. сложена реченица со спротивен сврзник по ваш избор меѓу две дел-реченици

ПРЕДЛОЗИ

Предлозите се неменлива зборовна група со специфична функција во реченицата. Предлозите покажуваат различни врски меѓу другите, полнозначни зборови (именки, придавки, заменки, глаголи). Значи, предлозите изразуваат релација меѓу две нешта.

Предлозите се зборовна група со утврден број членови. Моментниот број предлози во македонскиот јазик изнесува 43. Тоа се следниве предлози: *без, в(о), вон, врз, до, долж, за, зад, заради, кај, како, кон, крај, меѓу, место, на, над, накај, покрај, наместо, наспрема, наспроти, наспред(е), низ, од, околу, освен, откај, по, под, покрај, помеѓу, поради, пред, преку, при, против, сред(е), според, спроти, спрема, со, сосе.*

Според составот предлозите се делат на:

- **прости** (*без, во, врз, до, за, зад, кај, кон* итн.) и
- **сложени** (*накај, наместо, наспрема, покрај, помеѓу* итн.).

Најголемиот број предлози првобитно имале **просторно, пространствено** значење. И ден-денес повеќето од нив го чуваат тоа значење, но некои и го изгубиле. Од предлозите што го задржале своето пространствено значење ќе споменеме неколку: предлогот **на** значи 'место без изразени димензии', предлогот **во** значи 'место со изразени димензии', предлогот **до** значи 'место како крајна точка на нечие движење', предлогот **од** значи 'место како почетна точка на нечие движење' предлогот **сред(е)** значи 'место во едно пространство оддалечено од неговите граници' итн.

Од просторното значење на предлозите со текот на времето се развиле други значења:

- **временско** значење: *Ќе се вратам на полноќ; Во понеделник ќе купам патики.*
- **количествено** значење: *Над 20 години живее во странство.*
- **причинско** значење: *Тие беа изморени од напорниот пат.*

Задачи

- Пополнете ги празните места со предлози што недостасуваат:
 - _____ масата седат пријатели.
 - Домашната работа ја пишувам _____ пенкало.
 - _____ куката има градина.
 - Имаш апче _____ главоболка?
 - Ана пешачи _____ улица.
 - Ќе дојдам _____ тебе вечер.
 - Возам _____ центарот _____ градот.
 - Чекај ме _____ влезот _____ музејот.
- Напишете пет реченици во кои ќе ги употребите следниве предлози: *без, за, зад, покрај, накај, освен, под, преку, против, со*. Потоа подвлечете ги простите предлози во вашите реченици.
- Одредете го значењето на предлозите (просторно, временско, причинско) во следниве реченици:
 - Сликата е на сидот.
 - Се гледаме во среда.
 - Уморен сум од работа.

ИЗВИЦИ

Извиците се неменлива зборовна група. Тие, како и честичките, се група зборови без едно-родно значење, како последица на различната употреба. Тие служат за изразување **чувствени реакции**. Потоа, служат за довикување неког, т. е. за **воспоставување контакт**. Се употребуваат и за **имитирање различни звуци**.

Во врска со навиката на човекот да изразува чувства, се прави разлика меѓу **крикови**, коишто немаат комуникативна функција (не му служат на говорителот да пренесе информација) и **извици**, како зборови со коишто свесно се изразуваат чувства. Така, човек може да искаже:

1. **болка**: оф, уф, ох...
2. **чудење**: де-бре!...
3. **негодување**: е-еј! (внимавај малку)
4. **сочувство**: оф-леле (баш ми е жал)...
5. **неверување**: ц-ц-ц-ц...
6. **студ**: бррр!...
7. **каење**: ех (бидна)...
8. **изненадување**: ту-бре!

и така натаму.

Повеќето извици немаат специјализирана употреба, односно служат за изразување повеќе чувства, при што се придружени со различна интонација. Сепак, некои извици имаат посебна употреба.

При воспоставување контакт, т. е. при довикување или обрнување внимание, главно, се користи извикот *еј!*, кој, притоа, редовно е придружен со извична интонација, а некогаш и со именка во вокативна форма:

- Еј! Иване, дојди ваму!*
Еј, тетке, Ви падна илјадарка!

Во врска со случаите кога се имитираат звуци, извикот најчесто се поврзува со неговиот природен изговарај:

Му-у-у-у, изусте кравата, се сврти и замина.

Од морфолошки аспект е посебно интересна структурата на некои извици. Така, има извици што не содржат самогласки: *пст!*; *ш-ш!*; *ц-ц-ц-ц!* итн. и на тој начин не наликуваат на обични зборови. Нивната необична структура е само уште една причина за посебниот третман на извиците во граматиката.

Од синтаксичка гледна точка, за извиците е карактеристично тоа што не се сметаат за составен дел на реченицата. Тие не воспоставуваат врски со другите реченични членови.

Прашања и задачи

1. Какви функции имаат извиците?
2. Какви чувства можат да се изразат со извиците? Дополнете ги наведените примери од овој учебник со ваши.
3. Кои извици се посебно интересни од гледна точка на нивната форма? Зошто се интересни?
4. Што е карактеристично за извиците од реченичен аспект?
5. Која од функциите на извиците сметате дека најчесто се употребува?
6. образувајте глаголи од следниве извици:
кврц, кукуригу, леле, оф, штрак, трас, иш.
7. Напишете го глаголот што го означува извикот што го испушта секое од следниве животни:
Магарето _____ . Коњот _____ . Пилето _____ .
Јагнето _____ . Гуската _____ . Свињата _____ .
Гулабот _____ . Кокошката _____ . Кучето _____ .
Мачката _____ . Врпчето _____ . Жабата _____ .
Кравата _____ . Гавранот _____ . Кукавицата _____ .

ЧЕСТИЧКИ

Честичките се неменлива зборовна група. Со оглед на различните функции што ги имаат тие, тешко е да се даде општа значенска карактеристика на нивното значење.

Една група честички можат да се наречат **граматички**. Тие учествуваат при образувањето на одделни граматички форми. Ние веќе зборувавме за честичката **ќе**, со која се образуваат идните времениња во македонскиот јазик, како и за честичката **би**, која влегува во составот на можниот начин. Во оваа група влегуваат и честичките **да, не, ни, ниту**, чиешто значење, како што е познато, е потврдно, односно е одречно. Граматички важни се и прашалните честички – **дали, ли, нели, зар**, потоа онаа што образува форми слични на заповедните – **нека** (*нека влезат, нека дојде* итн.). Во оваа функција се јавува и честичката **да** (*да одиме*). Честичките **било** и **годе** (поретко) се употребуваат за образување неопределени заменски зборови (*кој било, каков било, колку било, што-годе* итн.).

Друга група честички му овозможуваат на говорителот да се надоврзе на претходно кажаното, па на тој начин тие честички внесуваат различни значенски нијанси во исказот. Притоа, говорителот изразува свој став кон кажаното, па овие честички имаат модално значење и можат да се наречат **модални**. Меѓу овие честички може да се изделат такви што означуваат:

1. **изделување**: единствено, само, уште...
2. **засилување**: и, барем, дури, пак, просто...
3. **придодавање, дополнување**: исто, исто така, уште, притоа...
4. **прецизирање, доточнување**: токму, баш, точно, имено...
5. **количественост**: речиси, едвај, рамно...
6. **посочување**: еве, ете, ене...
7. **спротивност**: меѓутоа, пак, сепак...

Заедничка карактеристика на повеќето честички е гореспоменатата функција на надоврзување на претходно кажаното. Тоа ќе го покажеме со еден пасус во продолжение:

Ние, **притоа**, ќе зборуваме за именките, **дури** и по цена да се повториме. **Имено**, тие се најголемата зборовна група. Тоа, **меѓутоа**, не ни дава право да ги потцениме другите зборовни групи. Таквата постапка, **просто**, не би била во ред. **Еве**, глаголите се, **исто така**, голема зборовна група. **Токму** тоа треба да се има предвид...

Прашања и задачи

1. Како можат да се поделат честичките?
2. Објаснете ја разликата помеѓу граматичките и модалните честички.
3. Кои употреби се карактеристични за граматичките честички?
4. Кои значења се изделуваат кај модалните честички? Дајте примери со реченици во кои ќе употребите честички со такво значење.
5. По што се разликуваат честичките од предлозите и сврзниците, а по што од модалните зборови?
6. Како можат да се определат честичките според своето значење?
7. Споредете ги честичките *ќе* и *би* според нивната функција.

МОДАЛНИ ЗБОРОВИ

Модалните зборови претставуваат една од повеќето можности што му се на располагање на говорителот да го изрази својот став кон она што го соопштува. Вие веќе се запознавте со дел од другите такви можности – глаголските форми (заповеден начин, можен начин). И со некои од временските форми можеме да покажеме личен став. Така, граматичките времиња што означуваат прекажување покажуваат дека говорителот не го засведочил тоа што го соопштува. И дел од честичките имаат модално значење.

Сепак, модалните зборови се изделуваат од сите тие поинакви начини на искажување личен став по тоа што претставуваат една цела зборовна група чијашто основна служба е токму да го покажуваат ставот на говорителот кон соопштеното.

Со некои модални зборови говорителот прави проценка за веројатноста на кажаното:

Јас, сигурно/секако/бездруго/веројатно/можеби, ќе одам на одмор.

Во други случаи говорителот може да го искаже и својот **емоционален однос** кон кажаното:

Јас, за жал / за несреќа / за беда, не знаев за тоа.

Може да се забележи дека во последниот пример модалноста не ја изразува еден, туку два збора. Овие состави, поради нивната формална сложеност, се нарекуваат **модални изрази**: *без дилема, без сомнение, без претерување, за жал, за среќа, за големо чудо, на крајот на краиштата* (а не: *на крајот на денот*) итн.

Модалните зборови и изрази имаат свои морфолошки и синтаксички, но и правописни карактеристики. Морфолошката особеност е поврзана со нивната форма, а тоа е дека тие се неменливи. Така, на пример, модалниот збор *се разбира* нема друга форма (*Јас, се разбира, ќе дојдам*), за разлика од глаголот *се разбира*, којшто се менува по лице и број: *јас се разбираам од компјутери, ти се разбираш, тој/таа/тоа се разбира...*

Синтаксички модалните зборови не се составен дел на реченицата. Тие не ја менуваат содржината на соопштеното, туку само покажуваат каков став зазема говорителот. Ништо синтаксички не се менува во реченицата ако го изоставиме модалниот збор. На пример, реченицата *Јас, се разбира, ќе дојдам* синтаксички содржи само подмет и прирок, без разлика дали е во неа присутен модалниот збор *се разбира* или не. Модалниот збор во реченицата не се добива на ниту едно поставено прашање, како што се добиваат подметот (*кој/што?*), предметите (*кого/што?*, односно *кому?*, односно **предлог** и *кого/што?*), прилошките определби (*каде?*, *кога?*, *како?*, *колку?*).

Правописниот аспект во врска со модалните зборови е тесно поврзан со синтаксичкиот. Модалните зборови треба да се изделат со записка од другите реченични членови, како што се постапува и кај извиците. Тоа е потребно и за да се покаже дека тие не се составни делови на реченицата синтаксички (немаат способност да означуваат реченичен член) и за да се обезбеди јасност на исказот. Модалните зборови често потекнуваат од друга зборовна група и имаат иста форма како припадниците на тие зборовни групи. Затоа еден исказ може да е двозначен. На пример, во реченицата

Елмаз игра сигурно

зборот *сигурно* е прилошка определба за начин затоа што одговара на прашањето како игра Елмаз? Одговорот *сигурно* покажува дека Елмаз е сигурен при својот настап на теренот: не ја губи топката, дава голови итн.

Од друга страна, во реченицата:

Елмаз игра, сигурно

модалниот збор *сигурно*, којшто се препознава како модален збор според тоа што е изделен со записка од околниот текст, го искажува ставот на говорителот, односно неговата увереност дека Елмаз нема да го пропушти натпреварот, односно дека сигурно ќе биде дел од тимот што ќе го почне натпреварот.

Прашања и задачи

1. За што служат модалните зборови?
2. Врз основа на што се прави поделба помеѓу модалните зборови и модалните изрази?
3. Што е карактеристично за модалните зборови од морфолошки и од синтаксички аспект?
4. Кое правописно правило треба да се почитува при пишувањето модални зборови? Зошто?
5. Зошто модалните зборови не се сметаат за реченични членови?
6. Додајте модален збор во реченицата *Одам на училиште* и објаснете како тој го менува значењето на реченицата.
7. Напишете реченица со глаголот *изгледа*, а потоа и реченица со модалниот збор *изгледа*. Потоа разгледајте ги нивните разлики во значењето и во функцијата во реченицата во која се јавуваат.
8. Составете реченици во кои ќе искористите по еден од дадените модални зборови со кој ќе искажете:
 - а. **претпоставка**: *можеби, претпоставувам, мислам, веројатно, сметам*
 - б. **увереност**: *се разбира, сигурно, без сомнение, несомнено*
 - в. **готовност**: *јасно, бездруго, секако, во секој случај*
 - г. **незадоволство**: *за жал, најпосле, на крајот на краиштата, без навреда, во крајна линија*
 - д. **чудење**: *за чудо, зачудувачки, неверојатно, шокантно*
9. Напишете краток текст во кој модалните зборови ќе го променат тонот на текстот (од сигурен кон несигурен).

Речник на поими

Атрибутивна функција – функција на придавката кога ја определува именката

Бројни придавки – придавки изведени од броеви: редни (*прв, втор...*) и за умноженост (*двоен, трикратен...*)

Глаголска именка – именка од среден род што го именува дејството и е образувана од несвршени глаголи со суфиксот -ње (*пеење, трчање*)

Глаголска придавка – придавка што го означува резултатот на дејството и е изведена од глагол со суфиксите -н/-т (*игран, бањат, печен*)

Дел-реченица – реченица што е составен дел на сложена реченица

Општ дел на глаголот – оној дел на глаголот што останува кога ќе се отфрли крајниот вокал во формата за трето лице еднина на сегашно време (на пр. *чит-а*)

Извици – зборови што служат за изразување чувствени реакции, за обраќање или за имитирање звуци (*ох!, уф!, еј!, мууу!*)

Исказен начин – начинска глаголска форма за искажување неутрален став на говорителот кон кажаното

Контекст – зборови, реченици или текст во окружувањето на друг збор, реченица или дел од текст што помагаат да се разбере значењето на тој збор, реченица или дел од текст

Модални зборови – го изразуваат ставот на говорителот кон она што го соопштува (*веројатно, можеби, сигурно...*)

Можен начин – начинска глаголска форма за искажување дејство што говорителот го смета за можно под определени услови, односно дејство што говорителот има желба да се случи

Предлози – зборови што покажуваат пространствени, временски, начински, причинско-последични и други релации помеѓу други зборови (*во, заради, на, над, наместо, по, под, покрај, поради...*)

Присвојни заменски придавки – заменски придавки што означуваат припадност и разликуваат лице, род, број и определеност (*мој, твоја, наши...*)

Сврзници – неменливи зборови што ги поврзуваат меѓусебно зборовите во речениците, односно дел-речениците во рамките на сложената реченица

Честички – зборови што служат за надоврзување на претходно кажаното или за изразување граматички значења (*прашално, потврдно, одречно, модално итн.*)

АКТИВНОСТ 1

Ловец на придавки

Во текстот на стр. 93 со наслов „Биографија – Тоше Проески“ потцртајте ги придавките со следниве бои:

- црвено – бројни придавки
- сино – присвојни заменски придавки
- зелено – останатите заменски придавки

АКТИВНОСТ 2

Од лична до нелична глаголска форма

Од глаголите во текстот на стр. 145 со наслов „Она што го гледаат мачките“ образувајте:

- глаголска именка
- глаголска придавка

Потоа разменете мислење зошто не можевте од секој глагол да образувате глаголска именка.

АКТИВНОСТ 3

Глаголска именка или именка?

На пр. *пиене* (пијалак) наспроти *пиене* (именување дејство).

Од сите именки изведени од глаголи со суфиксот -ње во следниве реченици изделете ги глаголските именки (оние што именуваат дејство).

На прашањето на домаќините дали ни се допадна јадењето, едногласно рековме дека тоа наиде на наше воодушевување.

По јадење задолжително си ги мијам забите.

Што е таа по занимање?

На излегување застапа.

Поминаа две години од нивното матурирање.

Тие присуствуваа на сите нејзини предавања.

Револуционерното движење се рашири низ целата земја.

Без прашање не смееш ништо да земеш.

АКТИВНОСТ 4

Неменливите зборови во акција

Напишете кратка драмска сцена во дијалог каде ќе употребите барем 5 сврзника, 5 предлога, 3 извика и 2 модални збора.

ПРОВЕРЕТЕ ГО ЗНАЕЊЕТО

- Објаснете ја разликата помеѓу менливите и неменливите зборови.
- Кои глаголски форми се нелични и зошто се наречени така?
- Што е заедничко за сите сложени глаголски форми?
- Објаснете што значат придавките за умноженост.
- Кога употребуваме предминато време?
- Објаснете ја разликата помеѓу минато-идно време и идно време.
- Споредете го основното значење на предминато и на минато-идно време.
- Составете временска линија на која ќе ги прикажете сложените времиња што ги научивте.
- По што се разликуваат сум-конструкциите и има-конструкциите?
- Во следниов текст препознајте ги сите морфолошки форми што ги научивте:
Со моето прво излагање беше задоволена целата публика. Бев подготвен да зборувам подолго, но, за жал, немаше време. Имав изработено добра презентација и многу сум задоволен од неа. Кога би ме поканиле повторно, сигурно би дошол.
 Подвлечете ги и именувајте ги: придавките, неличните форми, сложените форми, конструкциите и неменливите зборови.
- Анализирајте ги морфолошки (од аспект на граматичките категории што ги разликуваат) сите менливи зборови од текстот во претходната задача. На пр. *моето* – присвојна заменска придавка, прво лице, еднина, среден род, определена форма.
- Во текстот во задача 10 се среќаваат придавките *задоволена* и *задоволен*. Дали се тоа ист вид придавки? Објаснете.
- Објаснете зошто неменливите зборови се нарекуваат така.
- Зошто членовите на неменливите зборовни групи не ја менуваат својата форма?

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

- Зошто во македонскиот стандарден јазик од глаголот *стане* глаголската придавка гласи *станат*, а не *станан*?
- Објаснете зошто именката *пиење* во реченицата *Ќе честиш ли едно пиење?* не е глаголска именка.
- Која конструкција е побогата со форми – сум- или има-конструкцијата? Зошто?
- Објаснете ја разликата помеѓу сум- и има-конструкциите и од гледна точка на нивната форма и од гледна точка на нивното значење.
- Дискутирајте за разликата во значењето помеѓу *Сум прочитал книга* и *Имам прочитано книга*. Во која ситуација има-конструкцијата е попрецизна од минато неопределено време?
- Оценете ја следнава реченица од гледна точка на употребениот сврзник: *Учев многу и не добив висока оценка.*

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

1. Морфолошки преглед

Секој ученик нека напише краток текст во кој ќе употреби најмалку:

- 2 бројни придавки
- 2 заменски придавки
- 2 глаголски именки
- 2 глаголски придавки
- 1 минато-идно време
- 1 можен начин
- 1 сум-конструкција
- 1 модален збор

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

2. Морфолошки детективи

Во следниов текст откријте:

- неправилна употреба на можен начин
- неправилна употреба на бројни придавки
- неправилна употреба на форми на граматички времиња
- неправилна употреба на записка, односно неправилна употреба на записка
- погрешна употреба на предлог, сврзник или модален збор
- други јазични грешки

Како би можеле, да се квалификувате до учество за државен, натпревар потребно е да бидите високо пласирани на училиштниот натпревар, веројатно, да освојте едно две или три место. Не ќе го кажавме ова ако немаме лично искуство без ваја работа. И имаме та би ви помогнеле.

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

3. Морфолошка презентација

Изберете нешто од областа на морфологијата што сте го научиле оваа учебна година. Составете во врска со него едно кратко упатство што ќе го претставите на табла пред целото одделение. Тоа упатство задолжително треба да содржи примери. Така, би можеле да ја претставите морфолошката разлика меѓу придавките, како менливи зборови што се членуваат, и заменките, како менливи зборови што не се членуваат. Притоа, наведете примери за бројни и заменски придавки, како и заменки што сте ги учеле минатата година.

ШТО НАУЧИВМЕ?

По завршувањето на оваа целина можам:

- да објаснам што проучува морфологијата и да ја разликувам од другите јазични дисциплини
- да ги разликувам менливите и неменливите зборовни групи во македонскиот јазик
- да ги препознаам и разликувам редните бројни придавки од бројните придавки за умноженост и правилно да ги употребувам
- да ги идентификувам заменските придавки (присвојни, прашални, показни, односни, општи, одречни и неопределени)
- да ја објаснам разликата меѓу придавка и замена користејќи го членувањето како критериум и да ја определам придавката според род, број, определеност и лице (кај присвојните заменски придавки)
- да објаснам што се глаголска именка и глаголска придавка и правилно да ги образувам и употребувам во реченица
- да ги разликувам простите и сложените глаголски форми
- да ги објаснувам значењето и образувањето на можен начин, на предминато време, на минато-идно време, на идно прекажано време и правилно да ги употребувам
- да ги разликувам и објаснам сум-конструкциите и има-конструкциите, како и разликата во нивната употреба
- да ги препознавам неменливите зборовни групи: прилози, сврзници, предлози, честички, извици и модални зборови и да ги објаснам нивните функции во реченицата
- да применувам морфолошко знаење при анализа, составување и уредување на реченици и текстови.

СИНТАКСА

Вовед

За полесно совладување на ова поглавје, важно е да знаеме дека:

- Синтаксата е гранка на граматиката што ги проучува начините на кои зборовите се поврзуваат во реченици
- Удвојувањето на директниот предмет (**Го познав човекот**) и на индиректниот предмет (**Му се доверив на човекот**) е една од карактеристиките што го изделуваат македонскиот јазик од другите словенски јазици, а го доближуваат кон несловенските балкански јазици
- Атрибутот и апозицијата се второстепени реченични членови, а нив ги одликува тоа што нивното отсуство во една реченица не доведува до намалување на бројот на реченичните членови
- Безлични реченици се реченици што не содржат подмет. Затоа тие можат да се наречат и бесподметски реченици
- Основни синтаксички единици се: именската група, простата реченица и сложената реченица
- Независнослужените реченици се делат на: составни, спротивни, разделни, исклучни и заклучни.

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

Пред да започнеме со новите наставни содржини, размислете за следниве прашања и по потреба разговарајте во парови или во групи:

1. Колку вида предмети се разликуваат во македонскиот јазик? Именувајте ги. Како се наречени тие заедно со прилошките определби? Зошто се наречени така?
2. Каква е разликата помеѓу реченицата *Грми* и *Сестра ми спие*? Има ли во двете реченици вршител на дејството? Кој грми? Кој спие?
3. Составете една именска група. Потоа додадете ѝ глагол за да ја претворите во реченица. Потоа со употреба на еден сврзник и уште еден глагол направете сложена реченица. Дискусирајте за тоа што ги прави именската група, простата реченица и сложената реченица различни синтаксички единици.
4. Набројте неколку сложени реченици од секојдневниот говор. Колку дејства се опишани во секоја реченица? Како се поврзани тие дејства?

ШТО ВЕЌЕ ЗНАЕМЕ?

Пред да продолжиме со новите наставни содржини, да се потсетиме на дел од она што веќе го научивме во претходните одделенија:

- Како се делат реченичните членови? По што се разликуваат тие?
- Како меѓусебно се разликуваат директниот, индиректниот и предлошкиот предмет?
- Која синтаксичка единица е централна? Која синтаксичка единица е помала од неа, а која е поголема од неа?
- Како со свои зборови би ја објасниле именската група? Кој збор во неа е наречен центар?
- Што ги разликува безличните реченици од другите реченици? Во која форма се јавува прирокот во безличната реченица?

ВИДОВИ ПРЕДМЕТ – УДВОЈУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ

Како што знаеме, во македонскиот јазик се разликуваат три вида предмет:

• директен

• индиректен и

• предлошки предмет

Директен предмет

Директниот предмет, како што знаеме, е неопходен реченичен член. Тој се добива како одговор на прашањето поставено со лично-предметните заменки **кого** (за лица) и **што** (за предмети). Директниот предмет во реченицата зависи од прирокот. Тој претставува дополнување на прирокот во реченици во кои прирокот сам не може да го претстави дејството што му се припишува на предметот во реченицата. Така, на пример, во реченицата

Ние направивме торта,

каде што подмет е личната замена **ние**, прирок е глаголот во лична форма **направивме**, а **торта** е директен предмет (одговара на прашањето *Што направивме?*). Оваа реченица нема смисла, односно ништо не кажува ако во неа не е присутен директниот предмет (*Ние направивме* – недостасува информација што сме направиле).

Директниот предмет се врзува за прирокот без посредство на предлог, директно му се додава.

Од аспект на значењето директниот предмет го претставува трпителот, поднесувачот на дејството во активна реченица (*Жаклина чита **книга***).

Во функција на директен предмет најчесто се јавуваат именките, удвоени со лична замена (*Пелистер **го** совлада **Металург***) или не (*Учениците прават **тест***), заменките, удвоени (*Ние **ги** поканивме **нив***) или не (*Таа **те** почитува*), поретко придавки, удвоени со лични заменки (***Ги** посетивме **болните***) или не (*Неуспешните не сакаат **успешни***) и броевите (*Од купот книги **ги** зедевме најгорните **десет***).

Директниот предмет во реченицата може да е претставен и со повеќе од една именска група. Во тој случај именските групи се поврзани со сврзник (***Ги** поканивме **другарчињата од одделение и нивните родители***).

Важна реченична особеност на македонскиот јазик е удвојувањето на предметот. Притоа директниот предмет, којшто е претставен двојно, секогаш содржи кратка личнозаменска форма за директен предмет, којашто се комбинира со:

1. долга личнозаменска форма: **Ги** видовме **нив**.
2. членувани именки: **Ги** видовме **пријателите**.
3. показни заменки: Јас првпат **го** слушам **ова**.
4. именки определени од показни заменки: **Го** сакам **овој велосипед**.
5. сопствени именки: **Ги** сретнавме **Филип и Марија**.

Инди́ректен предмет

Инди́ректниот предмет во реченицата е неопходен реченичен член. Тој се добива како одговор на прашањето поставено со лично-предметната замена **кому**. Значенски, инди́ректниот предмет го означува оној кому му е наменето дејството, односно ја именува целта на дејството. Инди́ректниот предмет претставува дополнување на прирокот. Инди́ректноста на овој предмет може да се објасни со присуството на предлогот **на** во рамките на овој предмет како еден вид посредник меѓу прирокот и именскиот збор што го претставува центарот на инди́ректниот предмет:

*Ќе му се јавам **на Петар** вечер.*

Предлогот **на** не е дел од инди́ректниот предмет само кога е тој претставен со кратка и со долга личнозаменска форма:

*Ќе му се јавам **нему** вечер.*

Но дури и во такви реченици е можна замена на долгата заменска форма за инди́ректен предмет (**нему**) со предлогот **на** и долгата форма за директен предмет (**на него**):

*Ќе му се јавам **на него**.*

Во функција на инди́ректен предмет најчесто се јавуваат удвоени именки (Пелистер **му** го нанесе првиот пораз **на Металург**), заменки, удвоени (Ние ќе **им** кажеме **ним**) или неударени (Тоа **ти** треба сега), поретко удвоени придавки (Тоа **им** го порачавме **на болните**) и броеви (**Им** пишавме **на десетте** со најдобар успех).

Инди́ректниот предмет во реченицата може да е претставен и со повеќе именски групи поврзани со сврзник (**Им** реков **на сите роднини и на блиските пријатели** дека роденденот ќе го славам во некое кафе).

Важна реченична особеност на македонскиот јазик е удвојувањето на предметот. Притоа инди́ректниот предмет, којшто е претставен двојно, секогаш содржи кратка личнозаменска форма за инди́ректен предмет, којшто се комбинира со:

1. долга личнозаменска форма: **Им** подаривме книги **ним**.
2. членувани именки: **Им** подаривме книги **на обожавателите**.
3. прашални заменки: **Кому** му веруваш?
4. именки определени од показни заменки: **Им** подаривме книги **на овие обожаватели**.
5. сопствени именки: **Им** подаривме книги **на Филип и Марија**.

Предлошки предмет

Предлошкиот предмет е неопходен реченичен член. Тој се добива како одговор на прашањето поставено со конкретен предлог заедно со лично-предметната замена **кого** (за лица), односно **што** (за предмети). И тој, како и директниот и инди́ректниот предмет, зависи од прирокот во реченицата и претставува негово дополнување. Наречен е предлошки затоа што задолжително содржи предлог. Во рамките на предлошкиот предмет може да се јави секој предлог во македонскиот јазик:

Со нив отидовме на театар.

Од гледна точка на значењето, во некои случаи, предлошкиот предмет се доближува до прилошката определба. Тоа доведува до недоумица дали некогаш во реченицата има предлошки предмет или има прилошка определба. Така, на пример, во реченицата

Јадам кинеска храна **со** стапчиња

може да се праша *Како јадеш кинеска храна?* или *Со што јадеш кинеска храна?* Одговорот на првото прашање претставува прилошка определба за начин, а одговорот на второто прашање – предлошки предмет. Можеме да заклучиме дека некои реченици можат да содржат реченични членови што можат да се сфатат на два начина. Во тие случаи, обично, ако станува збор за лица, почесто е тоа предлошки предмет. Кога станува збор за предмети, пообично е да се постави прашањето за прилошка определба. Во врска со ова, во реченици од типот

Книгите ги оставив **кај** баба ми

попрво би прашале *Кај кого ги остави книгите?* отколку *Каде ги остави книгите?* (иако и таквото прашање е можно), а во примери од типот

Книгите ги оставив **кај** вратата

би прашале само *Каде ги остави книгите?*, а не и *Кај што ги остави книгите?*

Во функција на предлошки предмет најчесто се јавуваат именки (*Вардар идната недела ќе игра **со** Шкендија*), заменки (*Ние ќе играме **против** нив во второто коло*) или, поретко, придавки (*Тие отидоа на состанок **со** претпоставените*).

Предлошкиот предмет во реченицата може да е претставен и со повеќе именски групи поврзани со сврзник (*Мислеше **на пропуштената можност и на реакцијата на родителите***).

Предлошкиот предмет, за разлика од директниот и индиректниот, не се удвојува.

Задачи

- Од следниов текст во тетратка или на табла препишете ги директните, индиректните и предлошките предмети. Потоа напишете дали се удвоени или не директните и индиректните предмети, а определете и на кои зборовни групи им припаѓаат нивните составни делови.
Во едно мариовско село некоја мечка се научила на селаните да им прави големи пакости. Затоа селаните се собрале да се договорат како да се куртулат од неа. Решиле да ја отепаат. Се јавил еден од нив како похрабар да ја отепа мечката. Се викал Трајко.
– Јас ќе ја отепам! – им рекол тој на селаните.
Мечката имала дувло во една длабока јама. Трајко им рекол на селаните:
– Јас ќе слегнам во јамата и ќе ја отепам. Врзете ме за појас со едно јаже, па кога ќе мрднам со јаже, вие да ме извлечете!
Селаните го врзале Трајка со јаже за појасот и го спуштиле внатре да ја отепа мечката. Само што наближил до мечката, таа зинала и му ја лапнала главата.
 (Извадок од македонска народна приказна)
- Во тетратка напишете реченици според следниве упатства:
 - реченица што содржи неудвоен директен предмет
 - реченица што содржи удвоен индиректен предмет
 - реченица што содржи предлошки предмет со предлогот *против*
 - реченица со удвоени директен и индиректен предмет

ВТОРОСТЕПЕНИ РЕЧЕНИЧНИ ЧЛЕНОВИ

Второстепени реченични членови се оние чиешто отсуство не доведува до намалување на бројот на реченичните членови во една реченица. Тука спаѓаат **атрибутот** и **апозицијата**. На пример, без разлика дали реченицата изгледа вака:

Прекрасните творби ги воодушевија присутните посетители

или изгледа вака:

Творбите ги воодушевија посетителите,

во двете реченици има подмет, прирок и директен предмет.

Исто така, дали реченицата изгледа вака:

Скопје, нашиот главен град, ќе биде достоин домаќин

или изгледа вака:

Скопје ќе биде домаќин

речениците содржат подмет и глаголско-именски прирок. Апозицијата има иста функција во реченицата како и реченичниот член по кој се јавува. Во нашиов пример тоа е подметот *Скопје*. Значи, кога има апозиција во една реченица, реченицата содржи реченичен член што е претставен двојно.

Атрибут

Атрибутот, заедно со апозицијата, претставува **второстепен реченичен член**. За разлика од апозицијата, којашто е самостоен член на реченицата, атрибутот е **несамостоен**. Тоа значи дека атрибутот не може самостојно да претставува еден реченичен член. Атрибутот само му се придодава на зборот (најчесто именка) којшто самостојно може да претставува во реченицата подмет, директен предмет, индиректен предмет, предлошки предмет или прилошка определба. Да го видиме тоа низ примери:

Црвеното пенкало престана да пишува.

Ги чув првите утрински звуци.

Му се изградуваа на прекрасното езеро.

Со чичко Васко се сретнаа на пазар.

Ќе се чекаме кај двете фонтани.

Тие се верни пријатели.

Во првиот пример подмет е *црвеното пенкало* (одговара на прашањето *Кој престана да пишува?*), а прирок е *престана да пишува*. Во рамките на подметот има придавски атрибут, односно атрибут претставен со придавката *црвеното*. Како што се забележува, придавката е во форма за среден род еднина за да се согласи по род и број со именката на којашто се однесува (*пенкало* – именка од среден род во еднинска форма). Целиот подмет е определен затоа што членската наставка што покажува определеност е присутна кај првиот составен дел на подметот, а тоа во оваа реченица е придавката *црвеното*. Да беше именката пред придавката во подметот, што поретко се среќава, членот ќе беше на именката и реченицата ќе гласеше:

Пенкалото црвено престана да пишува.

Во вториот пример подметот е изоставен, но според формата на прирокот се заклучува дека е тоа говорителот (*јас* – одговара на прашањето *Кој ги чу првите утрински звуци?*). Прирок е глаголот *чув*, а зборовниот состав *ги, првите утрински звуци* претставува директен предмет во реченицата (одговара на прашањето *Кого/што чув?*). Директниот предмет е удвоен, содржи кратка форма од личната заменка за трето лице множина (*ги*), бројнопридавски атрибут (*првите*), уште еден придавски атрибут (*утрински*) и именка *звуци*. Двата атрибута се согласуваат со именката по број (множина). Директниот предмет е определен со член на првиот негов составен дел, како и подметот во претходниот пример (*првите*).

Во третиот пример подметот е изоставен, но според формата на прирокот се заклучува дека е тоа група во која се вбројува и говорителот (*ние* – одговара на прашањето *Кој му се израдува на прекрасното езеро?*). Прирок е повратниот глагол *се израдувавме*, а зборовниот состав *му, на прекрасното езеро* претставува индиректен предмет во реченицата (одговара на прашањето *Кому се израдувавме?*). Индиректниот предмет е удвоен, содржи кратка форма од личната заменка за трето лице еднина во среден род (*му*), придавски атрибут (*прекрасното*) и именка *езеро*. Атрибутот се согласува со именката по род (среден) и по број (еднина). Индиректниот предмет е определен со член на неговиот прв составен дел (*прекрасното*).

Во четвртиот пример подметот е изоставен, но од формата на прирокот (*се сретнаа*) се заклучува дека е тоа група луѓе меѓу кои не се ни говорителот ни соговорникот (*тие* – се добива на прашањето *Кој се сретна со чичко Васко на пазар?*). Прирок е повратниот глагол *се сретнаа*, а зборовниот состав *со чичко Васко* содржи именски атрибут (*чичко*) и сопствена именка (*Васко*) и претставува предлошки предмет (се добива на прашањето *Со кого се сретнаа на пазар?*). Во реченицата има и прилошка определба за место (*на пазар* – одговара на прашањето *Каде се сретнаа со чичко Васко?*). Во рамките на предлошкиот предмет именскиот атрибут (*чичко*) и именката (*Васко*) се согласуваат по род (машки) и по број (еднина).

Во петтиот пример подметот е изоставен, но според формата на прирокот се заклучува дека е тоа група во која се вбројува и говорителот (*ние* – одговара на прашањето *Кој ќе се чека кај двете фонтани?*). Прирок е повратниот глагол *ќе се чекаме*, а зборовниот состав *кај двете фонтани* претставува прилошка определба за место (одговара на прашањето *Каде ќе се чекаме?*), во чии рамки има броен атрибут (*двете*) и именка (*фонтани*). Атрибутот се согласува со именката по род

(женски) и по број (множина). Прилошката определба (*кај двете фонтани*) е определена со член на нејзиниот прв составен дел што се членува (*двете*) зашто предлогот *кај* е неменлив збор, а тоа значи дека не ја менува својата форма.

Во шестиот пример подмет е личната замена за трето лице множина (*тие* – одговара на прашањето *Кој е верен пријател?*), а прирокот е глаголско-именски и е составен од глаголот *се* и именскиот дел – придавскиот атрибут *верни* и именката *пријатели*. Атрибутот и именката се согласуваат по број (множина).

Од претходните примери може да се заклучи дека атрибутот може да биде **придавски** (*прекрасен, црвен, голем, прв, утрински, верни* итн.), **именски** (*чичко, професорка, доктор* итн.) и **броен** (*две, три, седум* итн.). Тоа значи дека во функција на атрибут можат да се јават придавките, именките и броевите. За придавките атрибутската функција е најчестата нивна употреба во реченицата.

Од реченичните анализи на претходните примери може и треба да се заклучи дека **атрибутот не е посебен реченичен член**, туку е секогаш составен дел на еден реченичен член: подметот, предметите, прилошките определби, дури и прирокот (кога е тој глаголско-именски).

Задачи

- Во тетратка или на табла препишете ги атрибутите од следниве реченици. Потоа напишете дали се тие придавски, именски или бројни. На крајот опишете ја граматичката форма во којашто се јавуваат во реченицата (утврдете го нивниот род, број, определеност).
 - Моите пријатели отидоа во селото Вевчани.*
 - Две другарки се натпреваруваа на првиот натпревар.*
 - Езерскиот брег беше записнуван од малечки бранови.*
 - Тетка Милка го посети болниот чичко Киро и му однесе сочни портокали.*
- На табла напишете реченици според следниве упатства:
 - реченица со придавски атрибут во рамките на подметот
 - реченица со именски атрибут во рамките на директниот предмет
 - реченица со броен атрибут во рамките на индиректниот предмет
 - реченица со именски атрибут во рамките на подметот и со придавски атрибут во рамките на предлошкиот предмет
- Набројте пет состави од придавски атрибут и именка (*зелена блуза*) и пет состави од именски атрибут и именка (*професорката Петковска*).

Апозиција

Апозицијата е **самостоен второстепен реченичен член**. Самостоен е затоа што може да стои самостојно во реченицата. Ако за пример ја земеме реченицата:

Скопје, нашиот главен град, ќе биде домаќин на следното јуниорско светско првенство,

апозицијата (нашиот главен град) може самостојно да го претставува подметот, а тоа значи во отсуство на сопствената именка *Скопје*, така што реченицата ќе изгледа вака:

Нашиот главен град ќе биде домаќин на следното јуниорско светско првенство

Критериум за апозиција претставува нејзиното место. Таа секогаш се јавува по реченичниот член на којшто се однесува и со кој има иста реченична функција (подмет, директен предмет, индиректен предмет, предлошки предмет, прилошка определба итн.). Така, ако во горниот пример си ги заменат местата *Скопје* и *нашиот главен град*, апозиција ќе биде сопствената именка *Скопје*:

Нашиот главен град, Скопје, ќе биде домаќин на следното јуниорско светско првенство.

Апозицијата може да се јави покрај секој реченичен член, освен по глаголски прирок.

Скопје, нашиот главен град, ќе биде домаќин на следното јуниорско светско првенство.
(подмет)

Го посетивме Скопје, нашиот главен град. (директен предмет)

Песни му пееме на Скопје, нашиот главен град. (индиректен предмет)

Песни пееме за Скопје, нашиот главен град. (предлошки предмет)

Ќе одиме во Скопје, нашиот главен град. (прилошка определба)

Тоа е Скопје, нашиот главен град. (глаголско-именски прирок)

Како што може да се види од примерите што содржат предлог во реченичниот член на којшто се однесува апозицијата, предлогот не се повторува во рамките на апозицијата.

За апозицијата е карактеристично тоа што секогаш се izdelува со запирки од околниот текст.

Задачи

1. Препишете ги на табла и во тетратка следниве реченици. Потоа потцртајте ги апозициите во нив и одговорете на прашањето на кои реченични членови се однесува апозицијата во секоја реченица.
 - а. *Сите го сакаме Тоше Проески, најпопуларниот македонски пејач.*
 - б. *Двојниот европски шампион, Вардар од Скопје, беше дочекан со воодушевување.*
 - в. *Се упативме во градот на фараоните, Каиро.*
2. Составете реченици според упатствата. Притоа, најнапред составете реченица со бараниот реченичен член, а потоа додадете ја апозицијата онаму каде што е потребно:
 - а. реченица во којашто има апозиција што се однесува на индиректниот предмет
 - б. реченица во којашто има апозиција што се однесува на предлошкиот предмет
 - в. реченица во којашто има апозиција што се однесува на именскиот дел на глаголско-именскиот прирок

БЕЗЛИЧНИ РЕЧЕНИЦИ

Безлични глаголи во македонскиот јазик се само глаголите што означуваат природни појави. Такви глаголи се, на пример, следниве:

врне, снежи, грми, сека, студи, се стемнува, се разденува, се зазорува, се запролетува и др.

За нив е многу соодветен називот **безлични глаголи** затоа што кај нив нема лице што го врши дејството. Порано луѓето верувале дека тие дејства ги вршело некое надприродно суштество. Тоа во претставите на луѓето најчесто биле боговите. Денес, меѓутоа, ние овие дејства ги сфаќаме како безлични – дејства што немаат вршител.

По углед на безличните глаголи, коишто се предмет на изучување на морфологијата (како и другите глаголи), во синтаксата речениците што немаат подмет се познати како **безлични реченици**. Во основното образование овие реченици е подобро да се учат како **бесподметски реченици**. Тој термин е многу посоодветен за возраста на учениците затоа што ни кажува дека во тие реченици нема подмет. Од друга страна, за основното образование терминот безлични реченици е апстрактен и може да се разбере погрешно како да означува реченици во кои нема лица. Лица како подмет навистина нема, но како директен и индиректен предмет може да има. Така, бесподметски реченици не се само

1. Студи,
2. Се стемни, туку и
3. Ми студи,
4. Ме стемни пред Тетово.

Сите тие се бесподметски затоа што немаат подмет, но во последните две има лице – тоа е говорителот. Тој, сепак, не е подмет, туку е индиректен предмет во реченицата со број 3 (*Кому му студи?*) и директен предмет во реченицата со број 4 (*Кого го стемни пред Тетово?*).

Како што можевме да видиме од примерите за безлични глаголи погоре, во зависност од тоа дали содржат кратка личноповратна замена за директен предмет **се** или не, бесподметските реченици може да се поделат на такви со и без личноповратна замена.

1. Бесподметски реченици без личноповратна замена се: *Ерне! Снежи. Грми. Сека. Студи.* итн.

2. Бесподметски реченици со личноповратна замена се: *Се стемнува. Се разденува. Се зазорува. Се запролети.* итн.

Безличните глаголи имаат форма само за трето лице еднина, среден род (ако глаголската форма разликува род, на пр. глаголската л-форма: *студело, грмело, снежело* итн.). Тоа значи дека тие не се менуваат ниту по лице ниту по број, како личните глаголски форми, ниту по род. Дури и третото лице еднина во коешто се јавуваат во реченицата не е вообичаено трето лице затоа што тоа не го означува вршителот на дејството како, на пример, во реченицата:

Таа спие.

Значи, во бесподметските реченици глаголот во функција на прирок се јавува само во трето лице еднина (среден род).

Иако глаголите како *јаде, пие, плаче, спие* итн. не се безлични, тие можат да градат бесподметски реченици ако се јават во трето лице еднина и ако пред нив се употреби кратката личноповратна замена **се**:

Ми се пие, но не ми се јаде.

Ти се спие ли?

Им се плачеше од мака.

Кога би имале подмет, овие реченици би изгледале вака:

Сакам да пијам, но не и да јадам.

Се чувствувааш ли поспано?

Сакаа да заплачат од мака.

Од аспект на значењето овие глаголи изразуваат психофизиолошки состојби на нашиот организам што се независни од нашата волја.

Некои физиолошки и психички состојби можат да се искажат безлично и без присуство на личноповратната замена за директен предмет **се** ако носителите на овие состојби се изразени со кратка заменска форма за директен или за индиректен предмет:

– *Ќе седнеш ли да поучиш?*

– *Ме мрзи.*

– *Ме тресе. Ми студи. Им дува. Ѓ олесни. Не ти текна за одговорот.*

Физиолошки и психички состојби можат да се искажат и со безлични реченици што имаат глаголско-именски прирок:

– *Што ѝ е?*

– *Ништо не ѝ е.*

– *Како ти е?*

– *Топло ми е.*

Во првите две реченици како именски дел на прирокот се јавува замена (*што, ништо*), а во другите две – прилог (*како, топло*).

Прашања и задачи

1. На табла и во вашите тетратки поделете ги следниве глаголски форми на лични, безлични и нелични:
врне, спие, прашање, се разденува, може, читал, снежи, стои, скокајќи, игран, студи, разговара, се стемнува, се смее, се радува, пречи, гледање, играј, молчете, доаѓа, вее.
Да се потсетиме, лични се тие што се менуваат во прво, второ и трето лице; безлични се тие што имаат форма само за трето лице еднина, а нелични се тие глаголски форми што не разликуваат лице.
2. Преобразете ги следниве реченици во бесподметски. Претходно подвлечете ги подметите во сите нив. Тоа ќе ви помогне за успешно решавање на задачата, зашто знаете дека бесподметските реченици немаат подмет.
 - а) *Паѓа дожд.*
 - б) *Времето е студено.*
 - в) *Паѓа снег.*
 - г) *Сонцето изгрева.*
3. Преобразете ги следниве бесподметски реченици во реченици со подмет. Не заборавајте да додадете подмет, којшто задолжително отсуствува во бесподметските реченици.
 - а) *Не ми се јаде.*
 - б) *Се стемнуваше.*
 - в) *Му се плаче.*
 - г) *Не му е добро.*

СТРУКТУРА НА СЛОЖЕНАТА РЕЧЕНИЦА

Основни синтаксички единици се:

- **именската група**
- **простата реченица и**
- **сложената реченица**

За именската група учевте минатата учебна година. **Проста реченица** е онаа реченица што содржи еден прирок. Вообичаено, покрај прирок, таа содржи и подмет:

Ние се санкаме.

Исклучок се бесподметските реченици. Тие не содржат подмет:

Надвор денес снежи.

Многу често, покрај подметот и прирокот, реченицата содржи директен предмет:

Јас ја поканив неа,

индиректен предмет:

Марија ми купи подарок,

предлошки предмет:

Ние се сеќаваме на безгрижните детски денови,

прилошка определба:

Тие влегоа во кујната.

По секој од претходно споменатите реченични членови може да се јави и апозиција, дури и по прирокот ако е тој глаголско-именски:

Тоа е Мила, најуспешната тенисерка во историјата на клубот.

Сложена реченица е реченица што содржи најмалку два прирока:

Вчера си легнав порано и затоа денес сум одлично расположена.

Речениците во состав на сложената реченица се наречени **дел-реченици**. Во зависност од тоа дали односот меѓу двете дел-реченици во рамките на сложената реченица е рамноправен или едната е главна, а другата е зависна реченица, сложените реченици се поделени на **независно-сложени** и **зависносложени**.

Независносложените реченици во македонскиот јазик се делат на:

- **составни**
- **спротивни**
- **разделни**
- **исклучни и**
- **заклучни**

ВИДОВИ НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Независносложени реченици се оние сложени реченици во рамките на кои речениците што влегуваат во нивниот состав се рамноправни, од ист ред. Во македонскиот јазик се разликуваат следниве типови независносложени реченици:

1. составни сложени реченици

2. спротивни сложени реченици

3. разделни сложени реченици

4. заклучни сложени реченици

5. исклучни сложени реченици.

Во продолжение ќе се задржиме на сите нив одделно.

Составни реченици

Составните независносложени реченици се добиваат со поврзување на две прости реченици со следниве сврзници:

и, ни, ниту, па, та,

како и со сврзничкиот состав **не само што... туку и**.

Најчест сврзник кај составните реченици е сврзникот **и**. Две прости реченици се поврзуваат со сврзникот **и** кога имаат заеднички вршител. Така, на пример, да ги земеме простите реченици:

Одам накај дома.

Размислувам за утрешниот ден.

Нив можеме да ги поврземе со сврзникот **и**:

*Одам накај дома **и** размислувам за утрешниот ден.*

Како што можеме да забележиме, говорителот се јавува како вршител на дејствата и во двете реченици. Дејствата се случуваат во исто време и се нарекуваат истовремени дејства. Кога дејствата во една составна сложена реченица се истовремени, дел-речениците што ги содржат можат да го менуваат редоследот. Така, можеме да кажеме и:

*Размислувам за утрешниот ден **и** одам накај дома.*

Дејствата во една составна сложена реченица можат да бидат и последователни. Тоа значи дека тие се случуваат еднопосредно. На пример:

*Ја купив книгата **и** почнав да ја читам.*

Јасно ни е дека не можеме да читаме книга што ја немаме, односно дека дејството опишано во првата реченица му претходи на дејството во втората реченица. Последователните дејства не можат да ги менуваат своите места во составните сложени реченици и притоа значењето на сложената реченица да биде исто.

Сврзниците **па** и **та** се специјализирани за изразување последователни дејства:

*Ќе учам, **па** ќе излезам.*

Составните реченици со сврзникот **и** можат да изразат и спротивен однос, но показател на спротивноста е честичката **пак** или **сепак**, којашто е задолжителен дел на таквите реченици:

Учев многу и, пак, не добив петка.

Ова може да ни покаже дека сложените реченици во македонскиот јазик се делат според сврзникот што ги поврзува речениците во состав на сложената реченица, а не според значењето.

Сврзниците **ни** и **ниту**, коишто се одречна варијанта на сврзникот **и** (добиеени се од **и** + **не**), во рамките на составните реченици се јавуваат еднаш, неповторени:

Тие не дојдоа ни се јавија.

Не ме праша ништо за тоа ниту ме посветува нешто.

Сврзниците **па** и **та**, како што веќе споменавме, поврзуваат последователни дејства:

Дојди, па ќе се договориме.

Седна, та почна да ме распрашува.

Овие сврзници се синонимни, а **та** се одликува со разговорност.

Во рамките на составните сложени реченици се јавува и сложенитот сврзнички состав **не само што – туку и**. Тој има составно значење, и покрај тоа што во свои рамки го содржи спротивниот сврзник **туку**. Речениците со овој сврзнички состав немаат спротивно значење, туку го надоврзуваат дејството во втората реченица на дејството на првата:

Не само што победивме туку и даров три гола.

Во врска со интерпункцијата на составните реченици, пред сврзниците **и**, **ни**, **ниту**, како и кај сложенитот сврзнички состав, не се пишува запирка, освен ако станува збор за извлекување заклучок во втората реченица наспроти кажаното во првата:

Сето тоа беше многу корисно за нас, и ние сме презадоволни од присуството на тој саем.

Кај другите составни сврзници, **па** и **та**, се пишува запирка.

Во врска со редот на речениците, дали е можно менување на нивното место или не – зависи од тоа дали се дејствата истовремени или се последователни. Ако се истовремени, можен е обратен редослед (Играме **и** пееме = Пееме и играме), ако се последователни – не е (Бев болен и не отидов на училиште, но не и: Не отидов на училиште и бев болен). Сврзникот кај независно сложените реченици останува меѓу двете дел-реченици.

Спротивни реченици

Во рамките на спротивните реченици се изделуваат такви со **спротивно значење** и такви со **значење на сопоставување** ('поставување едното друго').

За сопоставување станува збор кога две дејства се поставуваат едното друго и се разгледуваат како дел од една целина. Како основа за сопоставување обично се јавуваат различни вршители:

Ние учиме, а тие слушаат музика,

но и различното време на дејствата:

Бевме на претстава, а потоа отидовме на вечера

и местото на вршење на дејствата:

Таму ќе учиме, а овде ќе слушаме музика.

Како што се гледа од примерите, во овие реченици нема спротивставување, затоа што дејствата во ниту една смисла на зборот не се меѓусебно спротивставени.

Спротивставеност е присутна кога дејствата се антонимни:

Тој се замислува паметен, а е прилично глупав.

*Тие секогаш сакаат да помогнат, **но** никогаш не успеваат во тоа.*

Спротивни сврзници се: **а**, **но**, **ама**, **туку**, **ами**, **меѓутоа**.

Сврзниците **но**, **ама**, **меѓутоа** поврзуваат спротивни дејства што можат да бидат во потврдна форма:

Сум го гледал филмот, но сакам да го гледам повторно.

но и такви спротивни дејства во коишто втората реченица е одречна:

Ве побаравме, но не ве најдовме.

Овие сврзници се синонимни, со таа разлика што сврзникот **ама** има разговорен карактер, сврзникот **но** е стилски неутрален, а сврзникот **меѓутоа** има официјален карактер. Покрај овие сврзници, во нашиот јазик нестандартно се употребува и туѓиот сврзник **али** (*Сум го гледал тој филм, али би го гледал пак*) со исто значење, којшто не треба да се употребува со оглед на тоа што не е во рамките на нормата.

Синонимните сврзници **туку** и **ами** се употребуваат кога дејството во првата реченица се одрекува, а втората го содржи дејството што важи и што претставува значенска исправка на негираното прво дејство:

Не појадував, туку право отидов на ручек со моето семејство.

Не ме плаши, ами ме радува тоа што наставничката бара знаење.

И наспроти овие сврзници се јавува нестандартен сврзник што треба да се избегнува. Тоа е сврзникот **него** (*Не те удри јас, него те удри Владо*).

Во однос на интерпункцијата, сите спротивни реченици се пишуваат со запирка пред сврзникот за да се покаже спротивниот однос.

Во најголем број случаи не е можен обратниот редослед на речениците во состав на спротивните сложени реченици. Тоа е можно само кога има сопоставување на истовремени дејства:

Ние работиме, а тие се забавуваат. Тие се забавуваат, а ние работиме.

Разделни реченици

Во рамките на разделните реченици се прави поделба меѓу реченици со **неповторен** и реченици со **повторен** сврзник.

Разделни реченици со неповторен сврзник

Како единствен сврзник што поврзува разделни реченици со неповторен сврзник се јавува сврзникот **или**. Овие реченици се нарекуваат **алтернативни**, затоа што сврзникот **или** воведува алтернатива, односно втора можност.

Притоа се можни две разновидности од гледна точка на значењето:

1. Едната можност да ја исклучува втората:
Ќе дојдеш или ќе ми се јавиш?
2. Двете можности да не се исклучуваат меѓусебно:
На плажата луѓето се сончаа или играа одбојка на песок.

Во рамките на првата разновидност, кога двете дејства меѓусебно се исклучуваат, се izdelуваат три случаја:

- а. Двете дејства се исклучуваат меѓусебно затоа што се противречни:
*Тие ќе победат **или** ќе изгубат на тенискиот натпревар.*
- б. Втората реченица воведува дејство што, според говорителот, е поверојатно од првото:
*Не можеш да дојдеш **или** не сакаш да дојдеш?*
- в. Во втората реченица се укажува на последиците до кои ќе дојде ако не се исполни дејството во првата реченица, коешто е секогаш изразено со форма за заповеден начин:
*Подготви се за утрешниот тест **или** ќе ти биде одземен лаптопот.*

Во рамките на втората разновидност, кога двете дејства меѓусебно не се исклучуваат, се izdelуваат два случаја:

- а. Реченици во кои различни дејства се одвиваат истовремено, но не се исклучуваат затоа што ги вршат различни вршители:
*Учениците разговараа меѓусебно **или** слушаа музика на мобилен. (Некои ученици разговарале, други ученици слушале музика.)*
- б. Реченици во коишто сврзникот **или** воведува различно име за ист предмет или исто лице:
*Непобедливиот беше совладан **или** кралот на боксот абдицира.*

Разделни реченици со повторен сврзник

Во рамките на разделните реченици со повторен сврзник, сврзникот се јавува пред секоја дел-реченица што ја поврзува. Значи, кој и да е сврзник, ако е повторен во сложената реченица, е разделен сврзник по дефиниција. Така, иако неповторени сврзниците **и**, **ни**, **ниту** се составни, а сврзникот **а** е спротивен, кога се повторени, тие се дел од разделна сложена реченица.

Според блискозначноста на сврзниците, разделните реченици со повторен сврзник можат да се поделат во четири групи:

1. Во првата група спаѓаат повторените сврзници **или-или**, **било-било**, **ја-ја**. Тие покажуваат меѓусебно исклучување на дејствата во двете реченици:
***Или** прво појадува **или** пие кафе.
Било прати ми порака **било** јави се.
Ја купи го зелениот, **ја** купи го црвениот – мене ми е сеедно.*

2. Повторени сврзници што не ги исклучуваат меѓусебно дејствата: **и-и**, **ем-ем**, **ни-ни**, **ниту-ниту**.
***И** се најадов **и** се одморив.
Ем ме поканија на кино **ем** ми обезбедија превоз.
Ни дојде **ни** се јави.
Ниту знам **ниту** ме интересира.*

3. Повторени сврзници што покажуваат наизменично вршење на дејствата: **де-де, ту-ту, час-час**.

Неговата температура **де** ќе се качеше **де** ќе се спуштеше.

Ту тргнува **ту** застанува.

Час ќе заврнеше **час** ќе изгрееше сонце.

4. Повторени сврзници што покажуваат временско сопоставување. Тука спаѓа само повторениот сврзник **а-а**, којшто сигнализира моментно вршење на дејството:

А легне **а** заспива.

Во најголем број случаи разделните реченици можат да ги менуваат местата:

Јави се **или** дојди. Дојди **или** јави се.

Исклучок се дејствата со временска последователност:

А легне **а** заспива (не може: **А** заспива **а** легне).

Исклучок се и оние реченици каде втората дел-реченица носи информација за поверојатното дејство:

Не нè видоа **или** не сакаа да нè видат (не може: Не сакаа да нè видат или не нè видоа).

За разделните реченици од правописна гледна точка важи правилото дека не се izdelуваат со запирка, а по исклучок се izdelуваат само оние што се многу долги, односно што содржат повеќе од две дел-реченици.

Исклучни и заклучни реченици

Во исклучните сложени реченици како сврзници се јавуваат: **само, единствено, само што, единствено што, освен што**:

Сè е добро, **единствено што** не дојде Јана.

Тој дојде, **само** не остана до крајот.

Сè ми кажа, **освен што** не спомна за средбата со Мира.

Според значењето, исклучните реченици се најблиски со спротивните.

Во заклучните реченици како сврзувачки средства се јавуваат модалните зборови: **значи, веројатно, сигурно, секако, можеби**. Со нив се врши еден вид сумирање:

Кај нив ~~тори светло~~, **сигурно** се дома.

Не ни се јавија, **можеби** нема да дојдат.

Не најавија отсуство, **веројатно** ќе дојдат.

Заклучните реченици, според значењето, се најблиски со составните. Впрочем, и кај составните има реченици со заклучно значење, но тие се вбројуваат во составните поради сврзникот **и**.

Можност за промена на редот на речениците кај исклучните и кај заклучните реченици нема.

Според правописните правила, исклучните и заклучните реченици се пишуваат со запирка меѓу двете реченици.

Прашања и задачи

1. На табла и во тетратка од следниве двојки прости реченици составете што повеќе независносложени реченици и идентификувајте ги на тој начин што по сложената реченица во заграда ќе напишете на која група независносложени реченици ѝ припаѓаат. По потреба, негирајте една од двете реченици при составувањето сложена реченица:
 - а. *Го сретнав наставникот на улица. Го поздравив.*
 - б. *Ќе јадам сладолед. Ќе слушам музика.*
 - в. *Ние ќе учиме. Тие ќе играат фудбал.*
2. Препознајте ги конкретните типови независносложени реченици, именувајте ги и подвлечете го сврзникот во секоја од нив.
 - а. *Прилично напорно тренираше, веројатно ќе победи утре.*
 - б. *Едно време на магарето му здодеало од тешката работа, та побегнало од својот стопан.*
 - в. *Прво ќе одиме кај Тони, а потоа ќе јадеме пица во „Енрико“.*
 - г. *Или јави ми се мене или пиши му на Борче.*
 - д. *Сè ни се погоди, единствено што вие многу ни недостасувавте.*
3. Во тетратка и на табла напишете сложени реченици според следниве упатства:
 - а. спротивна сложена реченица со сврзникот туку
 - б. разделна сложена реченица со повторен сврзник што искажува наизменично вршење на дејствата
 - в. составна сложена реченица со сложен сврзнички состав
 - г. спротивна сложена реченица со различни вршители на дејствата
 - д. составна сложена реченица што изразува спротивен однос
4. Преобразете ги следниве бесврзнички сложени реченици во реченици со сврзник и напишете го типот на сложената реченица што ја добивте.
 - а. *Многу трениравме, многу се трудевме, не победивме.*
 - б. *Убаво си поминавме, сепак ти не беше со нас.*
 - в. *Многу се залагавме, не успеавме.*
 - г. *Излеговме од дома, шетавме, отидовме на ручек.*

Речник на поими

Алтернативни реченици – разделни реченици со сврзникот *или* што воведува втора можност (алтернатива)

Апозиција – самостоен второстепен реченичен член што се јавува по реченичниот член на кој се однесува и има иста реченична функција како него. Секогаш се изделува со запирки

Атрибут – несамостоен второстепен реченичен член што му се додава на зборот (најчесто именка) и не може самостојно да претставува реченичен член. Може да биде придавски, именски или броен

Безлични глаголи – глаголи што означуваат природни појави и немаат вршител на дејството (*врне, снежи, грми, студи*). Имаат форма само за трето лице еднина, среден род

Безлични реченици (бесподметски реченици) – реченици што не содржат подмет. Прирокот во нив се јавува само во трето лице еднина

Броен атрибут – атрибут претставен со број

Дел-реченици – реченици во состав на сложената реченица

Зависносложени реченици – сложени реченици во кои едната дел-реченица е главна, а другата е зависна

Именска група – основна синтаксичка единица помала од простата реченица. Таа не содржи глагол во лична форма

Именски атрибут – атрибут претставен со именка

Истовремени дејства – дејства што се случуваат во исто време

Независносложени реченици – сложени реченици во кои дел-речениците се рамноправни, од ист ред. Се делат на: составни, спротивни, разделни, исклучни и заклучни

Последователни дејства – дејства што се случуваат едноподруго

Придавски атрибут – атрибут претставен со придавка

Проста реченица – реченица што содржи еден прирок

Сложена реченица – реченица што содржи најмалку два прирока

Удвојување на предметот – важна реченична особеност на македонскиот јазик кога предметот е претставен двојно: со кратка личнозаменска форма и со членувана именка, долга заменска форма, показна заменка или сопствена именка

АКТИВНОСТ 1

Откријте го удвоениот предмет

Разгледајте ги следниве реченици и идентификувајте ги удвоените предмети. Објаснете во што се состои нивната удвоеност.

1. Го видовме Петар вчера.
2. Книгата ја читам секој ден.
3. Им реков на пријателите за изложбата.
4. Марија ја поканивме на прослава.

АКТИВНОСТ 2

Атрибут или апозиција?

Одредете дали подвлечените зборови во следниве реченици претставуваат атрибут или апозиција. Потоа објаснете ја нивната разлика во однос на местоположбата во реченицата.

1. Охридското Езеро е најубаво.
2. Гевгелија, најјужниот град во Македонија, е прекрасна.
3. Мојот брат студира медицина.
4. Го сретнавме Димитар, нашиот професор.

АКТИВНОСТ 3

Работете во парови. Составете по три безлични реченици за:

1. Временски појави
2. Физички или психички состојби

Потоа секој пар нека ги презентира своите реченици пред одделението и нека ја објасни нивната безличност.

АКТИВНОСТ 4

Претворање прости реченици во сложени

Дадени се прости реченици. Претворете ги во сложени независносложени реченици користејќи различни комбинации и различни сврзници. Потоа идентификувајте ги според видот.

Прости реченици:

- Јас учам.
- Таа чита.
- Тој пишува.
- Тие цртаат.
- Јас јадам.
- Вие пиете сок.

АКТИВНОСТ 5

Анализа на сложена реченица

Во групи од 3 до 4 ученика анализирајте ја следнава реченица:

Не само што победивме на трката туку и поставивме нов рекорд во дисциплината.

Прашања за анализа:

- Колку дел-реченици содржи?
- Кој е сврзникот/сврзничкиот состав?
- На кој тип независносложена реченица ѝ припаѓа?
- Можен ли е обратен редослед на дел-речениците?

ПРОВЕРЕТЕ ГО ЗНАЕЊЕТО

- Објаснете ја разликата помеѓу удвоен и неудвоен директен предмет преку примери.
- Објаснете зошто безличните глаголи се нарекуваат *безлични*.
- Објаснете го значењето на терминот *дел-реченица*.
- Употребете една сопствена именка во три различни реченици каде ќе биде: а) директен предмет, б) индиректен предмет, в) предлошки предмет.
- Составете реченица што содржи апозиција што се однесува на предлошкиот предмет.
- Претворете ја реченицата *Заоѓа сонцејѝо* во безлична реченица.
- Анализирајте ја синтаксички следнава реченица и идентификувајте ги сите реченични членови во неа: *Охрид, македонскиот бисер, ова лејѝо го цосејѝија мноѓубројни ѝуристѝи од Германија*.
- Создајте кратки описи за четири временски состојби користејќи само безлични реченици.
- Проценете кој тип сложена реченица е најсоодветен за следниве ситуации и образложете:
 - Опишување истовремени дејства
 - Изразување спротивност
 - Давање избор помеѓу две можности
 - Извлекување заклучок
- Точно или неточно?
 - Предлошкиот предмет секогаш содржи предлог.
 - Апозицијата е несамостоен реченичен член.
 - Безличните глаголи немаат вршител на дејството.
 - Атрибутот може самостојно да стои во реченица.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

На крајот на поглавјето дискутирајте за следново:

- Дали удвојувањето на предметите го прави нашиот говор појасен или покомпликуван?
- Дали во некој странски јазик што го учите постои удвојување на предметите?
- Кога користите апозиција, а кога атрибут?
- Зошто се користат безлични реченици? Дали секогаш можеме да кажеме кој го врши дејството?
- Кога употребувате прости, а кога сложени реченици?
- Како изборот на сврзник го менува значењето на сложената реченица?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

1. Синтаксичка приказна

Напишете кратка приказна од 150 до 200 збора во која ќе употребите:

- Најмалку 3 удвоени предмети (директни и индиректни)
- Најмалку 2 атрибути (придавски, именски или броен)
- Најмалку 1 апозиција
- Најмалку 2 безлични реченици
- Најмалку 3 различни типа независносложени реченици

Пример за почеток: *Врнеше цела ноќ. Утрото беше студено, а небото беше сиво. Марија, мојата најдобра другарка, ми се јави...*

2. Синтаксичка трансформација

Составете реченица што содржи подмет и прирок, па изменете ја на пет начини:

1. Додајте удвоен предмет
2. Додајте атрибут
3. Додајте апозиција
4. Претворете ја во безлична реченица (ако е можно)
5. Претворете ја во сложена реченица

3. Синтаксички детектив

Анализирајте еден пасус од ваша омилена книга (10 – 15 реченици):

1. Означете ги сите удвоени предмети
2. Препознајте ги атрибутите и апозициите
3. Најдете ги безличните реченици (ако има)
4. Идентификувајте ги типовите сложени реченици
5. Објаснете зошто авторот ги избрал токму тие синтаксички структури

4. Синтаксички лавиринт

Работете во групи. Секоја група нека состави текст од по пет сложени реченици без интерпункција. Потоа групите треба да си ги разменат текстовите и нивна задача е:

1. Правилно да стават запирки
2. Да ги означат типовите сложени реченици
3. Да ја објаснат причината за ставање запирки токму на тие места

5. Изработка на постер

Направете постер што ги прикажува сите типови независносложени реченици со примери и сврзници.

ШТО НАУЧИВМЕ?

По завршувањето на оваа целина можам:

- да објаснам што проучува синтаксата и да ја препознаам нејзината улога во граматиката
- да разликувам директен, индиректен и предлошки предмет и правилно да ги идентификувам во реченица
- да препознаам и правилно да употребувам **удвоен и неудвоен предмет** во говорна и во писмена комуникација
- да разликувам **атрибут** и **апозиција** и да ја одредам нивната функција во реченицата
- да препознаам **безлични (бесподметски) реченици** и да ги разликувам од речениците со подмет
- да ги идентификувам **основните синтаксички единици**: именска група, проста реченица и сложена реченица
- да анализирам **прости и сложени реченици** според бројот на прироци
- да ги разликувам и правилно да ги употребувам **видовите независносложени реченици** (составни, спротивни, разделни, исклучни и заклучни)
- да користам правилно **сврзници** и **интерпункција** при градење сложени реченици
- да применувам синтаксичко знаење при **анализа, составување и уредување текст**.

ЛЕКСИКА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Вовед

За полесно совладување на ова поглавје, важно е да знаеме:

- **Лексика:** Зборовен фонд на еден јазик; збирот од сите зборови што ги користат говорителите на еден јазик
- **Домашни зборови:** Зборови што постојат во македонскиот јазик отсекогаш и не се преземени од други јазици.
- **Туѓи зборови:** Зборови што македонскиот јазик ги презел од други јазици преку контакт со нив.
- **Зборовен фонд:** Целокупниот број зборови што постојат во еден јазик и што ги определуваат неговите можности за изразување.
- **Интернационализми:** Зборови карактеристични за повеќето јазици што се зборуваат во најголемиот дел на светот.
- **Варваризми:** Туѓи зборови или зборовни состави што се оценуваат како несоодветни за јазикот во кој навлегле.

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

1. Набројте десет збора што ги користите секој ден. Од каде мислите дека потекнуваат?
2. Дали во својот говор користите зборови од други јазици? Наведете примери.
3. Зошто, според вас, секој јазик содржи зборови од различно потекло?
4. Како влијаат историскиот развој и контактот со други народи на зборовниот фонд на еден јазик?

ШТО РЕКЕ ЗНАЕМЕ?

1. Како се нарекува делот од науката за јазикот што го проучува зборовниот состав на еден јазик?
2. Како се делат зборовите според тоа колку значења имаат?
3. Какво може да биде лексичкото значење на повеќезначните зборови?
4. Во што се состои разликата меѓу конкретното и апстрактното значење на зборовите?
5. Кои зборови се синоними, кои зборови се антоними, а кои хомоними?

РЕЧНИЧКИОТ (ЗБОРОВЕН) СОСТАВ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Зборовниот состав според потеклото

Зошто е важно потеклото на зборовите?

Речничкиот фонд на секој природен јазик се состои од зборови со различно потекло. Основната поделба е на:

- **Домашни зборови** (од македонско потекло)
- **Туѓи зборови** (од странско потекло)

Оваа разноликост на потеклото е резултат на историјата, контактот меѓу народите и развојот на јазикот низ вековите.

ДОМАШНИ ЗБОРОВИ

Што се домашни зборови?

Домашните зборови се оние што постоеле во македонскиот јазик од најстаро време (од времето на старословенскиот и на црковнословенскиот јазик) или се создале во него во одреден период од неговиот развој. Тие го сочинуваат **основниот зборовен фонд на македонскиот јазик**.

Црковнословенизми

Посебен вид домашни зборови

Еден посебен вид домашни зборови се **црковнословенизмите**. Најголемиот дел од нив влегле во македонскиот јазик во почетокот на XIX век преку книжевен пат, главно, преку делата на просветители како Пејчиновиќ, Крчовски, Зографски и Синаитски.

Примери за домашни зборови:

без, дожд, јаѓе, јазик, рака, риба, свей, село, сила, смрт, шело, ушро, час, човек и др.

Значењето на црковнословенизмите

Црковнословенизмите, главно, ѝ припаѓаат на религиозната сфера и биле познати пред сè за образованиот слој на нашето население. Со текот на времето многу од нив станале составен дел на современиот литературен јазик.

Примери за црковнословенизми се:

возрас, глагол, ойшисиво, ѝадеж, ѝодвиж, ѝравило, ѝросирансиво, совеси и многу други.

Дијалектизми

Зборови од македонските говори

Иако дијалектизмите, главно, се разгледуваат според сферата на употребата на зборовите, тие, како зборови карактеристични за еден дијалект или за локална јазична територија, се важни за поделбата на зборовите според нивното потекло. Тие не се зборови што се користат во стандардниот македонски јазик, но можат да добијат статус на стандардни зборови ако се појави потреба.

Пример:

Именката „бран“

На пример, именката *бран* (*брановиџе на езероџо*) денес е стандарден збор, иако порано била дијалектизам од охридско-струшкото подрачје. Тоа што овој некогашен дијалектизам бил прифатен за дел од македонскиот стандарден јазик е постапка што е во согласност со заложбите на стручните лица што го нормирале македонскиот јазик (и на нивните претходници – Крсте Петков Мисирков, на пример).

Зошто се важни дијалектизмите?

Тие сметале дека македонскиот стандарден јазик треба да се збогатува од нашите дијалекти, а не да користи зборови од туѓо потекло. По така, наместо зборот од грчко потекло *џалас* (прифатен во други словенски јазици), нормата го прифатила дијалектниот збор *бран*. Затоа тој денес нема статус на дијалектизам, туку има статус на стандарден збор.

ТУЃИ (СТРАНСКИ) ЗБОРОВИ

Што се туѓи зборови?

Туѓите зборови претставуваат значителен дел од лексиката на современиот македонски јазик. Нивното присуство во нашиот јазик е природен резултат на контактот на македонскиот народ со соседните народи и со народи што ги зборуваат најраспространетите јазици на светот.

Начин на преземање странски зборови

Во процесот на преземање зборови од други јазици може да се разликуваат:

1. Директно преземање

Кога македонскиот јазик директно преземал зборови од јазици со кои доаѓал во непосреден контакт (турски, грчки и сл.)

2. Преземање преку јазик посредник

Кога зборовите се преземале преку друг јазик. На пример:

- Од арапски преку турски јазик се преземени зборовите: *боранија, будала, дуќан, локум* итн.
- Од персиски преку турски јазик се преземени: *бостан, јоргован, лале, лимон, патлиџан* итн.

Денес, главно, преземаме зборови од англискиот јазик, кој служи и како директен извор и како јазик посредник за други јазици.

Интернационализми

Зборови што ги користи целиот свет

Интернационализмите се зборови карактеристични за повеќето јазици што се зборуваат во најголемиот дел од светот. Тие влегуваат во македонскиот јазик, главно, преку англискиот, со глобализацијата и развојот на технологијата. Тука особено влијание има интернетот.

Примери за интернационализми:

ауџлеџ, имејл, инџернеџ, комјџуџер, лизинџ, менаџменџ, нуџриционисџ, онлајн, џоџкасџ, џровајдер, смџџи, сџриминџ, сџџлеменџи, шоџинџ.

Проблемот со преземање интернационализми

Потребно е со поголемо внимание да се преземаат зборови од туѓо потекло, особено кога нема вистинска потреба за тоа. На пример, зборовите *инволвира, инпут, аутпут, бекграунд* итн. имаат синоними во македонскиот јазик, па нема вистинска потреба од нивна употреба.

Турцизми

Зборови од петвековното турско владеење

Бројот на турцизми во македонскиот јазик е многу голем – се проценува на неколку илјади зборови. Тоа е разбирливо поради историските околности – македонскиот народ бил во состав на Османлиската Империја пет века (од крајот на 14-ти до почетокот на 20-ти век).

Видови турцизми во македонскиот јазик

Турцизмите денес во македонскиот јазик се среќаваат во разговорниот јазик: *будала, кавгаџија, пенџере, перде, саат, сеирџија, џам, џамбаз*, а дел од нив се историзми и архаизми: *ага, аскер, бег, еким, емиш, кадија* и др., коишто веќе не се користат.

Некои турцизми денес се дел од нашиот секојдневен јазик: *алат, боја, бостан, бубрег, копче, кула, пазар, пари, ракија, челик, чорапи, џеб, шал*.

ЗОШТО ТУРЦИЗМИТЕ ОСТАНУВААТ ВО ЈАЗИКОТ?

Турцизмите што означуваат предмет од секојдневниот живот остануваат составен дел на македонскиот јазик. Честопати македонците на македонскиот јазик не ги препознаваат како туѓи зборови, особено кога именуваат цвеќиња (*јасмин, јорџован, каранфил, лале* и др.), зеленчуци (*босџан, џаџиџан* и др.), овошја (*вишна, кајсија* и др.) итн.

Турцизмите се одликуваат со посебна изразност, па затоа честопати се користат во уметничката литература за побрзо претстава за минатото (*аван, аршин, вилаетџи, кадија, чифлик* и др.).

Варваризми**Што се варваризми?**

Варваризмите се посебен вид туѓи зборови или зборовни состави што се оценуваат како несоодветни за јазикот во кој навлегле. Несоодветноста се состои во нивната неприспособеност од граматички и од стилистички аспект. Тие се сметаат за нестандартни зборови во јазикот во кој навлегле.

Варваризмите може да се опишат како неуспешни новосоздадени зборови. Тие не се интернационализми и не се прифатени од повеќето светски јазици. Така, на пример, од шпанскиот јазик ни се познати именките сењор, сењора, сењорита. Македонскиот јазик реално нема потреба од овие зборови затоа што има домашни зборови со исто значење: господин, госпоѓа, госпоѓица.

КОГА ВАРВАРИЗМИТЕ МОЖАТ ДА БИДАТ КОРИСНИ?

Сепак, во определени случаи, варваризмите можат да имаат стилски ефект и информативна вредност. На пример, употребата на *сењорита* кога зборуваме за шпанска девојка носи информација за потеклото и возраста. Затоа, иако не се стандардни зборови во јазикот, тие може да се употребат во литературни дела.

Речник на поими

Англизми – зборови преземени од англискиот јазик (на пр.: *менаџмент*, *шопинг*, *онлајн*)

Антоними – зборови со спротивно значење (на пр.: *голем* – *мал*, *топло* – *ладно*)

Архаизми – застарени зборови што веќе не се користат во секојдневниот говор

Глобализација – процес на меѓународна поврзаност и интеграција што влијае и на јазикот

Дијалект – локален или регионален говор што се разликува од стандардниот јазик

Историзми – зборови што означуваат предмети, појави или поими од минатото што повеќе не постојат

Конкретно значење – значење што се однесува на нешто што може да се допре, да се види или да се измери

Апстрактно значење – значење што се однесува на идеи, чувства или поими што не можат да се допрат, да се видат

Литературен јазик – стандардизирана форма на јазикот што се користи во книжевноста и службената комуникација

Повеќезначни зборови – зборови што имаат повеќе од едно значење

Разговорен јазик – неофицијален јазик што се користи во секојдневната комуникација

Стручни лица – експерти, специјалисти во одредена област (во овој случај лингвисти)

Сфера на употреба – областа или контекстот во кој се користат одредени зборови

Османлиска Империја – турска империја што владеела на Балканот, вклучително и во Македонија, од крајот на 14-ти до почетокот на 20-ти век

Религиозна сфера – областа поврзана со верата, црквата и религиските обичаи

АКТИВНОСТ 1

Распределување зборови според видот

На табла препишете ја следнава табела и разделете ги следниве зборови во соодветните групи:

абер, јас бех, бодибилдер, ава, адет, вук, визави, бестселер, амал, рука, арамија, отец, бармен, з'ш, вода, воскресение, душман, јадејне, кодош, принтер, комшија, куртули, мерак, нов, пенцере, више, перде, пошто, распетие, леб, бекграунд, причест, пепељара, сега, утеша, брзо, мистер, благодат, возња, стаклен, спасение, сака, чип, чоек, чушки, џам, џингл, риба, компјутер, тело, менаџмент, рака

Општа лексика (домашни зборови)	Црковнословенизми	Турцизми	Дијалектизми	Интернационализми	Варваризми

АКТИВНОСТ 2

Наоѓање синоними на интернационализми

- Најдете синоними на следниве глаголи: адаптира, базира, егзистира, игнорира, инволвира, инсистира, информира, коригира, ликвидира, окупира, преферира, реставрира, рециклира
- Најдете синоними на следниве именки: авантура, бургер, верификација, вето, гардероба, егоизам, експерт, илузија, импулс, консултант, контакт, маркет, профит, цус
- Најдете синоними на следниве придавки: амбициозен, арогантен, брутален, валиден, вулгарен, доминантен, изолиран, конфузен, симпатичен, талентиран, шокантен

АКТИВНОСТ 3

Наоѓање синоними на турцизми

- Најдете синоними на следниве турцизми: абер, адет, аир, акал, амал, апла, арамија, бадијала, бајрак, бујрум, гајле, долап, душман, гурултија, зејтин, зијани, карши, комшија, кондури, мерак, муштерика, пембе, пенцере, перде, саат, сокак, сурат, тазе, кар, ујдиса, филџан, чаре
- Распределете ги синонимите во следниве зборовни групи: именки, глаголи, придавки, прилози и предлози.

ПРОВЕРЕТЕ ГО ЗНАЕЊЕТО

1. Кои се главните подгрупи на речничкиот состав според потеклото?
2. Објаснете ја разликата меѓу директното преземање и преземањето преку јазик посредник.
3. Зошто турцизмите се добро вклопени во македонскиот јазик?
4. Набројте турцизми што се користат во секојдневниот македонски јазик.
5. Што е интернационализам? Наведете примери за интернационализми. Обидете се со помош на речници и на податоци на интернет да го дознаете потеклото на тие интернационализми.
6. Применете го принципот на замена на туѓи зборови со домашни во следнава реченица: „Ќе реализирам онлајн шопинг, а како бенефит ќе карам гифт-кард.“ Потоа споредете ги вашите искуства за тоа на кој туѓ збор ви беше најтешко да му најдете домашна замена.
7. Покажете како варваризмите можат да се употребат во литературно дело со позитивен ефект.

РАЗМИСЛЕТЕ И ДИСКУТИРАЈТЕ:

1. Споредете ги карактеристиките на домашните и туѓите зборови во македонскиот јазик.
2. Што е позитивно, а што проблематично во преземањето англизми?
3. Дискутирајте за тоа дали е проблематично неодмереното преземање интернационализми кога имаме домашни зборови со исто значење.
4. Дискутирајте за односот помеѓу глобализацијата и зголемувањето на интернационализмите во македонскиот јазик.
5. Дискутирајте за важноста на збогатувањето на стандардниот јазик со зборови од македонските дијалекти наместо со туѓи зборови.
6. Дискутирајте за тоа дали употребата на турцизми во уметничката литература е оправдана?
7. Дискутирајте за разликата помеѓу турцизмите што се користат денес и оние што се историзми.
8. Дискутирајте за тоа дали именката „имејл“ треба да биде заменета со домашен синоним „е-пошта“ или да остане како интернационализам.
9. Дали варваризмите имаат место во современиот македонски јазик? Образложете го одговорот.

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

1. Направете речник од домашни синоними за англизми што се користат денес. Споредете ги едните и другите според честотата на употребата и според изразноста.
2. Соберете примери за туѓи зборови што ги користите често. Проучете го нивното потекло и напишете краток приказ за нив.
3. Создајте мала приказна во која се користат зборови од различно потекло, а потоа изменете ја користејќи синоними од домашно потекло. Што се смени во приказната?
4. Интервјуирајте постари членови на вашето семејство за стари, ретко употребувани македонски зборови. Документирајте ги на тој начин што во вашите тетратки ќе ги напишете речениците во кои се употребени.
5. Направете постер или дигитален приказ што визуелно ги прикажува различните слоеви на зборовите во македонскиот јазик и нивното потекло.
6. Составете приказна на дијалект од вашиот крај, а потоа преобликувајте ја на стандарден македонски јазик, објаснувајќи ги разликите.
7. Изберете еден македонски дијалект. Проучете кои зборови се карактеристични за него и проценете кои од нив имаат потенцијал да станат дел од стандардниот македонски јазик.

ШТО НАУЧИВМЕ?

По завршувањето на оваа целина можам:

- да објаснам што е **лексика** и **зборовен фонд** на македонскиот јазик
- да ги разликувам зборовите **според нивното потекло**
- да препознавам **домашни зборови** и да ја знам нивната важност
- да објаснам што се **туѓи зборови** и зошто влегуваат во македонскиот јазик
- да препознавам **интернационализми** и да наведам примери
- да препознавам **турцизми** и да знам кои се користат денес
- да објаснам што се **варваризми** и зошто се сметаат за нестандартни зборови
- да користам **домашни зборови** наместо туѓи кога е тоа можно
- да внимавам на **соодветната** и **правилна употреба на зборовите** во говорот и пишувањето.

ПРАВОПИСНИ ПРАВИЛА

ЗАПИРКА

Запирката е реченичен знак со којшто се означуваат различни односи внатре во реченицата. Таа може да се напише помеѓу делови на една проста реченица, како и меѓу две дел-реченици во рамките на една сложена реченица. Со оглед на тоа што за правилата за употреба на запирката во рамките на независносложените реченици стана збор во поглавјето Синтакса, овде ќе се осврнеме на оние случаи на правописна употреба на запирката во рамките на простата реченица што, главно, се однесуваат на теми што се веќе обработувани во основното образование.

Запирката се користи за:

набројување

дополнување

нагласување и

изделување

Запирката во простата реченица

Набројување

- Запирка се пишува при набројување меѓу зборови што не се поврзани со сврзници:
Миле, Васко, Ана, Весна и Биле не дојдоа на забавата.
- Запирка се пишува помеѓу два исторедни реченични члена кога не се поврзани со сврзник:
Сакаш да се видиме **пред часови, по часови**?
- Запирка се пишува пред сврзникот **како и / како ни** во набројувачка низа или помеѓу два исторедни реченични члена:
На средбата присуствуваа истакнати членови на високообразовните институции, на дипломатските претставништва во земјава, **како и** претставници на невладини организации.
- Запирка се пишува меѓу повеќето придавски атрибути на центарот на една именска група:
На олимпијадата зедоа учество **надежни, способни, самоуверени, квалитетни, трудољубиви, енергични** младинци.
- Запирка не се пишува пред сврзниците **и** и **или** кога врзуваат два исторедни реченични члена:
Мајка ми **и** татко ми вчера беа на свадба.
Нека им се обрати за помош на класниот раководител **или** на директорката.
- Запирка не се пишува пред сврзниците **и** и **или** кога ги врзуваат двата последни члена во набројувачката низа:
Им се обратија на учениците, на нивните родители **и** на претставници на локалната власт.
Ние се собиравме во училишниот двор, на игралиштето **или** на паркингот пред зграда.

Дополнување

- Запирка се пишува по глаголскиот прилог, глаголската именка или глаголската придавка, како и по состави што ги содржат нив кога се наоѓаат на почетокот на реченицата:
Одејќи накај училиште, се сретна со другарите.
На **излегување** од дома, ја заклучи влезната врата.
Седнат во последните редови, не успеваше да види што се случува на сцената.
- Со запирка не се одделува глаголскиот прилог кога во реченицата се наоѓа по прирокот:
Денот го мина **купувајќи** облека.

- в) Запирка се пишува пред дополнување воведено со сврзниците: *а, но, ама, меѓутоа, ни, ниту, освен, само, значи* и др.:
Носеше стари патики, **но** квалитетни.
Нема да дојдам јас, **туку** брат ми.
- г) Со запирки се одделува географски поим, како дополнување на географскиот поим пред него:
Археолозите откриле две древни статуи на фараонот Аменхотеп Трети во градот Луксор, **Јужен Египет**.
- д) Со запирки се одделува определба што означува звање, функција, чин, професија и сл., употребена по лично име. Кога овие определби се употребени пред личното име, не се пишува запирка:
Ѓорѓи Пулевски, **македонски учебникар, лексикограф, собирач** на македонско народно творештво, бил и историограф, поет и граматичар.
- ѓ) Со запирки се одделува датум, како појаснување на реченичниот член што стои пред него:
Понеделник, **8 декември 2025 година**, се прогласува за неработен ден.
- е) Запирка не се пишува по реченичен член чиешто дополнување се воведува со сврзникот *или*:
Прво беа повикани жените со бебиња **или** со мали деца.

Нагласување

- а) Со запирки се одделува збор или зборовен состав (најчесто честичка, модален збор или модален израз) употребен со нагласувачко значење:
Тие, **всушност**, не знаеја што да кажат.
Сепак, немаа сила за победа.
Да, ќе се видиме подоцна.
Не, нема да можам да дојдам.
- б) Апозицијата редовно се изделува со запирки од околните зборови во реченицата. Таа, да се потсетиме, претставува објаснување на претходниот реченичен член, оној по којшто се јавува во реченицата:
Струга, **градот домаќин на Струшките вечери на поезијата**, лежи на бреговите на реката Црн Дрим.

- в) Запирка се пишува меѓу зборови што се повторуваат со цел да се нагласи нивното значење:
Знам, знам, не е лесно да се биде родител.
- г) Запирка се пишува пред нагласување воведено со честичките: *и, речиси, едвај, просто, едноставно, дури и др.:*
*Денес прочитав многу, **речиси** сто страници.*
- д) Запирка се пишува пред нагласување воведено со сврзниците што искажуваат спротивен однос: *а, но, ама, ами, туку, меѓутоа, а камоли, иако, макар:*
*Јас победив, **а** не тој.*
*Добив петка, **иако** без многу учење.*
- ѓ) Запирка не се пишува меѓу деловите на реченицата нагласени со повторените сврзници: *и... и, а... а, ем... ем, ту... ту, било... било, де... де, ни... ни (ниту... ниту), или... или и др.:*
*Бевме **и** гладни **и** жедни.*
- е) Запирка не се пишува по честичките: *о, ој, леле, мори, бре и др.* употребени за нагласување на формата за обраќање ако стојат пред неа:
О дечиња, сте накуснале на дождот!

Изделување

Запирката се употребува за да се изделат зборови или зборовни состави што синтаксички не се дел од граматичката структура на реченицата.

- а) Со запирка се изделуваат именските форми за обраќање:
Наставничке, имаме ли домашна работа за утре?
Иване, ќе ми помогнеш ли малку со торбиве!
Ти велама, **пријателе**, не е лесно да се живее сам.
Утре немам намера да излегувам, **мамо**!
- б) Со запирки се изделуваат поздравни, здравици, желби, зборови или изрази на учтивост и на различни видови реакции и сл.:
Добро утро, како сте?
Ќе се видиме утре, **чао**!
- в) Со запирки се изделуваат извиците на различни места во реченицата:
Ех, да имав сега дванаесет години.
Не можам, **леле**, да се изначувам.
- г) Модалните зборови и изрази, со кои се изразува ставот на говорителот кон она што се соопштува, се одделуваат со запирка од другите реченични членови:
Тие, **веројатно**, ќе пристигнат подоцна.
Вие, **без сомнение**, одлично ќе поминете на тестот.
- д) Со запирки се изделуваат честичките на различни места во реченицата:
Еве, ако не дојдам, Петар не се викам.
Ќе дојдат, **зар не**?
- ѓ) На почеток на реченица со запирки се изделуваат честички што служат за засилување на кажаното:
Но, ние можеме да ја искажеме и нашата заинтересираност за извршување на едно дејство.
Меѓутоа, тоа не е секогаш така.

ЧИТАЊЕ СО РАЗБИРАЊЕ

СО ФУНКЦИОНАЛНА ПИСМЕНОСТ ДО ФУНКЦИОНАЛНО ОПШТЕСТВО

ШТО ВЕЌЕ ЗНАЕМЕ?

Овие прашања ќе ви помогнат да размислите за начинот на кој читате и разбирате различни текстови:

1. Кои видови текстови најчесто ги читате и со која цел (за информирање, за забава, за учење)?
2. Кои постапки ги применувате кога во текст ќе наидете на непознат збор (контекст, речник, пребарување)?
3. На кој начин ги издвојувате и ги запонувате најважните информации од прочитан текст?

ШТО ЌЕ НАУЧИТЕ?

До крајот на целината ќе можете:

- да читате и разбирате различни видови текстови (на пример: легенда, биографија, научен и историски текст)
- да извлекувате клучни зборови и да резимирате прочитан текст
- да идентификувате причинско-последични односи во текст
- да објаснувате непознати зборови според контекстот
- да составувате прашања за прочитан текст
- да читате и толкувате нелинеарни текстови (табели, графикони и мапи).

ДЕЛ 1: НАРОДНА ЛЕГЕНДА

Задача 1

Прочитајте ја народната легенда за Свети Климент Охридски „Со Кирил и Методиј“.

За време на читањето запишувајте ги клучните зборови или кратки фрази што ги сметате за најважни (на пример: ликови, важни настани, места, причини и последици).

На крај, направете кратко резиме на легендата во неколку реченици, во кое ќе наведете:

- Кои ликови учествуваат во настаните?
- Што се случува?
- Како завршува легендата?

(Во резимето не внесувајте го вашето лично мислење.)

Со Кирил и Методиј

Некогаш, пред повеќе векови, живеел еден многу силен цар. Во неговото царство дошле да ја проповедаат божјата вера седум светци. Меѓу нив најпознати биле: Свети Кирил, Свети Методија, Свети Климент и Свети Наум. Бидејќи царот не верувал во нивното учење, ги уапсил седумте светци и им рекол дека го лажат народот. Потоа тој заминал во некоја далечна војна, а во неговиот сарај останале сами жена му и неговата ќерка.

Ќерка му била најубавата девојка во царството. Поради преголемата убавина, откако заминал татко ѝ, се урочила и тешко се разболела. Мајка ѝ насекаде барала лек, но сè било попусто.

Затворот, во кој биле уапсени седумте светци, бил близу до сарајот и тие набргу разбрале за болеста на царската ќерка. Еден ден, кога слугата отишол да им носи храна на светците, Климент нему му рекол:

– Ние можеме да ја излекуваме царската ќерка.

Царицата, штом разбрала за тоа, наеднаш ги ослободила светците. Тогаш Климент отишол кај местото Габавци, нацрпил вода од изворот и ѝ донесол на царската ќерка. Кога убавицата се напила неколку капки, веднаш оздравела. А царот, штом дознал за доброто што му го сториле светците, убаво ги наградил, поверувал во нивната божја моќ и им дозволил да ја шират христијанската вера во неговата земја.

Народна легенда

Прашања за легендата:

1. Кои светци се спомнуваат во легендата?
2. Зошто царот ги уапсил светците?
3. Зошто мајката не успеала да најде лек за царската ќерка, иако се обидувала на различни места?
4. Како Свети Климент ја излекувал царската ќерка и што покажува тоа за неговата улога во легендата?
5. Што ја променило одлуката на царот на крајот? Наведете еден или два детали од текстот.

АКТИВНОСТ

Пополнете ја табелата. Во секој празен правоаголник запишете ја причината или последицата според легендата. Користете глаголи во трето лице (на пр. „царот не верувал...“, „ќерката оздравела...“).

ПРИЧИНА	ПОСЛЕДИЦА
Царот не верувал во учењето на светците	
Царската ќерка се урочила	
	Царицата ги ослободила светците
Царската ќерка пиела вода од Габавци	
	Царот им дозволил на светците да ја шират верата

ДЕЛ 2: БИОГРАФИЈА – ТОШЕ ПРОЕСКИ

„Кога ќе ви одземат сè, ќе ви останат двете раце, составете ги една до друга за молитва... Тогаш ќе бидете **најсилни**.“

Тодор Проески-Тоше е роден на 25 јануари 1981 година во Прилеп, како второ дете на Никола и Доминика Проески. Основно училиште завршува во Крушево, а средно во Средното музичко училиште во Битола. Студира на Факултетот за музички уметности во Скопје.

Уште од мал Тоше покажува извонредни вокални квалитети. Неговиот талент првпат е забележан на детскиот фестивал „Златно славејче“ во 1992 година, на кој настапува со песната „Јас и мојот дедо“, испеана на влашки јазик.

Својата музичка кариера ја започнува на фестивалот „Мелфест“ во Прилеп, каде во 1997 победува со изведбата на „Yesterday“. Истата година учествува и на „Макфест“ со композицијата „Пушти ме“. Во 1998 година настапува на Скопскиот фестивал со темата „Остани до крај“.

Темата „Усни на усни“, изведена на охридскиот фестивал „Охридски трубадури“ во 1998 година, е неговиот прв голем радиохит. За таа песна Тоше ја добива втората награда од жирито на овој реномиран фестивал.

Во ноември истата година Тоше ја добива наградата „Гран при“ на фестивалот „Еврофест“ во Скопје за песната „Сонце во твоите руси коси“.

„Не сакам да ми симнувате капа, само сакам да се гордеете со мене.“

Во февруари 1999 година тој ја добива наградата за откритие на годината на првата „Златна бубамара на популарноста“. Истата година, на Скопскиот фестивал Тоше го пее својот трет голем хит „Твоите бакнежи на моите бели кошули“.

Веднаш потоа го потпишува својот прв договор со продукцијата Авалон и набрзо го снима својот прв спот. Во 1999 година Авалон продукција го издава деби-албумот на Тоше „Некаде во ноќта“. Летото истата година Тоше го одржува својот прв концерт на Лизгалиште во Скопје. И покрај дождот и лошото време, овој концерт останува незаборавен за неговите обожаватели.

Прашања за легендата:

Прочитајте го текстот за Тоше Проески и одговорете на прашањата.

1. На кој фестивал првпат е забележан музичкиот талент на Тоше Проески?
2. Наведете го редоследот на клучните настани од детството на Тоше до добивањето на првата голема награда.
3. Која песна се издвојува како негов прв голем радиохит и поради кои причини таа има значајно место во неговата кариера?
4. Што може да се заклучи за поддршката од публиката и посветеноста на изведувачот, имајќи предвид дека концертот на Лизгалиште се одржал и покрај лошото време? Поткрепете го одговорот со детали од текстот.

АКТИВНОСТ 1

Подредете ги настаните од животот на Тоше по редослед (од 1 до 5):

- Победа на „Мелфест“ со „Yesterday“
- Прв концерт на Лизгалиште
- Настап на „Златно славејче“ со „Јас и мојот дедо“
- Награда „Гран при“ на „Еврофест“
- Издавање на албумот „Некаде во ноќта“

АКТИВНОСТ 2

1. Пронајдете ги двата цитата на Тоше Проески во текстот.
2. Изберете еден од нив и објаснете која порака ја пренесува.

АКТИВНОСТ 3

Споредете ги информациите од биографијата со она што сте го слушнале или знаеле за Тоше Проески пред да го прочитате текстот. Запишете две нови информации што ги дознавте од текстот и една информација што го потврдува тоа што веќе сте го знаеле.

АКТИВНОСТ 4

Објаснете ги следниве зборови според начинот на кој се употребени во текстот:

- „реномиран фестивал“ – Што значи „реномиран“?
- „деби-албум“ – Што е „деби-албум“?
- „вокални квалитети“ – Што се „вокални квалитети“?

ДЕЛ 3: ПРИРОДОНАУЧЕН ТЕКСТ + МАПА

Прочитајте го текстот за Пелистер. За време на читањето обрнете внимание на местата и природните карактеристики што се споменуваат.

Пелистер – молика и биодиверзитет

Националниот парк Пелистер се наоѓа на Баба Планина, меѓу Пелагонија и Преспа, и е прогласен за заштитено подрачје во 1948 година. Планината има алпски карактеристики, а највисок врв е Пелистер (2 601 м). Дел од нејзините геолошки слоеви се стари повеќе од 460 милиони години.

Постојат две народни легенди за името Пелистер. Според едната, името потекнува од грчкиот збор *peristeri* („гулаб“), бидејќи белосивите карпести падини од далечина личат на гулаб во лет. Според другата, името е поврзано со петигличниот бор – моликата, која на секоја гранка носи „пет лисја“.

Моликата е најзначајниот симбол на Пелистер. Таа расте само на Балканот и тука образува најкомпактни шумски заедници. Некои стебла се постари од 230 години. Моликините шуми создаваат услови за живот на бројни растителни и животински видови и претставуваат основа на биодиверзитетот во паркот.

Во паркот живеат и неколку ендемски пеперутки, меѓу кои *scythris crupta*, *scythris similis* и *hadena clara macedonica*. Тие се среќаваат само на Пелистер или единствено во Македонија. Во пролет ливадите се покриени со пелистерска небесна роса, пелистерска качунка и други видови што го прават просторот богат и разновиден.

Пелистер е значаен и поради своите историски патеки. Низ планината минувала Виа Игнација – античкиот пат што ги поврзувал Истокот и Западот. На него чекореле римски легији, византиски цареви и трговци. Во околината се наоѓаат и археолошки локалитети од железната доба и средниот век.

Националниот парк Пелистер има задача да го чува природното и културното наследство на овој простор – моликините шуми, ретките ендеми и карактеристичните живеалишта, со цел да останат зачувани за идните генерации.

Прашања за текстот:

1. Кога е Пелистер прогласен за заштитено подрачје?
2. Објаснете ги двете легенди за потеклото на името „Пелистер“.
3. Зошто моликините шуми се важни за биодиверзитетот на Пелистер? Користете информации од текстот.
4. Што значи кога се вели дека пеперутките се „ендемски“ видови? Објаснете со свои зборови и наведете пример од текстот.
5. Како се надополнуваат природното наследство (шуми, видови, езера) и историското наследство (Виа Игнација, археолошки локалитети) на Пелистер? Наведете барем по еден пример.

АКТИВНОСТ 1

Од текстот извлечете ги клучните зборови поврзани со:

- Географија: _____
- Биологија: _____
- Историја: _____

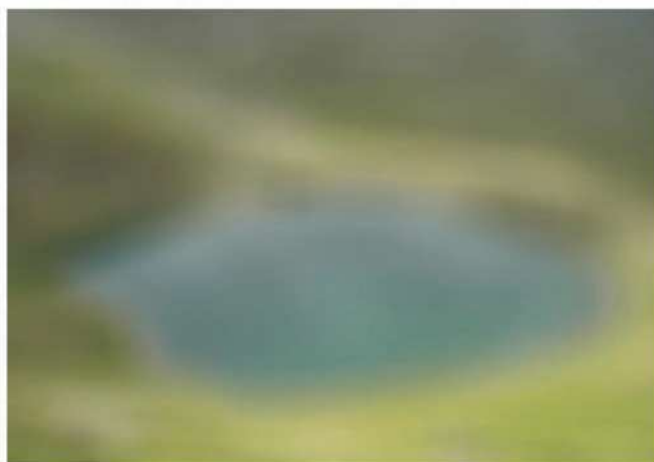
Задача 1

Погледнете ја мапата на Националниот парк Пелистер. Првично проучете ја легендата за да ги разберете симболите.

Симбол Објаснување

▲	Планински врв
⊗	Моликина шума
≈	Езеро
—	Планинска патека
■	Планинарски дом
══	Виа Игнација (антички пат)
→	Насока на движење

Прашања за мапата:

1. Што означува симболот ▲?
2. Што означува симболот ▲?
3. Колку езера се прикажани на мапата?
4. Пронајдете ги на мапата моликините шуми. Каде се наоѓаат?
5. Каде минува Виа Игнација?
6. Опишете го патот од планинарскиот дом до врвот Пелистер.
7. Низ кои природни обележја минува патеката?
8. Зошто моликината шума е означена токму на таа локација? Размислете за надморската височина.
9. Објаснете зошто Големото и Малото Езеро се важни за паркот. Користете информации од текстот и мапата.

АКТИВНОСТ 2

Користејќи ја легендата, нацртајте сопствена поедноставена мапа на Пелистер во тетратката (врв, две езера, планинска патека, планинарски дом, дел од Виа Игнација). Потоа запишете две реченици во кои ќе го опишете движењето од домот до врвот, користејќи предлози како „преку“, „покрај“, „до“.

ДЕЛ 4: ИСТОРИСКИ ТЕКСТ

Прочитајте го текстот „Откритија на Португалците“ и потоа составете резиме со 3 до 4 реченици.

Откритија на Португалците

Португалците биле меѓу првите народи што тргнале по море да откријат нови земји и богатства. Нивната авантура започнала во 1415 година, кога го освоиле градот Севта, кој се наоѓа во денешно Мароко. Токму оваа година се смета за почеток на т.н. големи географски откритија – период во кој Европејците почнале да истражуваат непознати делови од светот.

Во годините што следувале Португалците почнале да ја истражуваат западната страна на африканскиот континент, како и островите во Атлантскиот Океан. Нивната главна цел била да пронајдат пат до реките богати со злато, кои се наоѓале јужно од пустината Сахара. За тие реки слушале приказни дека се полни со лесно достапно злато. Сè што откривале го бележеле на географски карти.

Најважните португалски откритија се случиле кон крајот на 15 век. Прво, морепловецот Бартоломеј Дијаз тргнал на пат со своите бродови и успеал да ја заобиколи целата западна страна на Африка, стигнувајќи до нејзиниот најјужен врв. Таму го зафатила силна морска бура и бил принуден да се врати. Подоцна тој крај бил наречен „Рт на Добрата Надеж“.

Околу десет години подоцна друг познат морепловец – Васко да Гама – тргнал на уште поголема авантура. Тој го поминал Ртот на Добрата Надеж и влегол во Индискиот Океан. Со помош на луѓе од Источна Африка, кои му покажале каде да плови, во 1498 година успеал да стигне до Индија. Ова бил голем успех – за прв пат Европејците пронашле поморски пат до Индија, земја позната по своите скапоцени зачини. Таму Португалците основале своја колонија. Кога Васко да Гама се вратил во Португалија, бил пречекан како вистински херој.

Прашања за мапата:

1. Која година се смета за почеток на големите географски откритија?
2. Што барале Португалците кога тргнале кон Африка?
3. Објаснете зошто 'Ртот на Добрата Надеж' го добил тоа име.
4. Споредете ги експедициите на Бартоломеј Дијаз и Васко да Гама. Што е заедничко, а што различно?
5. Објаснете зошто откривањето на поморскиот пат за Индија било значајно за Португалците.

АКТИВНОСТ 3

Пронајдете во текстот и запишете во тетратка:

1. Еден факт (конкретна информација: датум, име, место):
2. Еден доказ (информација што покажува зошто нешто е важно):
3. Цел на текстот (за што информира текстот и на што му дава најголема важност):

ДЕЛ 5: НЕЛИНЕАРНИ ТЕКСТОВИ – ГРАФИКОНИ И ТАБЕЛИ**Задача 1**

Погледнете го графиконот подолу за омилените летни дестинации на патниците на една македонска туристичка агенција во последните три години. Одговорете на прашањата:

ГРАФИКОН: Стапчест дијаграм – Туристички дестинации 2023 – 2025
Податоци за креирање графикон:

Дестинација	2023	2024	2025
Дестинација 2023 2024 2025	Дестинација 2023 2024 2025	Дестинација 2023 2024 2025	Дестинација 2023 2024 2025
Грција 450 520 600	Грција 450 520 600	Грција 450 520 600	Грција 450 520 600
Турција 380 410 390	Турција 380 410 390	Турција 380 410 390	Турција 380 410 390
Египет 220 280 350	Египет 220 280 350	Египет 220 280 350	Египет 220 280 350
Италија 150 180 200	Италија 150 180 200	Италија 150 180 200	Италија 150 180 200

(Креирај стапчест дијаграм каде оската X е дестинацијата, оската Y е бројот на аранжмани, а имаш 3 стапчиња за секоја дестинација – едно за 2023, едно за 2024, едно за 2025)

Прашања за мапата:

1. Која земја била најпопуларна дестинација во 2025 година?
2. Подредете ги државите од најпосетената кон најмалку посетената во 2023 година.
3. Кај која дестинација се забележува најголем скок на интересот меѓу 2023 и 2025 година? Пресметајте го зголемувањето. Напишете го резултатот во цела реченица (на пример: „Интересот за _____ се зголемил за _____ аранжмани“).
4. Кај која дестинација се забележува пад на интересот меѓу 2024 и 2025 година? Што мислите дека може да биде причината?

АКТИВНОСТ 4

Напишете краток извештај од графиконот во кој ќе ги сумирате најважните промени во интересот за летните дестинации од 2023 до 2025 година. Вклучете барем два конкретни броја од графиконот.

Задача 2

Анализирајте ја следнава табела со информации и извлекете три заклучока:

ТАБЕЛА: Климатски податоци за македонски градови

Град	Просечна температура (°C)	Врнежи (mm)
Скопје	12,4	515
Охрид	11,8	705
Штип	13,2	472
Битола	11,1	612

ДОПОЛНИТЕЛНА ЗАДАЧА:

Замислете дека треба да изберете град за еднонеделна пролетна екскурзија. Кој град би го избрале според податоците од табелата и зошто? Наведете барем две причини (температура, врнежи или други заклучоци).

Прашања за табелата:

1. Кој град има највисока просечна температура?
2. Споредете ги врнежите во Охрид и Штип. Дали забележувате разлика? Објаснете.
3. Што забележувате за односот меѓу температурата и врнежите? Дали има некаква поврзаност?

АКТИВНОСТ**Извлекете заклучоци врз основа на табелата:**

Пример за заклучок:

„Штип има највисока просечна температура.“

Извлекете уште три ваши заклучоци. Секој заклучок нека содржи име на град и конкретен податок (број).

Примена на вештините

Вештините за читање со разбирање ќе се применуваат и во целината „Епика во проза“, каде што ќе се читаат и анализираат подолги литературни текстови — извадоци од раскази и романи.

ШТО НАУЧИВМЕ?

По завршувањето на оваа целина можеме:

- да издвојуваме клучни зборови и информации од различни видови текстови (легенда, биографија, природонаучен и историски текст)
- да резимираме прочитан текст, без да внесуваме лично мислење
- да објаснуваме непознати зборови користејќи го контекстот
- да препознаваме и објаснуваме причинско-последични односи во текст
- да подредуваме настани според редоследот по кој се случуваат
- да извлекуваме заклучоци поткрепени со податоци од текстот
- да читаме и толкуваме нелинеарни текстови (табели, графикони и мапи)
- да составуваме прашања со кои подобро го разбираме значењето и целта на текстот.

ДА СЕ ПОТСЕТИМЕ: ЈАЗИК И КОМУНИКАЦИЈА

Задача 1

Одговорите запишете ги во тетратка.

1. Запишете ја „патека“ (од најшироко кон најтесно):
индоевропско јазично семејство → _____ → _____ → _____
2. Во која **група** од словенските јазици припаѓаат:
 - **полски** → _____
 - **руски** → _____
 - **словенечки** → _____
3. Во која **подгрупа** од јужнословенските јазици припаѓа **македонскиот јазик**?
(источнојужнословенска / западнојужнословенска) → _____

Задача 2

Одговорите запишете ги во тетратка.

Поврзете го авторот со ставот/целта што најмногу се поврзува со него (секој автор – еднаш).

Автори:

Ставови/цели:

1. Јоаким Крчовски	а) Јасно образложување за потребата од создавање литературен јазик (дијалектна основа, правопис, збогатување зборовен фонд).
2. Кирил Пејчиновиќ	б) Пишување на народен говор во печатени текстови за да биде поразбирливо за народот.
3. Теодосиј Синаитски	в) Објаснување дека народниот јазик е „клуч“ што најлесно допира до народот (споредба на златен/сребрен и железен клуч).
4. Крсте Петков Мисирков	г) Пишување религиозно-просветни текстови со внесување народен говор за луѓето да разберат што им се говори.

Задача 3

Одговорите на задачите запишете ги во тетратка.

1. Во зборовите дополнете **д** или **т** само таму каде што е потребно:
з_рав, з_рак, ж_ребе, с_рам, с_рана, з_рел, с_река, с_ребро, поз_рав, з_равје
2. Подредете ги зборовите што следуваат во две групи:
се пишува д меѓу з/ж и р / не се пишува д меѓу з/ж и р
(здрав, поздрав, здравје, ждребе, зрак, зрее, зрел)

Задача 4

Одговорите на задачите запишете ги во тетратка.

Одредете дали составот е:

- А) акцентска целост од два полнозначни збора
- Б) акцентска целост со проклитика
- В) акцентска целост со енклитика
- Г) акцентска целост со проклитика и енклитика

1. добро утро
2. кај нас
3. мајка ми
4. земи го
5. не му го дадов
6. црвен пипер (зачин)

Задача 5

Одговорите запишете ги во тетратка.

Во секој пар одберете го зборот што е **придавка** (а не заменка). Потоа запишете по една причина со која ќе го оправдате изборот (насока: дали може да се членува).

1. мој / јас
2. твоја / ти
3. нивни / тие
4. свој / се
5. таков / тој

Задача 6

Одговорите запишете ги во тетратка.

Одредете во кои реченици зборот на **-ње** е **глаголска именка** (именување дејство), а во кои е **именка со друго значење**. Запишете: **ГИ** или **И**.

1. По јадењето задолжително си ги мијам забите. ____
2. Ќе честиш ли едно пиење? ____
3. Поминаа две години од нивното матурирање. ____
4. Тие присуствуваа на сите нејзини предавања. ____
5. Револуционерното движење се рашири низ целата земја. ____
6. Учењето бара многу трпение. ____

(Насока: ако зборот именува дејство, тоа е глаголска именка; ако именува предмет/појава/резултат, тогаш не е.)

Задача 7

Одговорите се запишуваат во тетратка.

Препишете ги речениците и одредете дали подвлечениот збор е:

А) модален збор (се одвојува со запирки) или **Б) прилог** (дел е од реченицата).

1. Марика одговара *сигурно*.
2. Влатко ќе дојде, *сигурно*.
3. Тој, *се разбира*, ќе дојде утре.
4. Тој *се разбира* од техника.

(Насока: ако зборот изразува став на говорителот, најчесто се одвојува со запирки; ако одговара на прашање како?, тогаш е прилог за начин)

Задача 8

Одговорите запишете ги во тетратка.

Во секоја реченица:

1. подвлечете го предметот (или предметите)
2. запишете дали е **директен / индиректен / предлошки**
3. ако е директен или индиректен – запишете дали е **удвоен**.
 - а) Го сретнавме Филип на кеј.
 - б) Ѓ ја дадов книгата на Сања.
 - в) Му се јавив на наставникот по македонски.
 - г) Ги оставивме ранците крај прозорецот.
 - д) Ние ги поканивме нив на приредбата.
 - ѓ) Размислуваа за натпреварот цел ден.

Задача 9

Одговорите запишете ги во тетратка.

За секоја реченица:

1. запишете дали подвлечениот дел е **атрибут** или **апозиција**,
2. со една реченица објаснете **по што се препознава** (место во реченицата / запирки).
 - а) Го посетивме *градот Охрид*.
 - б) Охрид, *градот на езерото*, беше полн со туристи.
 - в) *Моите другарки* дојдоа порано.
 - г) *Мојата другарка, најдобродушната личност на светот*, ме посети вчера.
 - д) На масата стоеше *црвеното пенкало*.

Задача 10

Одговорите запишете ги во тетратка.

А) Од реченица со подмет → бесподметска

Преобразете ги речениците така што ќе станат **бесподметски** (без подмет), без да се измени значењето.

- а) Јас сакам да пијам вода.
- б) Ние сакаме да спиеме.
- в) Времето е студено.
- г) Дождот паѓа.

Б) Од две прости → една независносложена (со избран сврзник)

Од секој пар составете **една** независносложена реченица, со сврзник што најмногу одговара на односот.

1. Тренингот заврши. Сите си заминаа. (последователност)
2. Учеа редовно. Не беа задоволни од резултатот. (спротивност)
3. Ќе дојде на средбата. Ќе испрати порака. (избор)

Задача 11

Одговорите запишете ги во тетратка.

А) Ставање запирки

Во следниве реченици **вметнете запирки** каде што е потребно:

1. Ќе учам па ќе излезам.
2. Сакав да дојдам но не успеав.
3. Или јави ми се или пиши ми порака.
4. Сè беше подготвено единствено што недостасуваше музика.
5. Кај нив гори светло сигурно се дома.

Б) Препознавање тип

Покрај секоја реченица од дел А во заграда запишете на кој тип му припаѓа: **составна / спротивна / разделна / исклучна / заклучна.**

В) Кратко објаснување (по избор – за повисоко ниво)

Изберете **две** реченици од дел А и со една реченица објаснете:

- зошто запирката стои токму таму, и
- кој збор/сврзник го покажува односот меѓу дел-речениците.

(Пример за формулација: „Запирката стои пред ____ затоа што...“)

Задача 12

Одговорите запишете ги во тетратка.

Од следниве зборови изберете **12** и распоредете ги во групи според потеклото:

домашни / црквословенизми / турцизми / интернационализми / варваризми.

Потоа за **три избрани збора** напишете по една реченица: *зошто мислите дека припаѓаат токму таму.*

Зборови (предлог-листа):

дожд, рака, свет, општество, правило, совест, пенцере, перде, саат, пазар, компјутер, интернет, онлајн, имејл, менаџмент, бекграунд

Задача 13

Одговорите запишете ги во тетратка.

Прочитајте ги речениците и за секоја одлучете:

А) туѓиот збор е оправдан (нема добра/кратка домашна замена) или

Б) подобро е да се замени со домашен збор.

Потоа предложете замена таму каде што избравте **Б**.

1. „Ќе ми пратиш имејл за утрешниот договор?“
2. „За проектот треба јасен бекграунд.“
3. „Настанот ќе биде онлајн.“
4. „Ќе направиме верификација на податоците.“
5. „Тој инсистира да се коригира текстот.“

Задача 14

Одговорите запишете ги во тетратка.

Изберете **6** турцизми од списокот и направете по 3 чекори за секој:

1. објаснете го значењето со свои зборови
2. предложете **домашен синоним** (ако има),
3. запишете каде почесто би го употребиле: **разговор** или **книжевен текст**.

Список (пример): пенцере, перде, саат, мерак, душман, комшија, ракија, џеб

Задача 15

Одговорите запишете ги во тетратка.

Во следниве ситуации одлучете дали зборот **сењорита** би бил корисен (зошто/зошто не):

1. во новинарска вест
2. во расказ каде дејството се случува во Шпанија
3. во училиштен состав за секојдневието.

Потоа напишете **две реченици**:

- една со „сењорита“ (каде што има ефект),
- една со „госпоѓица“ (каде што е понеутрално).

ARS STUDIO

ТЕМА 2

ЛИТЕРАТУРА И ИЗРАЗУВАЊЕ И ТВОРЕЊЕ

НАРОДНА ЛИТЕРАТУРА

СОБИРАЧИ НА МАКЕДОНСКИТЕ НАРОДНИ УМОТВОРБИ

Вовед

Дали некогаш повозрасен човек ви раскажал приказна што ја слушнал од своите родители? Или ви запеал песна што не може да се најде во книга или на интернет, затоа што постои само во неговото сеќавање?

На таков начин со векови се пренесувала народната литература – од поколение на поколение, во говорот и во паметењето на луѓето.

Но, кога последниот човек што знае една приказна ќе престане да ја раскажува, таа исчезнува, а со неа и дел од минатото.

Во XIX век неколку просветени луѓе ја согледале оваа опасност. Тие патувале низ Македонија, ги слушале народните раскажувачи и ги запишувале песните, приказните и преданијата што дотогаш живееле само во усната традиција.

Благодарение на нивната работа, денес ја познаваме богатата народна книжевност и духовното наследство на македонскиот народ. Оваа тема им е посветена на собирачите – луѓето што ја зачувале народната традиција од заборав.

ПОТСЕТЕТЕ СЕ!

- **Собирач на народни умотворби:** Лице што собира, запишува и објавува народни творби за да се зачуваат и проучуваат.
- **Зборник:** Книга во која се објавени собрани народни умотворби (песни, приказни, легенди, пословици и други).
- **Народна литература (фолклор):** Творби што потекнуваат од усната традиција – песни, приказни, преданија, пословици, гатанки и други облици на народната творечка традиција. Првично се пренесувале усно, а подоцна биле запишувани за да се зачуваат.

Денес овие вредности се дел и од светското културно наследство што го заштитува УНЕСКО.

Објаснување:

Нематеријално културно наследство: Песни, приказни, обичаи и вештини што се пренесуваат усно и се дел од живата култура на заедницата.

Материјално културно наследство: Предмети и места од минатото, како стари градби, цркви, тврдини и археолошки наоѓалишта.

ШТО ВЕЌЕ ЗНАЕМЕ?

Овие прашања ќе ви помогнат подобро да ја поврзете темата со народната традиција во Македонија:

1. Која народна песна, приказна или пословица најчесто ја слушате – дома, на прослави или во јавност?
2. Дали таа песна или приказна звучи исто кога ја изведуваат различни луѓе? Објаснете зошто сметате дека е така.
3. Зошто, според вас, народните творби се менуваат со текот на времето?
4. На кој начин народните песни и приказни се пренесувале пред да почнат да се запишуваат?
5. Кои современи медиуми како Јутјуб, Тикток или дигитални архиви имаат улога слична на онаа што некогаш ја имал усниот раскажувач?

ШТО ЌЕ НАУЧИТЕ ВО ОВАА ЦЕЛИНА?

До крајот на целината ќе можете:

- да ги наведувате имињата на собирачите на македонски народни умотворби;
- да ги наведувате видовите творби што се среќаваат во зборниците на народни умотворби;
- да го објаснувате значењето на собирачите на народни умотворби за развојот на македонската литература.

Особености на народната литература

Пред да ја проучуваме работата на собирачите, потсетете се на основните карактеристики на творбите што тие ги собирале и запишувале:

- **Анонимност** – Авторот на народната песна или приказна е непознат, бидејќи неговото име не се зачувало. За разлика од авторската литература во која имињата на творците се познати. Пример: Песната „Славеј пеит во градина“ ја пееле многу луѓе, но не се знае кој прв ја создал. Миладиновци само ја запишале.
- **Колективност** – Народните умотворби се оформувале во заедницата. При раскажувањето и пеењето, луѓето понекогаш менувале или дополнувале делови, па со текот на времето творбата станувала заедничко дело на целиот народ. Пример: Една приказна за волк и лисица може да има различен крај, во зависност од тоа кој ја раскажува.
- **Усноост** – Народните творби се пренесувале со кажување и пеење, обично во рамките на семејството или заедницата. Подоцна биле запишани за да не се изгубат. Пример: Народните песни се пееле на свадби, собири и селски прослави, а секоја нова генерација ги учела од постарите.
- **Варијантност** – Кога се изведувала во различни краишта, народната песна или приказна добивала поинаков облик. Така настанале повеќе верзии на истата творба. Пример: Песната „Билјана платно белеше“ постои во повеќе верзии во Охрид, Струга и Битола, со мали разлики во зборовите и мелодијата.
- **Традиционалност** – Народните творби се поврзани со обичаите, верувањата и животот на заедницата. Пример: Лазарските песни се обредни песни што се пеат во пролет, на празникот Лазарева сабота.

Македонскиот фолклор и неговите собирачи

Низ времето, луѓето во заедницата создавале и прераскажувале приказни, песни и обичаи. Народната литература е важен дел од духовната и културната традиција на македонскиот народ.

Со преселувањето на луѓето во градовите и со промените во начинот на живот во XIX век, усното пренесување почнало да слабее. Тогаш македонските собирачи ја согледале потребата народните творби да се запишуваат и објавуваат. Меѓу најзаслужните се браќата Миладиновци, Кузман Шапкарев и Марко Цепенков.

Најпознати македонски собирачи на народни умотворби

Димитрија Миладинов е роден во Струга во 1810 година. Работел како учител и просветител во Охрид, Струга, Битола, Прилеп и Кукуш. Во 1845 година се сретнал со рускиот славист Виктор И. Григоровиќ, кој го поттикнал да ја согледа вредноста на народната традиција и на македонскиот јазик. Димитрија овозможил неговиот брат Константин да се школува во Русија. Поради својата просветителска и национална дејност бил затворен во Цариград, каде што починал во јануари 1862 година.

ДАЛИ ЗНАЕВТЕ?

Во *Предговорот* на „Зборникот“ браќата Миладиновци запишале дека најмногу песни слушале во Струга од Деспина (Депа) Каваева – даровита пејачка од која забележале околу 150 песни. Таа потекнувала од семејство со богата музичка традиција и подоцна се замонашила во Охрид под името Касијана. Со своето паметење и глас, таа сочувала многу песни што денес се дел од македонското фолклорно богатство.

Константин Миладинов, најмладиот од осумте деца во семејството, завршил гимназија во Јанина и студирал класична филологија на Атинскиот универзитет. Подоцна заминал на студии во Москва, каде што работел на подготовката на народните умотворби што му ги испраќал брат му. Во тој период ги напишал песните „Т’га за југ“, „Шупелка“, „Бисера“ и „На чуждина“. Во 1861 година во Загреб бил објавен „Зборникот на браќата Миладиновци“, кој содржи 660 народни песни, 50 пословици, 104 гатанки и други творби. Константин починал во Цариград во јануари 1862 година, во истиот затвор каде што бил затворен и брат му.

Кузман Атанасов Шапкарев (1834 – 1909)

Кузман Шапкарев е роден во Охрид и учел кај Димитрија Миладинов. Работел како учител во повеќе градови: Струга, Охрид, Прилеп, Кукуш и Битола. Во 1858 година се оженил за Елисавета Миладинова, сестра на Димитрија, со што ја продолжил семејната традиција на просветителство.

Во текот на повеќе од три децении собирал народни творби и создал осумтомен „Зборник“, во кој се вклучени околу 1 200 песни, 350 приказни и богата збирка етнографски материјали (описи на обичаи, свадби и народен живот). Неговото најзначајно дело било објавувано во периодот од 1891 до 1894 година.

Марко Костов Цепенков (1829 – 1920)

Марко Цепенков е роден во Прилеп, во скромно семејство. Иако немал високо образование, го изучил терзискиот (кројачки) занает. Поттикнат од Димитрија Миладинов, во 1856 – 1857 година почнал да собира народни умотворби.

Од сите собирачи на македонското народно творештво, тој има најдолг период на собирање – повеќе од 40 години. Сам ги запишувал своите фолклорни и етнолошки материјали, кои подоцна биле собрани во 10 книги. Во неговиот опус се вбројуваат повеќе од 5 500 пословици и поговорки, 800 приказни, 150 песни, 100 гатанки, 400 верувања и клетви, 300 благослови, 350 баења и 2 900 соншета со нивни толкувања. Запишал и богат јазичен и етнолошки материјал – речник, описи на занаети, обичаи, музички инструменти и елементи од секојдневниот живот.

Цепенков ги запишувал народните приказни, песни и други умотворби на јазикот на народот, со сите дијалектни особености. Со тоа го зачувал живиот говор и автентичниот израз на македонската народна традиција.

Примери од народните зборници

Прочитајте неколку примери од најпознатите македонски зборници за народни умотворби.

Славеј пеит во градина

Славеј пеит во градина
На утрина во недеља;
Девојка му говореше:
„Ој ти, славеј, мило брате!
Ајде да се натпеваме,
Ако мене ти натпеваш,
Ќе ти дадам градината,
Градината сосе цвеќе;
Ако тебе ја натпевам,
Да ми даиш ливадата,
Ливадата со тревата.“
Мома славеј натпеала
И му зела ливадата,
Ливадата со тревата.

(Зборникот на Миладиновци)

ARS STUDIO

Слепиот цар и син му

Едно време бил еден цар. Тој си имал син и беше го дал да се учит книга на еден многу учен даскал. По неколку време царот го заболеле очите и ослепел. Детето еден ден, седејќи до даскалот, овој го прашал: „Зашто си денеска така невесел?“

Детето рекло: „Како да сум весел, коа татко ми ослепе и еќимите велеле оти за него лек нема?“

Даскалот се подумал малу и му рекол: „Лек не оти нема, туку лесно не се наоѓат.“

Детето му рекло: „Многу ти се молам, кажи ми, каде е. Белќи ќе можа ја да го најда!“

– Не мојш, а дете! Лекот му је: на крај земја имат една планина, што се отворат однуш на годината и веднаш се затворат. Во неа имат една јаболкница што раѓат саде три јаболка. Тије три јаболка да се, татко ти ќе се излекуат!“

(Од Зборникот на Кузман Шапкарев)

Пословици и поговорки (Цепенков)

Страв лозје чува.

Без мака, нема наука.

Косата му обеле, а умот не му дојде.

Речник на непознати зборови

Зандана – стар збор за затвор

коа – кога

еќимите – лекарите

оти – дека

белќи – можеби

мојш – можеш

је – е

имат – имаат

раѓат – раѓаат

саде – само

тије – тие

излекуат – да се излечи, да оздрави

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кои човечки особини се истакнати во народната песна и во приказната?
2. Кои животни поуки ги содржат пословиците што ги запишал Цепенков?
3. Зошто народните творби имаат повеќе верзии?
4. Што откриваат овие народни творби за вредностите на животот на луѓето од минатото?

Значење на собирачката дејност

Собирачката дејност има трајно место во македонската културна историја. Благодарение на неа се запишани народни творби што инаку би исчезнале.

Зборниците на народни умотворби имаат повеќеслојна вредност. Тие се важен документ за живиот народен јазик од XIX век и значаен извор за неговото научно проучување.

Народните умотворби подоцна станале поттик за развојот на македонската книжевност. Многу писатели во нив препознале мотиви, симболи и стилски изразни средства што ги вклучиле во своите современи дела.

Покрај тоа, овие зборници се сведоштво за постоењето на македонскиот народ со сопствена култура, јазик и традиција во време кога немало државна независност.

Денес тие им овозможуваат на истражувачите подобро разбирање на животот, јазикот и обичаите на нашите предци.

ПРОВЕРЕТЕ ГО ЗНАЕЊЕТО

1. Кои се тројцата најзаслужни собирачи на македонски народни умотворби?
2. Што покажува бројот на песни во „Зборникот“ на браќата Миладиновци за нивната собирачка дејност?
3. Која е разликата меѓу усната и пишаната книжевност?
4. Објаснете зошто собирачката дејност има трајно значење за македонската културна историја?
5. Како зборниците помогнале во зачувувањето на македонскиот јазик?
6. На кој начин народните умотворби влијаеле врз развојот на современата литература?
7. Споредете ги зборниците на тројцата собирачи според обемот и видовите творби.
8. Дали народните умотворби би опстанале до денес ако не постоела собирачката дејност? Образложете го одговорот.

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

- Разговарајте со постари луѓе од вашата околина – роднини, соседи или познајници – и замолете ги да ви раскажат народна приказна или да ви испеат песна што ја знаат.

Запишете ја без да ја менувате содржината и забележете кој ви ја раскажал.

- Осмислете нова поговорка што би важела за денешното време и објаснете кога би ја употребиле.
- Пронајдете современ музичар, поет или уметник што во своите дела користи народни мотиви. Објаснете како со тоа ја одржува врската со традицијата.
- Проучете ја културната состојба во Македонија во XIX век.

Пронајдете информации за училиштата, народните обичаи и улогата на просветителите од тоа време.

- Изберете народна песна од некој зборник. Обидете се да ја изведете со помош на инструмент или во група и објаснете за што се пее во песната.
- Направете дигитален постер или временска линија за еден македонски собирач на народни умотворби.

Вклучете ги најважните дела и податоци за неговиот живот.

ШТО НАУЧИВ?

По обработката на оваа тема можам:

- да објаснам што се народни умотворби и на кој начин се пренесувале;
- да ги наведат основните особености на народната литература;
- да објаснам зошто во XIX век се појавила потреба од собирање на народните творби;
- да ги именувам најпознатите македонски собирачи на народни умотворби;
- да наведат примери за различни видови народни творби од зборниците;
- да објаснам зошто собирачката дејност има трајно значење за македонската културна историја.

ЛИРИКА

ПОТСЕТЕТЕ СЕ!

Пред да се запознаете со лириката, потсетете се на овие основни поими:

Лирика	Литературен род во кој преку стихови се пренесуваат чувствата, мислите и расположенијата на лирскиот субјект.
Лирски субјект	Гласот што говори во песната. Тој не треба да се изедначува со авторот.
Љубовна лирика	Вид поезија во која главна тема е љубовта во различни облици (среќа, копнеж, тага, восхит, разочарување и др.).
Тема	Главната содржина на песната, односно она за што се говори во неа (На пример: љубов, природа, татковина).
Мотив	Најмалата содржинска целина во песната од која се гради темата (На пример: предмет – книга, бисер; појава – дожд, ветер; чувство – копнеж, тага, среќа; ситуација – разделба, средба).
Стилски изразни средства	Посебни јазични средства (метафора, епитет, споредба и др.) со кои се постигнува сликовитост, звучност и емоционалност на стихот.
Рима	Гласовно совпаѓање меѓу зборовите, најчесто на крајот од стиховите, со кое се засилуваат ритмот и мелодичноста на песната.
Метафора	Стилско изразно средство со кое еден поим се именува преку друг, врз основа на некоја сличност при што настанува нова слика или значење. (Пример: „Срцето е камен“).

ШТО ВЕЌЕ ЗНАЕМЕ?

1. Која поетска творба ви оставила најсилен впечаток? Какво расположение предизвикува кај вас кога ја читате или ја слушате?
2. Што најпрво ви го привлекува вниманието кога читате песна – зборовите, римата, повторувањата или чувствата што ги пренесува?
3. Дали сте се обиделе да напишете песна или неколку стихови? Како се чувствувате кога се обидуваат своите мисли и чувства да ги изразите со зборови?
4. Зошто поетите користат рима, повторувања и споредби во песните?

ШТО ЌЕ НАУЧИТЕ?

До крајот на целината ќе можете:

- да ја парафразирате и толкувате содржината на стиховите и изразените чувства и мисли на лирскиот субјект;
- да го определувате мотивот и лирскиот субјект во песната;
- да одредувате рима според бројот на слоговите што ја сочинуваат (машка, женска, дактилска, хипердактилска);
- да препознавате стилски изразни средства во примери од песни (анафора, епифора, метафора – именска и глаголска, и параномазија);
- да анализирате лирски песни според мотивот и стилско-изразните средства.

ЛИРИКА – ПОЕЗИЈА НА ЧУВСТВОТА

Дали некоја песна што сте ја прочитале или слушале предизвикала кај вас тага, радост или копнеж? Дали некој стих ви останал во сеќавањето затоа што го доловил она што сте го чувствувале?

Токму во тоа се препознава лириката.

Лириката е еден од трите основни книжевни рода, заедно со епиката и драмата. Називот потекнува од старогрчкиот збор лира (lyra) – музички инструмент што во минатото се користел при пеење. Со тоа се објаснува нејзината поврзаност со ритмот и звучноста на стихот.

Во лириката се изразуваат чувствата, размислувањата и расположенијата на лирскиот субјект – гласот што говори во песната.

Јазикот на лириката се разликува од секојдневниот говор. Во песната се користат поетски слики и стилски изразни средства (метафори, епитети, споредби), со кои се постигнува поголема сликовитост и изразност.

Основни карактеристики на лириката

- 1 Лирскиот субјект** – Гласот што зборува во песната. Тој не треба да се изедначува со поетот. Лирскиот субјект може да биде дете, старец, пријател, предмет, појава или замислена личност и може да се јави во различни граматички лица - во прво, второ или трето лице, во еднина или во множина.
- 2 Субјективност и емоционалност** – Песната го пренесува внатрешниот свет на лирскиот субјект, неговите чувства, мисли и доживувања.
- 3 Музикалност** – Ритмот, римата и звучноста ѝ даваат мелодичност на песната.
- 4 Фигуративност** – Употребата на стилските изразни средства (метафора, анафора, епитет, споредба) внесува сликовитост во изразот.
- 5 Концизност** – Лирската песна најчесто е кратка. Зборовите се внимателно избрани и носат згуснато значење, односно со мал број зборови се искажуваат повеќе мисли и чувства.

Тематско-мотивска поделба на лириката

Според темите и мотивите што ги обработува, лириката може да биде:

Љубовна лирика – го изразува копнежот, восхитот и другите чувства на лирскиот субјект кон саканата личност.

Пејзажна лирика – ја опишува природата и односот на лирскиот субјект кон неа.

Родољубива лирика – ја изразува поврзаноста на лирскиот субјект со татковината, родниот крај и народната традиција.

Рефлексивна лирика – ги пренесува размислувањата на лирскиот субјект за животот, времето, смислата на постоењето и универзалните човечки прашања.

Интимна лирика – го открива внатрешниот свет на лирскиот субјект, неговите лични чувства и доживувања.

Внимателно прочитајте ги следните две песни. Во нив можете да ги препознаете сите карактеристики на лириката.

„Залез“ – Матеја Матевски

Румено. Румено. Румено.
Како занесена песна
во синото море на горите
тоне залезот.
Од тревите до кавалот
од стадото до облакот
сè е бујно разгалено.
Од градите до песната
од чекорот до чешмата
сè е чудно разгалено.
Стадо в кавал заљубено
своно в песна изгубено
око в божур залудено
Румено. Румено. Румено.

„Сон“ – Блаже Конески

Јас сакам да те знам
просирна, далечна, мила;
од коприна те ткам,
од јасна свездена свила.

И ти во искреста игра
со виор и сињак, сен и светлина
минеш низ приказен крај,
ти бледо недо месечинско
минеш низ приказен крај,
и како далечен, и како трепетен,
како радосен звон
суниш во мојот сон.

Јас сакам да те знам
просирна, далечна, мила
од коприна те ткам,
од јасна свездена свила.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. На која тематско-мотивска група ѝ припаѓа секоја од песните? Образложете го одговорот со примери од текстот.
2. Кои чувства се искажуваат кај лирските субјекти во двете песни?
3. Како лирскиот субјект го доживува залезот во песната „Залез“ од Матеја Матевски – како природна појава или како лично доживување? Поткрепете го одговорот со стихови.
4. Во кое граматичко лице говори лирскиот субјект во песната „Сон“ од Блаже Конески? Кон кого е насочено неговото обраќање?
5. Опишете го чувството што лирскиот субјект го изразува кон саканата личност во песната „Сон“ од Блаже Конески.
6. Споредете ги песните „Залез“ и „Сон“ според атмосферата и издвојте ги нивните сличности и разлики.

ЉУБОВНА ЛИРИКА

Љубовната лирика е вид поезија во која се изразуваат чувства и доживувања поврзани со љубовта: копнеж, радост, тага или разочарување. Оваа лирика ја одликуваат впечатливи поетски слики и нагласена мелодичност на стихот.

ВОВЕДНА АКТИВНОСТ:**„Асоцијации на љубовта“**

1. Секој ученик запишува три збора што му доаѓаат на ум кога ќе ја слушне фразата „љубовна песна“.
2. Учениците ги кажуваат зборовите, а наставникот ги запишува на таблата. Се формира „облак на зборови“ со најчестите асоцијации.
3. Набљудување и разговор

Размислете:

- Кои зборови се појавија најчесто?
- Дали има зборови што изразуваат среќа, радост, блискост?
- Дали има зборови што изразуваат тага, копнеж, раздвоеност?
- Дали има зборови поврзани со убавина, природа, нежност?

Од асоцијациите може да се забележи дека љубовната лирика опфаќа различни чувства и доживувања поврзани со љубовта.

Мотиви во љубовната лирика

Во љубовната лирика се преплетуваат различни мотиви: восхит кон убавината на саканата личност, копнеж за близина, радост поради споделената љубов, но и болка поради разделбата, невозвратени чувства или неостварени желби. Тие ја градат содржината на песната и помагаат да се откријат чувствата и доживувањата на лирскиот субјект.

Поетски слики и стилски израз

Поетите користат симболика и стилски изразни средства како епитет, споредба, метафора, хипербола за да ги искажат чувствата на посликовит начин. Со нив се создаваат поетски слики што му овозможуваат на читателот подобро да ја доживее песната.

Стил и порака

Јазикот на љубовната песна е често нежен, суптилен и емотивно обоен. Ритамот, римата и звучните повторувања (асонанција и алитерација) придонесуваат за нејзината музикалност, поради што љубовната песна лесно се памети и има мелодичен карактер.

„Рането срце“ – Коле Неделковски

Откако нок се зададе
и пуста темна темнина
падна врз земја широка,

јас ми те, Родне, зачекав,
со тажни очи загледав
у тоа ваше пенџере.

Та белки ќе ми излезеш,
бисер си уста д' отвориш
и да ми мило прозбориш,

или со рака мермерна
ишарет да ми направиш,
рането срце да скротиш...

А ти се, Родне, не мерна,
ни ме со очи погледна,
нити со рака наставна!

И така нокта измина,
рујна се зора зазори,
в срце ми рана с' отвори.

Низ рана, Родне, заигра,
твоето лице калешо
со тија очи пламени.

Речник на непознати зборови

зададе (се) – настапи, дојде (за ноќ)

пуста – празна, осамена

пенџере – прозорец

белки – можеби, со надеж

мермерна – бела и мазна како мермер

ишарет – знак, движење со рака што нешто значи

скротиш – да смириш, да утешиш

се мерна – се појави, се помести, се покажа

намавна – мавна, направи движење со рака

рујна – црвеникава, руменлива

зазори – се раздени, се појави зората

калешо – убаво, прекрасно

пламени (очи) – очи што блескаат, што силно светат или изразуваат силна емоција

Откривање на значењето на песната

Учениците самостојно ја читаат песната „Рането срце“ од Коле Неделковски.

Прашања за дискусија:

1. Кому му се обраќа лирскиот субјект?
(Внимавајте на директното обраќање и повторувањето на името во стиховите)
2. Кои стихови покажуваат дека лирскиот субјект целата ноќ чека?
(Пронајдете ги временските одредници и описите на ноќта.)
3. Кои желби ги изразува лирскиот субјект во песната?
(Поткрепете го одговорот со стихови од текстот.)
4. Дали неговата надеж се исполнува? Како го дознавате тоа од песната?
5. Што значи изразот „рането срце“ во песната?
(Размислете на што се однесува и што симболизира.)

По дискусијата, учениците формулираат заклучок за мотивите и симболиката во песната.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Определете го лирскиот субјект во песната „Рането срце“ од Коле Неделковски и објаснете од кои стихови се препознава неговата емоционална состојба.
2. Наведете две одлики на љубовната лирика што се присутни во песната и поткрепете ги со примери од текстот.

„Бисера“ – Константин Миладинов

Бисеро моме, Бисеро,
Шчо носиш бисер на грло?
Твоето грло хубаво
И од дробнаго бисера
Хилјада п’ти побело.

Бисеро моме, Бисеро,
Зашчо со бисер покриваш
Твоето грло хубаво?
Ја нејку бисер да баца
Тук сака твоето грло.—

Бисеро моме, Бисеро,
За кого низиш бисер?
За кого готвиш дарој?
Ја дарој бисер не сака
Тук сака мома Бисера.

Парафраза

Парафразата е пренесување на содржината на текстот со свои зборови, без буквално повторување на оригиналните изрази или стихови, при што основното значење останува непроменето. Со парафразирањето се покажува разбирањето на текстот и се олеснува неговото толкување.

Пример на парафраза на „Бисера“:

Лирскиот субјект ѝ се обраќа на девојката Бисера и изразува восхит кон нејзината природна убавина. Тој вели дека нејзиното грло е побело и од најситните бисери и се прашува зошто го покрива со накит. На крајот нагласува дека бисерите не му се толку важни колку самата Бисера, со што ја изразува својата искрена љубов и восхит кон неа.

АКТИВНОСТ**Техника „Три клуча и една брава“**

Работа во парови:

1. Изберете три стиха што најдобро ја претставуваат содржината на песната. Тоа се вашите „клучеви“.
2. Парафразирајте ги со свои зборови.
3. Напишете реченица што ги поврзува трите „клуча“ во една целина. Тоа е „бравата“.
4. По завршувањето на работата, споделете го напишаното со одделението и извлечете заклучок за значењето на песната.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Определете го основниот мотив во песната и објаснете како се развива низ стиховите.
2. Како лирскиот субјект ја изразува својата наклонетост кон Бисера? Поткрепете го одговорот со стихови од песната.

„Твоите очи“ – Линдита Ахмети

Твоите чудесни очи
нацртани на хартија
пред мене стојат
о боже колку се убави
како сини планински цвеќиња
што имаат магична моќ
твоите очи
сини цвеќиња
оставени тука од светиот дух
на хартија
на хартија
само на хартија

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Идентификувајте го доминантниот мотив во песната и објаснете на кој начин е претставен.
2. Парафразирајте ја песната „Твоите очи“ со свои зборови.
3. Опишете ја емоционалната состојба на лирскиот субјект и поткрепете го одговорот со примери од текстот.
4. Што симболизираат „очите на хартија“ во песната?
5. Како се поврзува контрастот меѓу изразите „чудесни очи“ и „само на хартија“ со пораката на песната?

„На ридот“ (извадок) – Гордана Михаилова Бошнакоска

Од оваа височина градот лежи
разделен пред нас,
а ние се држиме за раце.
Од ова место каде што ластовиците играат
над нашите глави,
ги броиме оцаците
и повторно се враќаме
кон нашите разиграни тревки,
кон онаа ситна пчела
која не е никој друг,
туку јас со моите замислени крилја,
во зашеметените цветови
на сонцето.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Анализирајте ги мотивите во песната и објаснете како тие учествуваат во градењето на љубовната тема.
2. Како сликата на просторот во песната влијае врз расположението на лирскиот субјект?
3. Споредете ги чувствата што се искажуваат во „На ридот“ со чувствата во една од претходните песни. Наведете една сличност и една разлика.

АКТИВНОСТ**„Мозаик на љубовни мотиви“**

На таблата се црта табела со четири колони:

КОПНЕЖ – СРЕЌА – ТАГА – ВОСХИТ

Примери на стихови (по избор на наставникот):

- „Милувам прашинка да си, / Тих повеј да ми те донесе...“ – Гане Тодоровски
- „Кога ја љубев Дениција, / како да внесував летен воздух во воздухот зимен.“ – Петре М. Андреевски
- „Тие очи! Ех, како ме мамат.“ – Ацо Шопов
- „Јас сакам да те знам / прозирна, далечна, мила“ – Блаже Конески

(Наставникот може да додаде и други стихови од анализираните песни.)

Тек на активноста:

1. Секој ученик добива ливче со еден стих.
2. Го чита стихот и размислува кое чувство преовладува.
3. Го поставува ливчето во соодветната колона.
4. Кусо објаснува зошто го избрал тоа чувство.
5. Одделението дискутира за стиховите што можат да се најдат во повеќе категории.
6. Заеднички се формулира заклучок: љубовната лирика опфаќа различни емоции – копнеж, радост, тага, восхит.

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

1. Изберете една од песните што не сте ја парафразирали и напишете парафраза.
2. Изберете еден мотив од љубовна песна по ваш избор и:
 - Претставете го со цртеж или симбол
 - Објаснете како придонесува за градењето на љубовната тема
3. Напишете кратка љубовна песна (8 – 12 стиха) користејќи мотиви што ги препознавте во анализираните песни.

СТИЛСКИ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА

Стилските изразни средства се јазични постапки со кои се постигнува поголема сликовитост, звучност и емоционалност во книжевниот текст. Тие му овозможуваат на писателот да ги изрази своите мисли, чувства и доживувања на начин што се разликува од секојдневниот говор.

ВОВЕДНА АКТИВНОСТ:

Прочитајте ги стиховите од песната „Болниот компјутер“ од Александар Кујунџиски:

Болниот компјутер

Компјутерот цел ден
во игри го мина,
А, ноќеска грбот
од болки го скина.

ПРАШАЊА ЗА РАЗМИСЛУВАЊЕ:

- Може ли навистина компјутерот да има грб и да чувствува болка?
- Како е претставен компјутерот во песната — како предмет или како живо суштество?
- Што значи изразот „грбот од болки го скина“?

Во стиховите компјутерот е прикажан како да е жив: има грб, чувствува болка и се однесува како човек. Ваквите изрази создаваат впечатлива поетска слика и го збогатуваат поетскиот израз.

РИМА СПОРЕД БРОЈОТ НА СЛОГОВИТЕ

АКТИВНОСТ

Откривање на видовите рима (со наставен лист)

Учениците добиваат наставен лист кој содржи:

- ЗСН табела (Знам / Сакам да знам / Научив)
- Четири песни со различни видови рима
- Табела за класификација на римите

Чекор 1: Колоната „ЗНАМ“

Во првата колона напишете што веќе знаете за римата од претходното одделение:

- Што знаете за римата?
- Кои видови рима според распоредот на римуваните стихови ги препознавате?
(џарна, вкрсџена, џреџнаџа)
- Размислете дали римата може да се подели и на друг начин.

Чекор 2: Колоната „САКАМ ДА ЗНАМ“

Во оваа колона запишете:

- Што уште сакате да научите за римата?
- Размислете дали постојат и други видови рима, освен оние според распоредот во строфата.

Останатите делови од наставниот лист (чекор 3 до 6) ќе ги пополните на крајот од часот, после објаснувањето на видовите рима според бројот на слоговите.

Чекор 3: Анализа на песните

Прочитајте ги песните од наставниот лист.

- Издвојте ги зборовите што се римуваат.
- Избројте колку слогови имаат римуваните зборови во секој пример.

Чекор 4: Пополнување на табелата

Пополнете ја табелата според примерите од песните во наставниот лист:

Вид на рима	Број на слогови	Пример од наставниот лист
Машка	едносложна	
Женска	двосложна	
Дактилска	трисложна	
Хипердактилска	повеќесложна	

Чекор 5: Споделување во одделението

Секој ученик ги претставува своите резултати и ги споредува со резултатите на другите ученици.

Чекор 6: Колоната „НАУЧИВ“

На крајот од часот напишете што научивте за римата и за нејзините видови според бројот на слоговите.

РИМА

Римата е звучно совпаѓање на зборови или делови од зборови на крајот на стиховите, што придонесува за нивниот ритам и музикалност. Римата е карактеристична за уметничката (авторската) поезија, додека во македонските народни песни се среќава поретко.

Според бројот на слоговите што се совпаѓаат во римуваните зборови, се разликуваат: машка, женска, дактилска и хипердактилска рима.

Машка рима - римување на еднословни зборови на крајот од стиховите.

„На облак скитник“ (извадок) – Стојан Тарапуза

На облак скитник,
на облак **сив**
еднаш му реков:
Не биди **див**.
не биди чуден,
горе си **сам**,
а што значи тоа
јас само **знам**!
Затоа, ајде,
Ко сребрен бран
Спушти се долу
Со падобран!

Во стиховите се римуваат **еднословните зборови**: сив - див и сам - знам.

Женската рима - римување на двословни зборови на крајот од стиховите.

„Со детски очи“ – Наум Попески

Еднаш имав ширно **поле**,
цветен килим, убав, **голем**,
трчав, скокав, во него **гонев**,
од свездите бисер **ронев**.
Имав своја вишна **гора**,
мила, чиста, како **зора**,
облечена сè во **свила**,
јас во неа – славеј **пиле**.
Верувајте, беше **така**,
месец имав јас на **рака**,
сите свезди беа **мои**,
колку беа – кој ги **броел**?
Помнам добро, сè што **било**,
во срцето ми се **скрило**.
Така беше тогаш, **ете**,
кога и јас си бев **дете**.

Во стиховите се римуваат **двословните зборови**:
по-ле / го-лем, то-нев / ро-нев, го-ра / зо-ра, сви-ла / пи-ле.

Дактилска рима - римување на трисложни зборови на крајот од стиховите.

„Сонувај или летај“ (извадок) – Цане Андреевски:

Земјава е горе,
небоно е долу.
Погледни кон **свездине**,
проскитај кон **безднине**.
Сонувај како да леташ,
летај како да сонуваш.

Во стиховите има трисложна рима: **свез-ди-не / без-дни-не**.

Хипердактилска рима е најретка и се јавува кога се римуваат повеќесложни зборови (со четири или повеќе слогови) на крајот од стиховите.

„Бисерна школка“ – Видое Подгорец

Една свездичка мала, **неопитна**,
една свездичка многу **љубопитна**,
санок по небото самичка лебдела
и во езерото гледала.
Од гледање окото ѝ се заматило,
од гледање вртоглавица ја фатила,
па од бескрајната вечерна пустош
паднала во една школкина уста.
Да биде свездичка се уморила,
бисерно зрно таа се сторила.

Во стиховите се римуваат четирисложни зборови:

не-о-пит-на / љу-бо-пит-на.

Откривање на видовите рима

Прочитајте ги песните и определете го видот на римата:

„Дете на ливадите“ – Рајко Јовчески

Јас сум дете на ливадите
со божурика на градите,
со треви во косата
и сребро од росата.

Два извора во очите имам нежни
и две раце од две брези снежни.

Гласот ми е позајмен од птица
што слетува на дланкава моја!
Ој, ливадо, од раното детство,
се растопив во твојата боја!

„Поет“ – Звонимир Балог

Поетот работи со поглед
понекогаш го продолжува
со двоглед,
па го фрла како јадица.
Сега фати една птица,
а сега цела улица.
Кога оди, чекори смета
Честопати му се
и дланките влажни
и мислата
му лета.
Сличен е
на планински цвет.
Поетот има
најголемо срце
на сиот свет.

**„Калишта“ (извадок)
– Милутин Бебековски**

Еден залез црвен, еден залез зелен
и дрво со гранки како рогови од елен.
Румен е залезот, боја од
јагода зрела,
тука стар манастир и јасика бела.
И шепот на царство од едно лето
и езеро сино и галеб раскрилен
во летот.
Едно кајче кон ова крајбрежје ближи,
додека небото свесдени
ѓердан нижи...

**„Песна за зората“ (извадок)
– Мишо Китаноски**

...Се смее и пука небото
полека-лека
и се радува на убавината мека,
Тогаш се крие месечината
заедно со темнината
и паѓа во длабок сон
– во река.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Пронајдете ги римите во песната „Дете на ливадите“. Колку различни видови рима се јавуваат? Наведете примери.
2. Која рима преовладува во песната „Калишта“? Објаснете како таа влијае врз звучноста на песната.
3. Споредете ги римите во „Поет“ и „Песна за зората“. Која песна има поразновидни рими?
4. Избројте ги словите на римуваните зборови и определете дали римите се: машки, женски, дактилски и хипердактилски.
5. Која песна, според вас, звучи најмузикално? Како римата влијае врз тој впечаток?
6. Зошто римата е важна за музикалноста на песната?

ФИГУРИ НА ПОВТОРУВАЊЕ

Фигурите на повторување се стилски изразни средства што се засноваат на повторување на ист збор или ист израз на определени места во стиховите, заради засилување на изразот.

Прочитајте ги песните и обрнете внимание на повторувањето на зборови и изрази во стиховите. Во песните забележајте два вида повторување: на почетокот и на крајот од стиховите. Тоа се две важни стилски изразни средства – анафора и епифора.

АКТИВНОСТ 1

Споредување на песни

Прочитајте ги следниве две песни и внимавајте на повторувањата:

„За поубав свет“ (извадок) – Глигор Поповски

Светот е полн со убавини,
Светот е преполн со сèшто,
а сепак во многу земји
некаде не чини нешто.

а сепак во многу земји
среќаваш голи и боси.

а сепак во многу земји
некој за дом топол страда.

„Минатите времиња“ (извадок) – Венко Андоновски

„...Внимавај на минатите времиња
како ги употребуваш
зошто тие чинат половина
од внимавањето на **твојот живот**
Мислев јас мислев онака
чинам половина од **твојот живот**...”

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кои зборови се повторуваат во песната „За поубав свет“?
Каде се наоѓаат – на почетокот или на крајот од стиховите?
2. Кој израз се повторува во песната „Минатите времиња“?
Каде е поставен – на почетокот или на крајот од стиховите?
3. Зошто мислите дека поетот го повторува истиот збор или израз?
Како тоа влијае на значењето на песната?
4. Како повторувањето влијае врз ритмот и атмосферата во песната?

Анафората е стилско изразно средство со кое ист збор или ист израз се повторува на почетокот на два или повеќе последователни стихови или реченици.

Со ова повторување поетот го нагласува почетокот на стиховите, го насочува вниманието кон повторуваниот збор и придонесува за ритмот и емоционалноста на песната.

„Мајчин јазик“ – Жаклина Михајлова

Треба да го научиш,
треба да го зборуваш,
треба да го разбираш,
треба да го чуваш
јазикот наш македонски,

зашто тој е завет твој
уште од дедо ти,
и од дедо му на дедо ти,
од дамнина
во гените ни е светлина!

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кој израз се повторува на почетокот на стиховите од песната „Мајчин јазик“ и колку пати е повторен?
2. Кое чувство или атмосфера се создава со ова повторување?
3. Како анафората влијае врз ритмот и врз нагласувањето на пораката во песната?

Откривање на анафората

Прочитајте ги следниве песни и пронајдете ја анафората:

„Златна сказна“ – Бистрица Миркуловска:

Златна птица еднаш била,
златна птица – златни крила.
Крила шири – злато лета –
во клунчето нешто светка.
Од клунчето златни зрна
Паднале врз нивја црни,
Од зрната билки мали
златен сончев зрак ги гали.
Полна нива златен цвет –
СОНЧОГЛЕД до СОНЧОГЛЕД

„Длабока есен“ – Александар Поповски

Крај езеро празна плажа.
Крај езеро песок влажен.
Крај езеро рибар вража.
Крај рибарот крап на ражен.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кој збор се повторува низ целата песна „Златна сказна“?
2. Кој израз стои на почетокот на стиховите во песната „Длабока есен“?
3. Објаснете што се постигнува со честата употреба на зборовите „златна / златни / златен“?
4. Како изразот „Крај езеро“ придонесува за доловување на есенската атмосфера во песната?

Епифората е стилско изразно средство со кое ист збор или ист израз се повторува на крајот од два или повеќе последователни стиха.

Ова повторување ја засилува емоцијата или пораката, затоа што зборовите на крајот од стихот најчесто оставаат силен впечаток кај читателот.

„Сонатина“ (извадок) – Гане Тодоровски

Сега сме само спокој,
сонуван сакан спокој
самотија и свежина

Толку е тука тивко,
таинствено и тивко,
токму за троа тагување...

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кои зборови се повторуваат на крајот од стиховите?
2. Кое чувство го пренесуваат завршните зборови „спокој“ и „тивко“?
3. Како завршетокот со ист збор влијае врз ритамот на песната?
4. Зошто крајот на стихот остава посилен впечаток врз читателот?

Откривање на епифората

Прочитајте ги песните и пронајдете ја епифората:

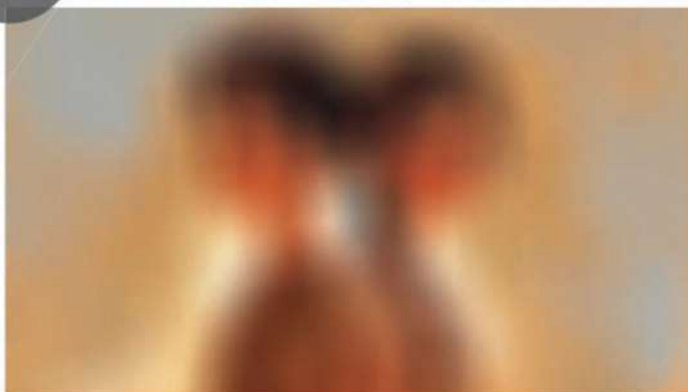
„Желание“ – Константин Миладинов

Кога ќе доит при мене!
Кога ќе седнит до мене!
Така си велеф ката ден.

Ја кога дојде у мене
– как ќе излеза пред неа!
Да не би дошла никога!

**„Девојка и јунак“ (извадок) –
народна песна**

Кога легна, девојче, кога заспа,
дали виде, девојче, сон за мене,
сон за мене, девојче, сон за тебе?
– Видов, видов јуначе, сон за тебе,
– Сон за тебе, јуначе, сон за мене...

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кои зборови или изрази се повторуваат на крајот од стиховите во овие две песни?
2. Кое чувство или атмосфера се создава со повторувањето на крајните зборови во двете песни?
3. Како промената од „сон за мене“ во „сон за тебе“ влијае врз емоционалниот тон на песната?
4. На кој начин повторувањето на крајните зборови влијае врз ритамот и ја нагласува пораката во песните?

НАУЧЕТЕ ПОВЕЌЕ

Симплока е стилско изразно средство при кое ист збор или ист израз се повторува на почетокот на два или повеќе последователни стиха (како кај анафора), а истовремено се повторува и на крајот од тие стихови (како кај епифора).

Пример од песната „Пошла прва камила, пошла втора камила“ – Славко Јаневски:

...Крај Нил, таа река света,
бела чапла со крик лета
и фараон еден стои,
од камен е, стар и престар,
но во себе везден брои:
пошла прва **камила**,
пошла втора **камила**,
пошла трета **камила**...

Во последните стихови: „**пошла**“ е повторена на почетокот → **анафорно повторување**, а „**камила**“ е повторена на крајот → **епифорно повторување**. Токму ова двојно повторување ја создава **симплохата**.

Парономазија

Парономазијата е стилско изразно средство при кое се користат зборови што звучат слично, но имаат различно значење. Преку нивната звучна сличност се создава игра на зборови што го привлекува вниманието на читателот и ја засилува изразноста на текстот.

На пример, во поетскиот израз може да се јави парономазија кај зборови како свет - цвет или глас - клас, кои звучат слично, но носат различно значење.

Откривање на парономазијата

Прочитајте ја песната и пронајдете ја парономазијата:

„Два ума една глава“ – Александар Поповски

Две глави – еден ум,
слепечнук и квечерум,
лазечкум и газечкум,
потајум и утајум,
еве ги по царски друм!
А два ума – една глава,
ден да умат, ној да **умат**,
не се знае што ќе **сумат**.
Два ума – една глава,
мошне лесно тие можат,
ако веднаш не се сложат,
сал безглаво да си друмат!
Два ума – една глава!?
Страшна збрка!
Бркај – сркај!....
Точка ставам!

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кои зборови во песната звучат слично, а имаат различно значење?
2. Како звучната сличност меѓу зборовите „умат“ и „сумат“ влијае на значењето што го пренесуваат во песната?
3. Објаснете ја улогата на изразот „бркај – сркај“ во завршницата на песната?
4. Зошто во песната се користат зборови со сличен изговор наместо сосема различни зборови?
5. На кој начин парономазијата придонесува за хумористичниот и разигран тон на песната?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

Мини-активност: Создајте свој стих со звучна игра

Напишете кратка строфа во која ќе употребите една од следниве изразни средства:

- **Анафора** – повторете го истиот збор или израз **на почетокот** од стиховите.
- **Епифора** – повторете го истиот збор или израз **на крајот** од стиховите.
- **Парономазија** – употребете зборови што звучат слично, но имаат различно значење, со што се постигнува звучна игра во стихот (на пример: коса – роса; град – глад).

Кога ќе завршите, прочитајте ја вашата строфа пред одделението.

Потоа, во кратка дискусија одговорете:

1. Кое стилско изразно средство го употребивте – анафора, епифора или парономазија?
2. Кој ефект го постигнавте со избраното повторување или звучна игра?
3. Како тоа влијаеше врз ритмот, звучноста или емоцијата на вашата строфа?

МЕТАФОРА

Метафората е стилска фигура со која еден поим се именува преку друг, врз основа на сличност меѓу нивните својства или дејства. На тој начин се создава преносно значење и сликовит израз. Метафората често се нарекува и скратена споредба, затоа што споредбата во неа е скриена – сличноста се подразбира, без споредбен збор „како“, „налик на“ или „како да е“, што се користи во споредбата (компарацијата).

Метафора: А = Б (неговите зборови се искри)

Споредба: А како Б (неговите зборови се како искри)

Во изразот „Неговите зборови се искри“, зборот „искра“ пренесува својства како брзина, блескавост и ненадејност, а не се однесува на вистински оган. Зборовите се прикажани како нешто што веднаш привлекува внимание и буди емоција, слично на краток блесок на светлина.

Освен во литературата, метафората е честа појава и во секојдневниот јазик. Бројни метафорички изрази се дел од општата комуникација, како на пример: „времето е пари“ (за вредноста на времето), „тој е лисица“ (за итар, снаодлив човек), „градот е џунгла“ (за неуредна, опасна или непредвидлива средина) итн.

Како да ја разбереме и толкуваме метафората

Метафората има значајна улога во откривањето на пораката и чувството во песната. Нејзиното значење може полесно да се разбере ако се следат неколку јасни чекори. Подолу овие чекори се прикажани преку три примера.

ОПШТА МЕТАФОРА

Метафора од „Рането срце“ – Коле Неделковски:

„И така ноќта измина,
рујна се зора зазори,
в срце ми рана с' отвори.“

Чекор	Прашање	Одговор
1. Препознавање	Дали ова е буквално можно? Може ли навистина во срцето да се отвори рана?	НЕ - ова е метафора. Лирскиот субјект не говори за физичка рана.
2. Елементи	Што се споредува? Со што се споредува?	Емоционалната болка на лирскиот субјект се споредува со физичка рана
3. Сличности	Што имаат заедничко емоционалната болка и физичката рана?	• И двете болат • И двете бараат време за заздравување • И двете оставаат белези, траги • И двете се длабоко доживевани и тешки за совладување.
4. Толкување	Што значи метафората?	Лирскиот субјект не изразува обична тага. Преку метафората „рана“ тој покажува дека љубовната болка е многу подлабока, слична на физичка повреда што бара време и грижа за да се исцели.

ИМЕНСКА МЕТАФОРА

Именската метафора е чест вид метафора во поезијата. Во неа една именка се користи во преносно значење за да означи друга именка со која има сличност.

Дете на ливадите – Рајко Јовчески

Јас сум дете на ливадите
со божурика на градите,
со треви во косата
и **сребро од росата**.

Два извора во очите имам нежни
и две раце од две брези снежни.

Гласот ми е позајмен од птица
што слетува на дланкава моја!
Ој, ливадо, од раното детство,
се растопив во твојата боја!

ПРИМЕР

Именска метафора од „Дете на ливадите“ – Рајко Јовчески:
„и сребро од росата“

Чекор	Прашање	Одговор
1. Препознавање	Дали росата е навистина од сребро?	НЕ – ова е именска метафора. Росата не е метал.
2. Елементи	Што се споредува? Со што се споредува?	Росата (водени капки) се споредува со сребро (скапоцен метал)
3. Сличности	Што имаат заедничко росата и среброт?	• И двете блескаат на светлина • И двете се чисти и јасни • И двете се драгоцени • И двете се убави и привлечни • И двете изгледаат вредни и посебни
4. Толкување	Што значи метафората?	Росата е претставена како нешто скапоцено, чисто и блескаво. Лирскиот субјект ја набљудува природата со восхит, како секој нејзин детал да му е драгоцен како сребро.

ГЛАГОЛСКА МЕТАФОРА

Глаголската метафора е вид метафора при која дејството означено со еден глагол се пренесува на друго дејство или појава, врз основа на нивна сличност.

Златна сказна – Бистрица Миркуловска

Златна птица еднаш била,
златна птица – златни крила,
Крила шири – злато лета –
во клунчето нешто светка!
Од клунчето златни зрна
Паднале врз нивја црни.
Од зрната билки мали –
златен сончев зрак ги гали.
Полна нива златен цвет –
СОНЧОГЛЕД до СОНЧОГЛЕД

ПРИМЕР

Метафора од „Златна сказна“ – Бистрица Миркуловска:
„златен сончев зрак ги гали“

Чекор	Прашање	Одговор
1. Препознавање	Може ли сончевиот зрак навистина да гали?	НЕ - ова е глаголска метафора. Зракот е светлина и не може физички да допира и да гали како човек.
2. Елементи	Што се споредува? Со што се споредува?	Допирот на сончевата светлина се споредува со галење (нежен човечки допир)
3. Сличности	Што имаат заедничко сончевата топлина и галењето?	• И двете се нежни и пријатни • И двете создаваат чувство на топлина • И двете се грижливи и љубовни • И двете предизвикуваат чувство на радост
4. Толкување	Што значи метафората?	Сончевиот зрак е претставен како извор на човечка нежност и мекост. Глаголот „гали“ покажува дека светлината има топлина и блискост што смирува. Светлината се прикажува како присуство кое внесува тивка грижа, мир и благод во природата.

АКТИВНОСТ 1

Дискусија за метафори

Прочитајте ги следниве примери и дискутирајте за нивното значење.

Обидете се да утврдите дали преносното значење е изразено преку глагол или преку именка.

Примери:

- облакот прошета
- сонцето раскажа приказна
- шумата истече во потокот
- ноќта расцути
- камена душа
- обоен ден
- птица безгрижна

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кои од овие примери содржат глагол во преносно значење?
2. Кои од овие примери содржат именка во преносно значење?
3. Што значат изразите „облакот прошета“ и „камена душа“?
4. Објаснете каков ефект постигнува поетот со употребата на метафора наместо со буквален израз?

РАБОТИЛНИЦА

Толкување на метафори

Насока: Потсетете се на 4-те чекори за толкување на метафора.

Размислете што е невозможно да се сфати буквално, што се споредува, и кои сличности ги поврзуваат поимите.

Анализирајте ги следниве две метафори во извадокот од песната „Месечината е немирно око“ од Славе Горго Димоски

А) Именска метафора:

Месечината е немирно око во неспокој.

Ги милува океаните во осамите.

Ги позлатува карпите на Алпите.

Ноке, што ли бара и во Сахара?

А во нас, од семирот го буди немирот

во сините ни сирка скришно како да е ништо.

Чекор	Прашање	Ваш одговор
1. Препознавање	Дали месечината е навистина око?	
2. Елементи	Што се споредува? Со што?	
3. Сличности	Што имаат заедничко месечината и окото?	
4. Толкување	Што значи метафората?	

Б) Глаголска метафора:

Месечината е немирно око во неспокој.

Ги милува океаните во осамите.

Ги позлатува карпите на Алпите.

Ноке, што ли бара и во Сахара?

А во нас, од семирот го буди немирот

во сините ни сирка скришно како да е ништо.

Чекор	Прашање	Ваш одговор
1. Препознавање	Може ли месечината да милува?	
2. Елементи	Што се споредува? Со што?	
3. Сличности	Што имаат заедничко дејството „милување“ и движењето на светлината?	
4. Толкување	Што значи метафората?	

Потоа, споделете ги одговорите со одделението и разговарајте за разликите меѓу **именска** и **глаголска** метафора.

РЕФЛЕКСИЈА:

Размислете:

- Кои 4 чекори се корисни при секое толкување на метафората?
- Како се разликуваат именската и глаголската метафора?
- Зошто метафората пренесува посилно чувство од обичната споредба?
- Во кои други текстови или ситуации можете да ги примените овие чекори?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

Предизвик 1: Смыслете своја метафора

Завршете ги речениците користејќи метафоричен израз:

- Мојата среќа е...
- Детството е...
- Пролетта ги...

Предизвик 2: Од споредба во метафора

Преобликувајте ги следниве споредби во метафори:

- „Нокта е темна како чаршаф“ → „Нокта е црн чаршаф.“
- „Ветрот виори како птица“ → _____
- „Зборовите течат како река“ → _____

ПРОВЕРЕТЕ ГО ЗНАЕЊЕТО

1. Што е лирика и од каде потекнува нејзиниот назив?
2. Наведете ги петте основни карактеристики на лириката.
3. Што е лирски субјект и зошто не треба да се изедначува со авторот?
4. Набројте ги видовите лирика според тематско-мотивската поделба.
5. Кои се четирите вида рима според бројот на слоговите? Наведете пример за секој вид.
6. Објаснете ја разликата меѓу анафора и епифора. Поткрепете го одговорот со пример.
7. Што е параномазија? Наведете пример од некоја од анализираните песни.
8. Објаснете ја разликата меѓу именска и глаголска метафора.
9. Наведете ги четирите чекори за толкување на метафора.
10. Изберете една од анализираните песни, парафразирајте ја и објаснете кои чувства ги изразува лирскиот субјект.
11. Изберете една од обработените песни и анализирајте ја според мотивот и стилските изразни средства.

ШТО НАУЧИВМЕ?

По завршувањето на оваа целина можам:

- да парафразирам лирска песна и да толкувам што чувствува/мисли лирскиот субјект
- да го определам лирскиот субјект и да објаснам зошто не се изедначува со авторот
- да го определам мотивот и да го поврзам со темата во лирска песна
- да одредам рима според бројот на слоговите (машка, женска, дактилска, хипердактилска) и да наведам пример
- да препознаам анафора и епифора и да објаснам каков ефект има повторувањето
- да препознаам параномазија и да го објаснам звучниот/значенскиот ефект што се постигнува
- да разликувам именска и глаголска метафора и да ја протолкувам метафората во контекст на песната
- да анализирам лирска песна според мотивот и стилското изразување (поетски слики, стилски средства, звучност).

ЕПИКА ВО ПРОЗА

ПОТСЕТЕТЕ СЕ!

Поим	Објаснување
Епика	Литературен род во кој се раскажуваат настани и постапки поврзани со ликови, простор и време.
Раскажување	Претставување на настаните во одреден редослед или во логички поврзан тек.
Раскажувач	Глас што ги пренесува настаните и го води текот на приказната.
Лик	Носител на дејството и учесник во настаните.
Простор	Местото каде што се одвиваат настаните.
Време	Периодот или моментот во кој се случуваат настаните.
Расказ	Кратка прозна форма со еден главен настан или мал број поврзани настани.
Роман	Најобемна прозна форма со повеќе ликови, повеќе настани и сложени односи меѓу нив.

ШТО ВЕЌЕ ЗНАЕМЕ?

1. Кое дело (роман или расказ) ви оставило најсилен впечаток? Објаснете што најмногу ве заинтересирало и зошто.
2. Што ви е најважно кога читате прозен текст – развојот на настаните, описот на ликовите, просторот или чувствата?
3. Како се разликуваат раскажувачите? Кога раскажува лик од приказната, а кога раскажувач што не е дел од неа?
4. Споредете ги расказот и романот. Размислете за три разлики: должината, бројот на ликови и сложеноста на дејството.

ШТО ЌЕ НАУЧИТЕ?

До крајот на целината, ќе можете:

- да препознавате расказ и роман и да ги споредувате по обем и структура
- да препознавате фантастични и детективски елементи во прозен текст
- да разликувате јас-раскажувач и тој-раскажувач
- да објасните како трагите, загатките и фантастичните предмети го придвижуваат дејството
- да креирате кратка фантастична приказна или мала мистерија.

ЕПИКА ВО ПРОЗА

Епиката во проза опфаќа литературни текстови во кои настаните и ликовите се претставуваат преку раскажување. Приказната се одвива во одреден простор и време, а раскажувачот најчесто го следи редоследот на настаните и ги поврзува постапките на ликовите.

Ликовите се соочуваат со ситуации, избори и конфликти што го насочуваат текот на дејството. Преку постапките на ликовите читателот согледува како тие се менуваат и како постепено се развива приказната.

Во оваа целина ќе се запознаете со основните прозни форми – расказот и романот – и со некои нивни тематски видови, како фантастичната литература и детективската литература.

РАСКАЗ

Расказот е кратка прозна форма во која се прикажува еден главен настан. Дејството се одвива во определен простор и време, а сите негови делови се насочени кон тој настан. Во расказот учествуваат мал број ликови, а времетраењето на случувањата е ограничено, со што оваа прозна форма има компактна структура.

Видови раскази според темата

Расказите опфаќаат различни содржини и искуства. Според темата што ја обработуваат, тие можат да бидат:

- **реалистични** – со настани што можат да се случат во секојдневниот живот
- **фантастични** – во кои се појавуваат натприродни појави или ликови
- **хумористични** – со ситуации што предизвикуваат смеа
- **психолошки** – кои се насочени кон внатрешните доживувања на ликот.

Фантастичен расказ

Фантастичниот расказ е прозен текст во кој се раскажува за настани, појави, предмети или суштества што не се можни во реалниот свет. Во него се појавува фантастичен елемент – нешто натприродно или невозможно – што влијае врз постапките на ликовите и го насочува текот на дејството. Иако е невозможен во реалноста, овој елемент е прифатен како природен дел од светот на расказот.

Карактеристики на фантастичниот расказ

- 1 **Главен настан со фантастичен елемент** – Дејството се гради околу еден клучен фантастичен елемент: патување низ време, предмет со необична моќ, лик со натприродна способност или суштество што не постои во реалниот свет.
- 2 **Мал број ликови со јасни улоги** – Ликовите реагираат на фантастичната појава. Преку нивните постапки и однесување читателот согледува што ги загрижува, со кои дилеми се соочуваат и како се менуваат низ текот на дејството.

3

Кратко времетраење со можни изместувања – Фантастичниот расказ најчесто опфаќа краток период (еден или неколку дена). Но времето може да биде изменето: ликот може да се најде во друг период, времето може да тече побрзо или побавно, или може да се отвори премин меѓу различни времиња.

4

Реалистичен, изменет или измислен простор – Просторот може да биде реалистичен со необична појава (училница во која исчезнуваат зборовите, автобуска постојка на која времето застанува секој ден во истата минута), делумно изменет (таван што станува премин кон друго време, обична врата што понекогаш се отвора кон сосема поинаква улица) или целосно измислен (остров на кој живеат суштества што не постојат во реалноста).

5

Елемент на неизвесност – Ликовите се соочуваат со појава што не ја разбираат, па кај нив се јавува страв или вознемиреност. Читателот претпоставува како ќе се справат со неа, ги следи нивните реакции и со интерес го очекува крајот на приказната.

ВОВЕДНА АКТИВНОСТ:

Прочитајте ги речениците подолу. Во тетратката нацртајте табела со две колони: „Реалистично“ и „Фантастично“. Потоа секоја реченица запишете ја во соодветната колона.

Размислете: *Што ја прави реченицата реалистична, а што фантастична?*

1. Марија отиде на училиште.
2. Марија полета над градот.
3. Кучето лаеше.
4. Кучето зборуваше на човечки јазик.
5. Детето најде клуч.
6. Клучот го префрли 100 години наназад.
7. Девојката читаше книга.
8. Девојката влезе во книгата.
9. Момчето го отвори прозорецот.
10. Момчето помина низ сидот.

„Сениште во пуста воденица“ (извадок) – Марко Цепенков

Близу до селото Забрчани имало една напуштена воденица, оддалечена околу еден час од селото. Таа воденица мелела брашно од реката Глугурка. Луѓето раскажувале дека од едната страна на воденицата се појавувало сениште кое го плашело секој што ќе поминел ноќе покрај неа.

Не се плашеле луѓето само ноќе – и преку ден, ако поминел човек, само ќе се тргнел, ќе погледнел кон воденицата и ќе почувствувал страв.

Во тоа време многу се зборувало за сеништа – низ селата, во Прилеп, по маалата, околу џамиите и на други места. Но најстрашното сениште, велеле, било токму во воденицата кај Забрчани. Жителите на околните села – Небрегово, Дупјачани, Долнени, Големо Коњари и други – со страв ја спомнувале таа воденица.

Селаните се плашеле да поминат покрај воденицата ноќно време, а секој што ќе поминел раскажувал различно: еден велел дека видел огромен бивол со страшни очи и големи рогови; друг дека видел вол како чкрипи со забите и фрла оган; трет дека видел мачка, голема како теле, што страшно вие. Некој велел дека видел голем црн човек со распуштена коса што допира до земјата.

Еден слушнал глас како од магаре; друг – глас како од голем мачор; трет – викање и плачење, како некој да пишти од страв. Колку повеќе минувале деновите, толку повеќе се додавале нови приказни, и славата на сеништето растела.

Луѓето од горните села, кога тргнувале на пазар или на работа, ако патот им бил покрај воденицата, најчесто ја заобиколувале. Се плашеле да не се сретнат со сеништето.

Иако многумина не го виделе тоа „страшно сениште“, сепак минувале покрај воденицата стравувајќи. А секој што тврдел дека видел нешто веднаш им раскажувал на другите. Така сите уште повеќе се уверувале во она што го слушале – и продолжувале да ја избегнуваат пустата воденица, особено ноќе...

*(адаптирана верзија)***Речник на непознати зборови**

сениште – дух, привидение; натприродно суштество според народното верување

пуста воденица – напуштена, самотна воденица без луѓе

Прашања за анализа:

1. Кој е фантастичниот елемент во расказот?
2. Кој вид раскажувач е употребен? Од кои делови на текстот го препознавате тоа?
3. Зошто селаните веруваат во сеништето иако многумина не го виделе?
4. Како различните описи и постојаните приказни придонесуваат сеништето да стане сè пострашно во очите на луѓето?
5. Определете зошто напуштената воденица е погодно место за појава на сениште.
6. Опишете ја реакцијата на ликовите кон непознатото и објаснете што може да се заклучи за однесувањето на луѓето во такви ситуации. Користете пример од расказот.

Активности за вежбање вештини

АКТИВНОСТ 1

Прочитајте го повторно текстот „Сениште во пуста воденица“ и составете резиме од неколку реченици.

Во резимето наведете:

- Каде се одвиваат настаните
- Што е главниот настан во приказната
- Како ликовите реагираат на таа случка.

Користете само информации од текстот.

АКТИВНОСТ 2

Од текстот „Сениште во пуста воденица“ издвојте 5 клучни збора или кратки изрази што најдобро ја претставуваат содржината на приказната.

Пронајдените клучни зборови или изрази внесете ги во тетратка.

АКТИВНОСТ 3

Објаснете ги следниве изрази според начинот на кој се употребени во текстот „Сениште во пуста воденица“.

Не користете речник. Потпрете се на значењето што произлегува од текстот.

Одговорите запишете ги во тетратка.

1. „напуштена воденица“
– Што дознаваме од текстот за ова место?
2. „луѓето чувствуваат страв“
– Од што произлегува стравот според настаните во расказот?
3. „славата на сеништето растела“
– Како се пренесува приказната за сеништето меѓу луѓето и што значи тоа во контекст на расказот?

АКТИВНОСТ 4

Во табелата запишете причина и соодветна последица од текстот „Сениште во пуста воденица“.

Одговорите запишете ги во тетратка.

Причина

Последица

Воденицата била напуштена.

Луѓето почнале да раскажуваат за сениште.

Секој што поминувал раскажувал различно.

Приказната се ширела од човек на човек.

„Она што го гледаат мачките“ (извадок)**– Влада Урошевиќ:**

Кога навечер се враќавме дома, и кога никого не затечувавме таму, пред вратата нè чекаше мачорот Фјодор. Куќата беше мрачна и молчалива, потоната во сопствената загадочност, достатна самата на себеси и небаре задлабочена во размислувања. Да се влезе во таквите мигови во неа беше како натрапнички да се продре во туѓа тајна, да се наруши некаков заокружен и до последен кат на просторот исполнет спокој. Додека го баравме клучот по џебовите, мачорот Фјодор гребеше нестрпливо на вратата. Кога ќе отворевме, тој втрчуваше прв во темницата.

И таму одеднаш застануваше. По неколку весели и лесни чекори тој одеднаш запираше, небаре скаменет, и остануваше така вкочанет. Неговиот грб се свиткуваше во лак, влакната му се ежеа, а неговите очи се всираа во нешто што тој го гледаше во темницата. Не испуштајќи никаков шум, неподвижен, тој се вкопуваше в место, втречен како да гледа нешто неверојатно и ужасно. Неговиот поглед беше насочен кон темниот кат на големото претсобије, таму каде што таванот, поради скалите што се искачуваа во горниот дел од куќата, беше наведнат врз канабето на кое во попладневните часови дремеше мојата роднина Емилија. Тој гледаше токму кон канабето небаре некој седи или лежи на него.

Макар што ја знаевме таа негова навика, тој секогаш успеваше да нè исплаши.

Што има таму, што има таму, шепотеше исплашено мојата роднина Емилија фаќајќи ме за рака и покажувајќи кон темните простори на куќата кон кои беа вперени зениците на мачорот Фјодор.

Блесокот на запаленото светло покажуваше дека нема ништо. Мачорот остануваше уште неколку мига така вкочанет, потоа, како ништо да не се беше случило, почнуваше да ни се умилкува околу нозете, мрморејќи.

Можеби глушец или лебарка, велев јас, но знаев дека не е во прашање ништо опипливо. Мачорот Фјодор гледаше нешто што другите не можеа да го видат...

Речник на непознати зборови

потоната – длабоко внатре во нешто, нурната

загадочност – тајновитост, мистериозност

небаре – како да, божем

натрапнички – како некој што влегува без покана, несоодветно

вкочанет – неподвижен, замрзнат во одредена положба

се ежеа – се крева, се наострежува (како кога мачката се плаши)

всираа – гледаа фиксирано, втречено

вперени – насочени, упатени кон нешто

втречен – со фиксиран поглед

канабе – мебел за седење или лежење

дремеше – спиеше лесно и краткотрајно

се умилкува – се мази, се додворува

опипливо – што може да се допре, реално

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кој вид раскажувач е употребен во расказот? Наведете ги изразите од текстот што покажуваат од чија перспектива се раскажуваат настаните.
2. Кој дел од расказот се внесува фантастичен елемент? Објаснете зошто појавата што ја гледа мачорот нема логично објаснување.
3. Како насловот „Она што го гледаат мачките“ се поврзува со настаните во расказот? Која е разликата меѓу тоа што ликовите го гледаат и тоа што не можат да го забележат?

АКТИВНОСТ 1

Прочитајте ги цитатите од извадокот од расказот „Она што го гледаат мачките“ од Влада Урошевиќ и одговорете на прашањата во тетратката.

Цитат 1: „Куката беше мрачна и молчалива, потоната во сопствената загадочност, достатна самата на себеси и небаре задлабочена во размислувања.“

→ Како раскажувачот ја прикажува куката? Зошто ја опишува како жив организам?

Цитат 2: „Да се влезе во таквите мигови во неа беше како натрапнички да се продре во туѓа тајна, да се наруши некаков заокружен и до последен кат на просторот исполнет спокој.“

→ Како се чувствуваат ликовите кога влегуваат во куката? Што сугерира зборот „натрапнички“?

Цитат 3: „Неговиот грб се свиткуваше во лак, влакната му се ежеа, а неговите очи се всираа во нешто што тој го гледаше во темницата.“

→ Како раскажувачот го опишува однесувањето на мачорот? Како овој опис влијае на атмосферата на расказот?

Цитат 4: „Блесокот на запаленото светло покажуваше дека нема ништо.“

→ Зошто светлото не го разрешува чувството на неизвесност кај ликовите?

Цитат 5: „Мачорот Фјодор гледаше нешто што другите не можеа да го видат.“

→ Што сугерира овој цитат за границата меѓу она што го гледаат луѓето и она што го гледа мачорот?

АКТИВНОСТ 2

Составете три прашања за текстот „Она што го гледаат мачките“.

Секое прашање треба да се однесува на различен аспект од приказната.

Прашањата запишете ги во тетратка.

1. Прашање за настан

(се однесува на случувањата во приказната)

Пример: _____

2. Прашање за лик

(се однесува на однесувањето или реакцијата на мачорот Фјодор или на друг лик)

Пример: _____

3. Прашање за фантастичен елемент

(се однесува на она што го гледа мачорот и на разликата помеѓу човечката и животинската перспектива)

Пример: _____

„Лов на еднорози“ (извадок) – Влада Урошевиќ

Стаклено топче падна врз површината на водата и се распрсна. Потоа долета друго: го гледав одоздола, од водата. Седев во некој вид аквариум, стуткан во аголот. Аквариумот пукна. Водата истече. Јас останав на суво. Се разбудив.

Звукот на скршениот аквариум се повтори. Нешто цврсто удираше во стаклото. Сфатив: некој мава со камчиња по прозорецот.

Надвор, во дворот, стоеја моите другари од гимназијата: Нестор, малиот Мирослав, Павле Кондратенко и Најден наречен „Зумба“. Тие се наведнуваа барајќи нови камчиња. Козирките на нивните школски шапки светкаа со неземан сјај. Беше почеток на мај и месечината беше зелена.

– Што станува, прашав јас. Не знаев кое време од ноќта е: бев заспал, но колку време поминало оттогаш?

– Ајде, слегувај, рече Нестор. Одиме.

– Каде, прашав обидувајќи се да не изгледам нерасонето.

– Заспани, рече Нестор. В парк. Ќе ловиме еднорози.

Јас стоев еден миг нерешително. Улицата беше осветлена од месечината. Бандери, огради, порти – сè имаше своја сенка, калифесто мека, длабока, речиси модра. Врз телефонските жици, врз кваките, фирмите на дуканите, металните огради на балконите – лежеше сјајот на полната месечина. Воздухот беше зелен како кога гледаме низ дебело дно од шише. Во таква ноќ сè беше можно, но јас сè уште бев недоверчив.

– Еднорози не постојат, реков јас. Еднорозите се митолошки животни, за кои се верувало дека живеат во Индија и во Етиопија. Старите патописци ги опишувале со долг, сучен рог среде чело...

– Не прави се умен, рече Павле Кондратенко одоздола. Слегувај. Додека отидеме, ќе ги испотепаат сите.

– Изгледаш смешно во таа пижама, рече малиот Мирослав. Секогаш ли спиеш така смешно облечен?

– Во такви пижами се сонуваат само клаустрофобични соништа, рече Најден „Зумбата“, горд што употреби еден редок странски збор.

Беше бесмислено да останам тука на прозорецот, изложен на нишан на нивните глупави шеги. Еднорози секако не постоеја, но ноќта ветуваше необични доживувања...

Речник на непознати зборови

небаре – како да, божем

козирка – преден дел од капата што прави сенка

нерасонет – недоразбуден, неразбуден целосно

кадифесто – меко, нежно како кадифе

клаустрофобичен – поврзан со страв од затворен, тесен простор

натрапнички – како некој што влегува без покана, несоодветно

вкочанет – неподвижен, како „замрзнат“

вперени – насочени, упатени кон нешто

АКТИВНОСТ 2

Табела за предвидување во извадокот од расказот „Лов на еднорози“ од Влада Урошевиќ

Прочитајте го текстот во делови. По секој дел, пополнете ја табелата со три колони:
„Што мислам дека ќе се случи?“ – „Кои докази ги имам?“ – „Што навистина се случи?“

- Дел 1: до „Се разбудив.“
- Дел 2: до „Беше почеток на мај и месечината беше зелена.“
- Дел 3: до „Ќе ловиме еднорози.“
- Дел 4: до крајот на извадокот

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Како почнува расказот и што се дознава за состојбата на раскажувачот?
2. Кој вид раскажувач е употребен? Посочете зборови од текстот што го покажуваат неговото гледиште.
3. Како описот на ноќта („зелена месечина“, „неземен сјај“) го менува светот околу ликовите?
4. Зошто главниот лик вели дека еднорози не постојат, а сепак оди со другарите?
5. Што го поттикнува да се приклучи кон групата? Поткрепете го одговорот врз основа на текстот.
6. Објаснете ја улогата на другарите во развојот на настаните. На кој начин нивното однесување влијае врз одлуките на раскажувачот?

РОМАН

Романот е најобемниот прозен вид во книжевноста. Тој има развиена приказна во која се јавуваат повеќе ликови, повеќе настани и сложени односи меѓу нив. Во романот често се следи развојот на главниот лик: неговите одлуки, чувства и постапки. Дејството се одвива во подолг временски период и на различни места, а приказната напредува постепено, со појава на нови ситуации и пресврти. Романот може да прикажува свет што наликува на нашиот, но и целосно измислени или необични простори. Преку случувањата, дијалозите и описите, читателот добива поширока слика за односите и промените на ликовите и за светот во кој тие живеат.

Видови романи според темата

Според темата или светот што го претставуваат, се разликуваат неколку вида романи:

- **Фантастичен роман** – Раскажува за измислени светови, магични предмети, натприродни суштества или чудесни случки. Фантастичниот елемент е составен дел од приказната и го насочува текот на дејството.
- **Детективски роман** – Дејството се развива околу тајна, мистерија или случка што бара објаснување. Главниот лик бара траги, поставува прашања и се обидува да ја открие вистината.
- **Авантуристички роман** – Изобилува со возбудливи настани, патувања, неочекувани пресврти и опасности. Главниот лик постојано е во движење и се соочува со различни предизвици.
- **Историски роман** – Го пренесува духот на минатото. Во текстот се појавуваат ликови, места или ситуации поврзани со одреден историски период.
- **Реалистичен роман** – Прикажува ликови и ситуации што наликуваат на реалноста. Темите често се поврзани со животот, семејството, пријателството или општествените односи.
- **Психолошки роман** – Во центарот на вниманието е внатрешниот свет на ликот: неговите мисли, чувства, стравови и внатрешни конфликти.

ФАНТАСТИЧЕН РОМАН

ВОВЕДНА АКТИВНОСТ:

Од расказ кон роман

Размислете за фантастичните раскази што ги прочитавте („Сениште во пуста воденица“, „Лов на еднорози“, „Она што го гледаат мачките“).

- Дали овие раскази би можеле да бидат подолги, со повеќе ликови и настани?
- Кои фантастични романи или филмови со фантастична содржина ги познавате?
- Што мислите – по што се разликува романот од расказот?

Одговорите запишете ги во тетратката, а потоа споделете ги во одделението.

Мал книжевно-теориски поимник

Реално – Нешто што постои или може да се случи во вистинскиот свет.

Пример: „Денес врнеше дожд.“ – Опис на вистински настан од секојдневниот живот.

Реалистично – Начин на раскажување при кој настаните наликуваат на вистинскиот живот, иако приказната е измислена.

Пример: Во романот читаме дека „врнеше дожд.“ – Тоа е дел од измислена приказна, но описот е реалистичен, бидејќи таков настан (дожд) е можен и во реалниот свет.

Перспектива – Гледиштето од кое се раскажуваат настаните во литературното дело.

Пример: „Не знаев што да правам.“ – Настанот се следи од гледиштето на ликот што раскажува.

Фантастичниот роман е подолго прозно дело во кое е карактеристична појавата на натприродно суштество, магичен предмет или таинствен простор во секојдневниот свет. Овие фантастични елементи го нарушуваат вообичаениот тек на настаните и влијаат врз одлуките на ликовите. Темите во фантастичниот роман најчесто се поврзани со потрага, надминување стравови, важни избори или созревање на главниот лик.

Карактеристики на фантастичниот роман

- 1 Натприродни елементи и необични ликови** – Во фантастичниот роман се појавуваат суштества, предмети или појави што не постојат во реалниот свет: змејови, самовили, волшебни прстени, магични книги или невидливи сили.
- 2 Измислен или изменет свет** – Дејството може да се одвива во тајни кралства, подземни градови, паралелни светови или во познати места каде што се случува нешто необично.
- 3 Обемно и разгрането дејство** – Романот вклучува повеќе настани и повеќе ликови. Приказната се развива постепено, а дејството може да се одвива во текот на денови, месеци или години.
- 4 Мотивот на потрагата** – Главниот лик има задача поврзана со откривање или спасување: тој треба да пронајде изгубен предмет, да го порази злото или да открие тајна за своето потекло.
- 5 Конфликт меѓу спротивставени сили** – Во романот се судираат ликови или групи со различни цели. Овој судир го поставува главниот лик пред важни избори и влијае на развојот на дејството.
- 6 Раскажувач** – Најчесто се користи тој-раскажувач, кој го следи текот на настаните и постапките на повеќе ликови. Понекогаш се јавува и јас-раскажувач, особено кога приказната се раскажува од гледиштето на главниот лик.

Споредба: Фантастичен расказ и фантастичен роман

Фантастичниот расказ и фантастичниот роман имаат заеднички одлики: појава на натприродни суштества, необични предмети или простори што не постојат во секојдневната реалност. Сепак, тие се разликуваат според должината, бројот на ликовите, сложеноста на дејството и начинот на кој се развива фантастичниот елемент во текстот. Табелата подолу ги прикажува најважните разлики.

Категорија	Фантастичен расказ	Фантастичен роман
Обем	Кратка прозна форма	Долга прозна форма
Број на ликови	Мал број ликови (еден или неколку)	Поголем број ликови
Развој на ликовите	Опишани накратко	Опишани подетално и постепено
Број на настани	Еден главен настан	Повеќе поврзани настани
Траење на дејството	Краток временски период	Подолг временски период
Место на дејство	Едно или малку места	Повеќе места и простори
Заплет	Еден заплет	Повеќе меѓусебно поврзани заплети
Фантастичен елемент	Се појавува во една клучна ситуација	Се развива низ поголем дел од романот

„Мио, мој Мио“ – Астрид Линдгрен

Побрзав кон поштенското сандаче во наредниот кварт. Токму кога сакав да ја пуштам разгледницата видов дека таа светеше и блескаше како да беше од оган. Да, буквите што тетка Лундин ги напиша болскотеа со огнено писмо. Не можев да се воздржам да не ги прочитам. Вака стоеше на разгледницата:

До Кралот,
Земјата во Далечина.

Оној што толку долго го бараше е на пат. Патува дење и ноќе и го носи во својата рака знакот, златното јаболко.

Не разбрав ниеден збор. Но почувствував некое чудно студенило низ целото тело. Побрзав да ја пуштам разгледницата во поштенското сандаче.

Кој беше тој што патуваше дење и ноќе? И кој носи во својата рака златно јаболко?

Тогаш го погледнав јаболкото што го добив од тетка Лундин. И јаболкото беше од злато. *Беше златно*, вела ми јас. Имав во мојата рака едно прекрасно златно јаболко.

Тогаш речиси почнав да плачам. Не вистински, но речиси. Се почувствував толку осамен. Отидов и седнав на една клупа во паркот Тегнерлунден. Таму немаше луѓе. Сите заминале дома на вечера. Беше темно во паркот и по малку врнеше. Но во куќите наоколу светеше насекаде. Можев да видам дека светеше и прозорецот на Бенка. Сега тој седеше таму внатре и јадеше грашок и палачинки заедно со татко му и мајка му. Си помислив дека насекаде каде што светеше седеа деца заедно со своите татковци и мајки. Само јас седев тука надвор во темнината. Сам. Сам со едно златно јаболко, за кое не знаев каде да го носам.

Го ставив претпазливо до мене на клупата, додека размислував. Во близината имаше една улична светилка и светлината од неа паѓаше врз мене и врз јаболкото. Но светлината паѓаше исто така и врз нешто друго што лежеше на земјата. Беше тоа едно обично пивско шише, празно се разбира. Некој му набил парче дрво во устинката. Тоа веројатно го направило некое од дечињата што обично си играа во Тегнерлунден секој ден претпадно. Го зедев шишето, седнав и малку читав на етикетата. „Акционерско друштво Стокхолмска пиварница Класа II“, стоеше. И тогаш, токму како што седев таму и читав, видов дека внатре во шишето имаше нешто што се мрдеше.

И токму тогаш видов дека нешто се мрдеше во шишето

Во „Илјада и една ноќ“, што ја имав еднаш позајмено од библиотеката, таму стоеше за еден дух што бил затворен во едно шише. Но тоа било мошне далеку во Арабија, пред илјадници години, и веројатно не било во едно обично пивско шише. Веројатно многу ретко има некакви духови во пивски шишиња од Стокхолмската пиварница. Но овде беше еден во секој случај. Тоа навистина беше еден дух што седеше внатре во шишето. Но се гледаше оти сака да излезе надвор. Покажуваше кон дрвената затка што го затвораше шишето и гледаше упорно во мене. Јас ни најмалку не знаев што се прави со духови, па така речиси бев исплашен да ја извадам дрвената затка. Но, на крајот, сепак, го направив тоа и со силен шум духот излезе од шишето и почна да се зголемува, порасна толку многу што на крајот беше поголем од сите куќи околу Тегнерлунден. Така прават духовите, можат толку многу да се смалат и да влезат во едно шише, а во наредниот миг можат да пораснат и да бидат големи колку една зграда.

Никој нема да верува колку бев исплашен. Ми се тресеше целото тело. Духот ми зборуваше. Неговиот глас беше како еден голем шум, и јас помислив оти тоа требаше да го слушнат тетка Едла и чичко Сикстен, кои секогаш мислат дека се зборува премногу гласно.

– Дете, ми рече духот, ме спаси од мојот затвор. Кажи самиот како ќе можам да те наградам.

Но јас не сакав да добијам некаква награда затоа што имав извадено една малечка дрвена затка. Духот раскажа дека дошол во Стокхолм претходната вечер и се вовлекол во шишето да преспи. Бидејќи шишињата за духовите се најдобри места за спиење. Но, додека тој спие, некој му го затворил излезот. И доколку јас не го спасев, тој можеби би останал во шишето илјада години, сè додека дрвената затка не изгни.

– И тоа не би било пријатно за мојот господар кралот, рече духот некако повеќе самиот за себе.

Тогаш јас присобрав храброст и прашав:

– Духу, од каде доаѓаш ти?

Во еден миг беше потполно тивко. Но потоа духот рече:

– Доаѓам од Земјата во Далечина.

Тоа го рече толку гласно што свонеше и татнеше во мојата глава, и имаше нешто во неговиот глас поради што почнав да копнеам по таа земја. Чувствував оти не ќе можев да живеам ако не отидам таму. И ги поткренав рамениците кон духот и викнав:

– Земи ме! О, однеси ме во Земјата во Далечина! Таму некој ме чека мене.

Духот тресеше со главата. Но тогаш јас го подадов златното јаболко кон него и духот извика силно:

– Го носиш знакот во твојата рака! Ти си тој по кого јас дојдов да го земам. Ти си тој што кралот толку долго го бараше!

Тој се наведна и ме подигна во својата преградка, и притоа свонеше и татнеше околу нас кога тргнавме низ вселената. Го оставивме Тегнерлунден далеку долу под нас, темниот Тегнерлунден и сите куќи каде што светеше во прозорците и каде што децата седеа и јадеа вечера со своите татковци и мајки. Додека јас, Бо Вилхелм Олсон, летав горе под ѕвездите.

Речник на непознати зборови

болскотеа – светеа, блескаа

кварт – дел од град, населба

татнеше – одекуваше, ечеше

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кои фантастични елементи ги препознавате во извадокот од романот?
2. Кој вид раскажувач е употребен? Посочете зборови од текстот што го покажуваат тоа.
3. Објаснете како се чувствува Бусе додека седи сам во паркот.
4. Што дознаваме за духот од неговиот разговор со Бусе?
5. Кои детали покажуваат дека текстот преминува од реалистичен во фантастичен свет?
6. Која е улогата на златното јаболко во развојот на дејството?
7. Интерпретирајте ја одлуката на Бусе да замине во Земјата во Далечина.

„Лилит“ – Џорџ Мекдоналд (извадок)

Се свртев и погледнав зад себе. Сè беше нејасно и неодредено, како кога човек не може да разликува магла од поле, облак од планински падини. Само едно беше извесно – не гледав ништо што ми беше познато.

Помислив дека сум жртва на оптичка измама и дека допирот ќе го исправи она што видот го лаже. Ги испружив рацете и почнав да напипувам околу себе, движејќи се ваму-таму, надевајќи се дека таму каде што погледот не открива ништо, сепак ќе налетам на нешто. Но залудно пребарував.

Тогаш, сосема несвесно, му се свртев на гавранот – единственото живо суштество во моја близина. Стоеше на кратко растојание и ме набљудуваше со израз во кој истовремено се мешаа почит и љубопитна закачливост. Во истиот миг ме обзеде мислата колку е бесмислено да барам совет од едно такво суштество. Повторно се свртив, совладан од збунетост во која не недостасуваше ни страв.

Зарем бев залутал во некаков предел каде што веќе не важат ни материјалните ни духовните закони на нашиот свет? Може ли човек во секој миг да зачекори надвор од царството на поредокот и да стане играчка на беззаконието? А сепак, го гледав гавранот, ја чувствував земјата под нозете и слушав нешто налик на ветер што шумоли низ ниските растенија околу мене.

– Како, по гаволите, ДОЈДОВ овде? – реков.

Очигледно гласно, зашто прашањето веднаш доби одговор.

– Дојде низ вратата – возврати необичен, малку груб глас.

Погледнав зад себе, потоа насекаде околу мене, но не здогледав човечки лик. Ме обзеде ужасот дека можеби лудилото е веќе на прагот. Зарем отсега веќе нема да можам да им верувам ниту на своите сетила ниту на сопствената свест?

Во истиот миг сфатив дека зборувааше гавранот. Стоеше и ме гледаше одоздола, како трпеливо да чека што ќе одговорам. Сонцето не светеше, а сепак птицата фрлаше сенка, и таа сенка изгледаше како да е неразделен дел од неа самата.

Го молам читателот да ми помогне во настојувањето да бидам разбирлив – ако воопшто меѓу нас е можно разбирање. Се наоѓам во свет – или, ако сакате, во состојба на постоење, во поредок на околности, во една замисла за битието – што толку малку наликуваше на начинот на кој постои овој свет, кој сме склони да го сметаме за единствениот, што секој збор или израз што можам да го избирам е само бледа сенка на она што се обидувам да го пренесам.

Почнувам дури и да се плашам дека сум се зафатил со нешто невозможно: да раскажам нешто што не може да се раскаже, затоа што ниту еден јазик што ми стои на располагање не може да им даде облик на сликите што ги носам во умот. Веќе запишав тврдења што со задоволство би ги изменил, кога би знаел како да најдам поисправен израз. Но секогаш кога ќе се обидам стварноста да ја доближам со попрецизни зборови, чувствувам дека сум во опасност да ја изгубам самата неа. Се чувствувам како човек што полека се буди од сон, додека она што му изгледало толку познато постепено, а сепак брзо, се преобразува во низа нови облици, сè додека неговата вистинска природа повеќе не може да се препознае.

Тогаш си помислив дека птица која е способна да му се обрати на човек има право да добие учтив одговор како и секој човек; можеби, токму затоа што е птица, има дури и поголемо право на тоа.

Речник на непознати зборови

оптичка измама – појава при која очите не мамат и не ја гледаме стварноста таква каква што е

напипува – бара или пронаоѓа нешто со допир

беззаконие – состојба во која не постојат правила или закони

битие – постоење; сè што постои

АКТИВНОСТ

Учениците во парови читаат извадок од романот „Лилит“. Работата во парот се одвива преку техниката „Поставување прашања“.

Вид	Објаснување	Пример
Фактографски	Што се случило?	Што сфаќа раскажувачот кога ќе го слушне необичниот глас?
Претпоставка	Што би можело да се случи?	Што мислите дека ќе направи раскажувачот откако ќе открие дека гавранот зборува?
Заклучок	Зошто се случило? Што значи?	Како разговорот со гавранот ја засилува атмосферата на неизвесност и фантастичност?

Како функционира:

- Учениците наизменично читаат пасус по пасус
- По секој пасус си поставуваат прашања (едно фактографско, едно за претпоставување, едно за заклучок)
- На крајот ги споделуваат заклучоците

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Што го наведува раскажувачот да помисли дека се наоѓа во свет во кој не важат законите на нашиот свет?
2. Како се менуваат чувствата на раскажувачот во текот на извадокот? Поткрепете го одговорот со примери од текстот.
3. Зошто раскажувачот му се обраќа директно на читателот? Што сака да му објасни?
4. По што се гледа дека раскажувачот е еден од ликовите во приказната? Наведете примери од текстот.

„Прстофат магија“ (извадок) – Мишел Харисон

Бети повторно се напи голтка чај. Дел од шокот спласна и почна да се тресе. Не постојат такви работи како магични предмети, барем не надвор од соништата и приказните... но колку и да е практична, Бети не можеше да го одрекне она што го искуси пред неколку моменти – и знаеше дека не сонува. Како беше можно да патуваат од едно место на друго за неколку секунди едноставно превртувајќи една стара торба наопаку, или да може да се зборува со луѓе гледајќи низ огледало? Постоеше само еден начин да се објасни такво нешто: магија. Се присети на други ситуации кога таа, Флис и Чарли се обиделе да се искрадат и биле надмудрени од баба им во последен момент... и како баба им навидум никогаш не доцни – за ништо. Сега тоа има смисла.

„Од каде се?“ – најпосле праша. „Торбата и огледалото?“

Баба ѝ повлече уште малку од лулето, а потоа се закашља. „Не сум сигурна. Никој не е. Но му припаѓаат на семејството со децении. Пренесувани од генерации на девојки во семејството Видершинс. Отсекогаш било така... барем јас колку што знам.“

„Колку долго е тоа?“ – праша Бети.

Баба ѝ ја собра устата додека размислуваше. „Околу сто и педесет години.“

„А кога планираше да ни кажеш на мене и на Чарли?“ – додаде Бети. „Дали воопшто планираше да ни кажеш?“

„Да“, одговори баба. „Кога ќе навршевте шеснаесет години. Како што направив со Флис.“

„А ти?“ – праша Чарли. „И ти ли имаше шеснаесет години кога ја доби торбата?“

„Не“, – рече баба. „Ми беше дадена на денот на венчавката.“

Секако, помисли Бети. Баба ѝ не беше Видершинс по крв. Стана дел од семејството по брак како и мајката на девојките.

„Тоа е добар свадбен подарок“, посочи.

Баба им благо се насмевна. „Претпоставувам надомести малку за другото“ – заика и замолчи, божем тргнала да каже нешто што не смееше, но Бети настојуваше.

„Што друго?“

„Ќе дојдам до тоа за некоја минута.“

Бети фрли поглед на Флис, а градите ѝ се стегнаа. Што и да беше, по изразот на Флис можеше да прочита дека таа знае, и дека не е на арно.

Баба им направи пауза од лулето... „Постојат три предмети... три подароци, да ги наречеме. Секое од нив е секојдневен предмет. Секое од нив има поинаква моќ. Јас го нарекувам тоа прстофат магија.“

Страв или возбуда – или комбинација од двете – почнаа да ја скокоткаат Бети во утробата. Нешто во тоа што баба им го изговори зборот „магија“ беше некако прекрасно. А сепак... неизуствената реченица на баба им непријатно ѝ жареше во мислите. Што има ова со фактот дека Видершинс се заробени во Гавранкамен? Дали волшебниот подарок е едноставно засладување пред да следува нешто многу покобно? Се наведна напред. „Сакаш да кажеш дека... кога јас и Чарли ќе навршиме шеснаесет години и двете ќе добиеме еден од овие... овие подароци?“

„Таков беше планот, да.“

Бети се намурти. „Беше?“

„По ова што се случи вечерва... кога двете се искрадовте на тој начин, сфатив дека некои планови мора да се сменат.“

„Ах, бабо, те молам...“ рече Бети. „Знам дека згрешив што ти ги прекршив правилата и знам дека не заслужувам магичен предмет, кој и да го чуваше за мене... но те молам не ја казнувај Чарли.“ Очајно се навали наназад на столчето. „Не е нејзина вина. Сето тоа беше моја идеја.“

„Знам.“ Гласот на баба им беше благ. „Не планирам да казнам ниедна од вас. Никогаш не стануваше збор за такво нешто, само сакав да сте безбедни. Но вчера сфатив дека чувајќи тајни од вас, ве ставам само во поголема опасност.“

Речник на непознати зборови

прстофат – на допир, при допир

неизустена – неизречена

покобно – полошо, со лоши последици

АКТИВНОСТ 1

Прочитајте ги цитатите од извадокот од романот „Прстофат магија“ од Мишел Харисон и одговорете на прашањата во тетратката.

Цитат 1:

„Како беше можно да патуваат од едно место на друго за неколку секунди едноставно превртувајќи една стара торба наопаку, или да може да се зборува со луѓе гледајќи низ огледало?“

→ Кои предмети се прикажани како магични и на кој начин влијаат врз случувањата во романот?

Цитат 2:

„Не постојат такви работи како магични предмети, барем не надвор од сништата и приказните... но колку и да е практична, Бети не можеше да го одрекне она што го искуси пред неколку моменти.“

→ Што дознавате за Бети преку овој цитат? Како се менува нејзиниот став кон магијата?

Цитат 3:

„Постојат три предмети... три подароци, да ги наречеме. Секој од нив е секојдневен предмет. Секој од нив има поинаква моќ. Јас го нарекувам тоа прстофат магија.“

→ Објаснете го изразот „прстофат магија“. Зошто според вас токму „секојдневните предмети“ стануваат дел од магијата?

АКТИВНОСТ 2

Цитат 4:

„Пренесувани од генерации на девојки во семејството Видершинс. Отсекогаш било така... барем јас колку што знам.“

→ Што укажува овој цитат за поврзаноста меѓу семејството и магијата во романот?

Цитат 5:

„Но вчера сфатив дека чувајќи тајни од вас, ве ставам само во поголема опасност.“

→ Како овој цитат ја поврзува магијата со темата на доверба и заштита во семејството?

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Како се гради чувството на неизвесност во оваа сцена? Посочете го делот во кој Бети не знае што може да очекува.
2. Како е претставен односот меѓу бабата и внуките во извадокот? Посочете каде бабата покажува доверба или сомнеж.
3. Споредете ги магичните предмети во трите извадоци (златното јаболко, клучот во форма на полумесечина, торбата и огледалото). Што им е заедничко?

Мал прирачник за читање фантастичен роман

Додека читате, обрнете внимание на:

- Фантастичните елементи (необични појави, суштества, предмети)
- Светот во кој се одвива приказната (реалистичен, изменет или измислен)
- Задачата или конфликтот на главниот лик
- Како фантастичниот елемент влијае на текот на дејството
- Кој вид раскажувач е употребен

ДЕТЕКТИВСКИ РОМАН

ВОВЕДНА АКТИВНОСТ:

Детективска игра

Наставникот однапред крие предмет во училницата. Вашата задача е да откриете кој е предметот и каде се наоѓа.

Чекори:

- Поставувајте прашања до наставникот.
(На пример: *Дали е голем? Дали е направен од хартија? Дали го користиме секој ден?*)
- Слушајте ги одговорите и извлечете заклучоци.
- Побарајте насока за местото.
(На пример: *Дали е блиску до таблата? Дали е на видливо место?*)
- Кажете што мислите дека е предметот и каде се наоѓа.

Дискусија по активноста:

- Кои прашања најмногу ви помогнаа?
- Како ги поврзувавте одговорите за да дојдете до решение?
- Дали имаше моменти кога вашите претпоставки тргнаа во погрешна насока?

Детективскиот роман е подолго прозно дело во кое дејството се гради околу тајна, мистерија или необјаснет настан. Приказната напредува преку забележување траги, поставување прашања и логичко поврзување на доказите. Ликот што ја води истрагата – детектив, истражувач или внимателен набљудувач – постепено доаѓа до решението. Темите најчесто се поврзани со откривање скриени мотиви, разобличување неправди или утврдување на вистината.

Карактеристики на детективскиот роман

- 1 Загатка околу која се гради дејството** - Во средиштето на романот има тајна што бара објаснување: исчезнување, чудна појава или настан што не е јасен од почеток. Сите случувања во романот се поврзани со оваа загатка.
- 2 Лик што ја води истрагата** - Главниот лик може да биде детектив, ученик, група пријатели или случаен сведок. Тој поставува прашања, внимателно ги следи трагите и се обидува да ги поврзе добиените информации. Неговата упорност и остроумност му помагаат постепено да дојде до решението на загатката.
- 3 Траги и важни детали** - Во приказната се појавуваат различни траги: предмети или детали од просторот што прво изгледаат безначајно, но подоцна се покажуваат како важни за решавање на загатката (на пр., заборавена белешка или чудно однесување на лик).
- 4 Осомничени и можни објаснувања** - Во детективскиот роман обично има повеќе ликови кои би можеле да бидат поврзани со настанот што се истражува. Детективот ги следи нивните изјави, реакциите и однесувањето и се обидува да утврди кој ја кажува вистината, кој нешто крие и кој би можел да има причина за таквата постапка.
- 5 Напнатост и постепено откривање** - Напнатоста се зголемува кога одговорите што ги добива детективот не го водат кон очекуваното решение. Наместо тоа, се појавуваат нови траги и информации што ги менуваат неговите претпоставки. Така се одржува неизвесност и кај ликовите и кај читателот, кој постојано се прашува што ќе се случи понатаму.
- 6 Решение на загатката** - На крајот од детективскиот роман сите делови на приказната се составуваат. Детективот го објаснува редоследот на настаните, значењето на секоја трага и мотивите на вклучените ликови. Така се дознава вистината и загатката добива логично објаснување.
- 7 Вид на раскажувач** - Во детективските романи најчесто се среќаваат два вида раскажувач:
 - јас-раскажувач – ја прикажува истрагата од свое гледиште и го пренесува само тоа што и самиот го знае или го забележува
 - тој-раскажувач – ги следи настаните однадвор и му овозможува на читателот да набљудува повеќе ликови и настани.

Начинот на раскажување влијае на тоа кои информации ги добива читателот во текот на истрагата и како ја доживува неизвесноста.

Мал потсетник: Детективски и фантастичен роман

Фантастичниот роман раскажува за настани што не можат да се случат во реалниот свет (волшебни предмети, натприродни суштества, измислени светови). Во него постојат необични правила (на пример, предмет што зборува или врата што води во друг свет).

Детективскиот роман се гради околу необичен, но логичен настан, кој може да се објасни со докази и заклучоци. Во него има тајна што треба да се реши.

При читањето, читателот поставува различни прашања:

- Како е можно? (фантастичен роман)
- Кој? Зошто? Како? (детективски роман)

**„Тајната на жолтото куферче“ (извадок) – Оливера
Николова**

Тетка Стојна, румената селанка што нè пресретна утринава, изнесе на софрата голема тепсија со зелник, топол и мирислив. Се нафрлив лакомо на парчето што го стави пред мене стариот селанец, кој им го делеше јадењето на сите. Јадев со голем апетит и неколкупати си го гризев сопствениот јазик, сметајќи го за витка од зелникот. А кога парчето исчезна од масата, стомакот веќе ми беше толку надуен што ми се чинеше дека ќе ме задуши. Прашав дали можам да одам на спиење, реков „Добра ноќ“ и се повлеков.

Во нашата соба ја запалив ламбата и воопшто не се плашев од ништо. И тоа беше ново за мене.

Но токму кога сакав да се качам на креветот, мојата лева боса нога удри на нешто тврдо, но мазно, што се наоѓаше одоздола.

Првин видов една жолта рачка и не мислејќи многу ја потегнав. За чудо излезе она мало жолто куферче што го донесе тате на крајот од градот.

Се обидов да го отворам, но тоа беше заклучено. Се обидов да го поткренам, но беше претешко за мене. Штом е заклучено, значи секој не смее да знае што има внатре. Тогаш се сетив за возбудата на Томи кога онаа вечер ја донесе веста за апсењето на татко му на 'Рѓа, се сетив и за таинствените зборови на г-ѓа Флора. Почнав да чувствувам дека се случува нешто заплеткано и таинствено.

Што ли има во ова жолто куферче? – најмногу ме копкаше таа мисла. Некако чувствував дека ако го дознаам тоа, ќе дознаам и многу други работи. Решив во себе да ја одгатнам оваа тајна, без да му ја доверам на Томи.

Размислував како да дознаам нешто повеќе одошто знам. Немаше друг излез, решив да внимавам што ќе стане понатаму со жолтото кожено куферче.

Веднаш првото утро го напирав со босата нога – беше тука.

Вечерта – тоа сè уште стоеше на истото место, и беше исто така тешко.

Но следното утро мојата боса нога веќе ништо не допирна. Возбудено се наведнав и погледав – под креветот немаше ништо.

Сите следни утра и вечери ја пребарував куќата и погледнував под кревет – но жолтото кожено куферче го немаше. Кога веќе го донесовме со нас, ми беше чудно – каде би можело да исчезне? Многупати се колебав во своето решение да не му кажам ништо на Томи, но сепак некако издржав. Сакав да излезам пред него со нешто што сигурно ќе го знам.

По една недела жолтото куферче беше пак на своето место. Го пронајдов наутро, и толку истрпнав од силна возбуда, што ми се чинеше дека ќе вриснам. Иако ништо насигурно не можев да си претпоставам, нешто ми зборуваше дека отсега ќе имам подобри изгледи да откријам повеќе. А зошто ми требаше тоа? Затоа ли што секое дете во најобични работи сака да пронаоѓа тајни, и божем сè нешто непозната да открива, или затоа што сакав пред мојот братучед да се покажам достоина за почит?

Вечерта намерно појдов пред сите на спиење. Се наведнав и лесно го извлеков жолтото кожено куферче од под креветот. Беше отворено и беше празно.

Ова уште повеќе ме возбуди.

Се вовлеков под покривачот и долго не можев да ги сврзам овие работи. Куферчето, значи, не беше некаде намерно преместено или затурено, туку тоа некаде беше и таму се испразни. Но понатаму од тоа не можев да појдам.

АКТИВНОСТ 1

Прочитајте го извадокот од романот „Тајната на жолтото куферче“ од Оливера Николова и пополнете ја табелата.

Елемент	Прашање	Одговор (во тетратка)
Мистерија	Која тајна треба да се реши?	
Истражувач	Кој се обидува да ја открие тајната?	
Траги	Кои детали или предмети го привлекуваат вниманието на истражувачот?	
Прашања што се отвораат	Што сè не знае истражувачот и сака да дознае?	
Мое предвидување	Што мислиш дека има (или имало) во куферчето? Образложи накратко.	

Напомена за учениците: Поткрепете барем еден дел од одговорите со реченица од текстот.

АКТИВНОСТ 2

Прочитајте ги цитатите и одговорете на прашањата во тетратка.

Цитат 1

„Штом е заклучено, значи секој не смее да знае што има внатре.“

→ Како раскажувачот заклучува дека куферчето крие тајна? Што го наведува на таква мисла?

Цитат 2

„Некако чувствував дека ако го дознам тоа, ќе дознам и многу други работи.“

→ Зошто раскажувачот мисли дека куферчето е поврзано со други настани?

Цитат 3

„Куферчето, значи, не беше некаде намерно преместено или затурено, туку тоа некаде беше и таму се испразни.“

→ Како ликот ги поврзува трагите? Што може да се заклучи за неговото размислување?

Цитат 4

„Сакав да излезам пред него со нешто што сигурно ќе го знам.“

→ Зошто девојчето не му ја доверува тајната на Томи? Што кажува ова за неговиот карактер?

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кој вид раскажувач е употребен во извадокот од „Тајната на жолтото куферче“ од Оливера Николова? Наведете зборови од текстот врз основа на кои го определите раскажувачот.
2. Како раскажувачот ја гради напнатоста во извадокот? Посочете еден пример.
3. Наведете најмалку две карактеристики на детективскиот роман што ги препознавате во извадокот.

Мал прирачник за читање детективски роман

Додека читате, обрнете внимание на:

- Загатката или тајната што треба да се реши
- Ликот што ја води истрагата и неговите постапки
- Трагите, деталите и сомнителните ликови
- Како се доаѓа до решението (логика, докази, пресврти)
- Кој вид раскажувач е употребен

РАСКАЖУВАЧ ВО ПРОЗЕН ТЕКСТ

Автор и раскажувач

Раскажувач е „гласот“ што ги пренесува настаните. Тој не треба да се изедначува со авторот. Авторот е реална личност што го напишала делото – неговото име и презиме стојат на корицата на книгата, додека раскажувачот постои само во текстот.

Пример: Астрид Линдгрен е авторка на романот „Мио, мој Мио“. Но таа не ја раскажува приказната – тоа го прави момчето Бусе. Линдгрен е авторката, Бусе е раскажувачот.

Раскажувач и лик

Понекогаш раскажувачот учествува во настаните. Тогаш тој е истовремено и лик во приказната и се нарекува лик раскажувач. Тој раскажува за своите доживувања, мисли, чувства и за својот однос кон другите ликови.

Видови раскажувач

1

Јас-раскажувач (раскажувач во прво лице)

- Го пренесува дејството во „јас“ форма
- Учествува во настаните како лик
- Го пренесува само она што знае, гледа или доживува
- Приказната ја раскажува од својата гледна точка

Пример: „Тогаш речиси почнав да плачам. Не вистински, но речиси. Се почувствував толку осамен.“ (од „Мио, мој Мио“ – Астрид Линдгрен)

На овој начин, јас-раскажувачот создава чувство на блискост со ликот. Читателот ја доживува приказната „однатре“, преку мислите, чувствата и личното гледиште на тој лик.

2

Тој-раскажувач (раскажувач во трето лице)

- Го раскажува дејството во „тој/таа“ форма
- Не учествува во настаните
- Може да прикаже што мислат и чувствуваат повеќе ликови
- Може да го следи дејството на различни места
- Може да опишува настани што ликовите не ги знаат

Пример: „Откако ја остави кочијата во палатата, принцот пеш се упати таму каде што беше решил да оди.“ (од „Леопард“ – Џузепе Томази ди Лампедуза)

Сезнаечкиот раскажувач му овозможува на читателот поширок увид за настаните и ликовите, затоа што знае повеќе отколку кој било лик во приказната.

Како да го препознаете раскажувачот?**1. Погледнете во кое лице се раскажува според употребените заменки**

- „јас“, „ми“, „ме“ → **јас-раскажувач**
- „тој/таа“, „му/и“ → **тој-раскажувач**

2. Проверете дали учествува во настаните

- кога раскажува за себе → **лик раскажувач**
- кога раскажува за други ликови → **тој-раскажувач**

АКТИВНОСТ**Препознавање на раскажувач**

Прочитајте ги извадоците и одговорете на прашањата.

Определете дали раскажувачот е *јас-раскажувач* или *тој-раскажувач* и посочете збор или дел од реченица што го покажува тоа.

1. „Педи Кларк, ха, ха, ха“ – Роди Дојл

„Ми се допаѓаше нивната кука. Беше подобра за играње. Сите врати беа отворени; немаше место каде што не смеевме да влеземе. Еднаш, игравме криенка и господин О'Конел влезе во кујната и ја отвори оставата покрај шпоретот и јас бев внатре.

→ Кој говори во овој извадок? По што го препознавате?

2. „Авантурите на Кромитко“ – Џани Родари

„Следното утро принцот Лимонко дојде во селото, придружен од четириесет дворјани и еден баталјон Лимончиња. Како што знаете, во дворецот на принцот Лимонко секој имаше капа со свонче, па создаваа извонреден концерт.“

→ Кој раскажува? Дали раскажувачот учествува во настаните или ги набљудува од надвор?

3. „Девојчето со две имиња“ – Јадранка Владова

„Утредента се разбудив со некоја чудна мисла дека нешто важно ќе се случи. Срцето ми чукаше необично силно, како пред некои важни настани што требале да се случат во училиштето...“

→ Кој е раскажувачот? Наведете збор од текстот што го потврдува вашиот одговор.

4. „Изгубените женски ракописи“ – Дијана Петрова

Извадок 1: „По стигнувањето дома, го вклучив компјутерот бидејќи сите други опции за пополнување на слободното време беа исклучени. Како што очекував, имаше многу коментари на последната објава.“

→ Дали раскажувачот е лик во приказната? Објаснете по што го препознавате.

Извадок 2: „Со Весна никогаш се немам видено, а ја чувствувам постојано до мене. Сега кога зборувам за неа, сфаќам и дека не знам ниту колку години има, ниту како изгледа. Ја доживувам како некој мој чувар, водич. Како мајка, која ми ја покажува насоката и ме теши кога ќе паднам.“

→ Зошто раскажувачот вели дека не знае многу за Весна? По што се гледа дека читателот ги дознава информациите заедно со ликот?

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кој е авторот на извадокот „Девојчето со две имиња“? Дали авторот и раскажувачот се исто лице?
2. Во кои извадоци раскажувачот е истовремено и лик? По што го препознавате?
3. Во кој извадок раскажувачот ги следи настаните однадвор?
4. Зошто авторката на „Тајната на жолтото куферче“ избрала јас-раскажувач? Како тоа влијае врз нашето доживување на мистеријата?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ**Предизвик 1:**

- Прочитајте ги извадоците, а потоа запишете ги во својата тетратка на тој начин што ќе го смените раскажувачот:

ако текстот е во прво лице (јас) – преформулирајте го во трето лице (тој/таа), а ако е во трето лице (тој/таа) – преформулирајте го во прво лице (јас).

- Мали насоки за трансформација:

- Променете ги заменките („јас“ ↔ „тој/таа“).
- Променете ги глаголите според лицето.
- Проверете дали раскажувачот учествува во настаните и приспособете го текстот.

Пример за работа:**Оригинал – тој-раскажувач:**

„Ана влезе во шумата. Беше плашлива. Зад дрвјата слушна шумолење.“

Трансформација – јас-раскажувач:

„Влегов во шумата. Бев исплашена. Зад дрвјата слушнав шумолење.“

Запишете ги трансформациите во тетратката:

1. „Кога тргна на училиште Тим беше многу среќен. Од рано наутро до ручек беше далеку од тесната уличка, многу подалеку отколку, што всушност беа тие стотина метри оддалеченост меѓу неа и училиштето.“
(„Тим Талер или продадената смеа“ – Џејмс Крис)
2. „Срцето ми чукаше, не можев здив да поземам. Ми се чинеше дека сето ова само ми се причинува или го гледам на сон.“
(„Тајната на жолтото куферче“ – Оливера Николова)
3. „Бети се разбуди со уште поразлетана коса од обично. Тресејќи се, ги облече студените алишта и навлече еден пар од старите чизми на Флис, што беа малку преголеми за неа.“
(„Прстофат магија“ – Мишел Харисон)
4. „Марта го отвори прозорецот од собата. И застапа да гледа некаде неодредено и далеку.“
(„Марта“ – Горјан Петревски)
5. „Најмногу ги мразам овие ситуации: кога треба да се тркам со времето. Имам само три дена да го напишам дневникот. Да опишам сè што ми се случи од септември до денес.“
(„Имаш пчела на носот“ – Венко Андоновски)

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

Предизвик 2:

За секоја ситуација одредете дали е фантастична или детективска. Објаснете зошто (кратко, во една реченица).

1. Марко најде волшебен прстен со кој можеше да ги слуша мислите на другите луѓе.
2. Инспекторот го погледна отпечатокот на прстот и ја извади лупата. „Ова не е од нашиот осомничен“, рече.
3. „Вратата се отвори сама, иако никој не стоеше зад неа. Во собата влезе зелена светлина.“
4. „Ема забележа дека секој ден точно во 15 часот истиот човек поминува покрај нејзината кука. Одлучи да го следи.“
5. „Кога Елена ја отвори книгата, буквите почнаа да летаат од страниците и да формираат нови зборови во воздухот.“

Предизвик 3:

Измислете своја мала мистерија и пополнете ја табелата.

Елемент	Твоја мистерија
Мистерија	Што се случило?
Истражувач	Кој ја води истрагата?
Осомничени	Наведете 3 лица.
Траги	Наведете 2 – 3 докази.
Лажна трага	Детал што води во погрешна насока.
Решение	Кој е виновен и зошто?

Пример

Елемент	Пример
Мистерија	Исчезна златен медал од училишната витрина.
Истражувач	Ученикот Давид, член на новинарската секција.
Осомничени	1) Хигиеничар (има клуч), 2) Наставничката по физичко (го чувала трофејот), 3) Ученик што загубил натпревар.
Траги	Отпечаток на чевел, парче од сина ткаенина.
Лажна трага	Хигиеничарот бил виден близу до витрината.
Решение	Ученикот што загубил го зел медалот од лутина, но сфатил дека згрешил и го вратил.

МАЛ БЛОК: Книжевност и уметност

Во многу фантастични романи се појавуваат магични предмети: клучеви, јаболка, огледала, тајни врати, а во детективските романи се присутни предмети траги: белешки, клуч, лупа, исчезнати предмети. Овие предмети често симболизираат: тајна, моќ, опасност или знаење.

Креативна задача:

1. Изберете еден предмет од фантастична или детективска приказна што сте ја прочитале.
2. Нацртајте го во тетратка.
3. Под цртежот напишете:
 - Која е неговата улога во приказната?
 - Што симболизира? (тајна, моќ, опасност или знаење)

ДОПОЛНИТЕЛЕН ПРЕДИЗВИК

Напишете краток фантастичен или детективски текст во кој ќе го употребите предметот што го нацртавте, но со сосема ново значење.

Самостојна задача

Изберете еден фантастичен или детективски роман што сте го прочитале или што сте сакале да го прочитате.

Во тетратката напишете краток текст во кој ќе наведете:

1. За кој вид роман станува збор (фантастичен или детективски).
2. Кој е главниот лик и каква задача има?
3. Кои фантастични елементи или траги (докази) имаат важна улога во романот.
4. Кој вид раскажувач е употребен (јас-раскажувач или тој-раскажувач).
5. Што најмногу ви се допадна (или не ви се допадна) во романот и зошто.

ДРАМА

ПОТСЕТЕТЕ СЕ!

Пред да се запознаете со драмата, потсетете се на следните поими:

Поим	Објаснување
Драма	Литературен род во кој драмското дејство се прикажува преку дијалози и сценски упатства.
Дијалог	Разговор меѓу два или повеќе лица во драмскиот текст.
Монолог	Подолг говор на еден лик во драмата.
Сценски упатства	Кратки забелешки што укажуваат на движењата, изгледот и начинот на говорење на ликовите. Тие не се изговараат на сцената и служат како насоки за изведба.
Конфликт	Спротивставување меѓу ликовите или борба во свеста на еден лик.
Трагедија	Драмско дело со сериозен конфликт и тежок крај.
Комедија	Драмско дело со комични ситуации и среќен крај.

ШТО ВЕЌЕ ЗНАЕМЕ?

1. Која театарска претстава или филм ви оставила најсилен впечаток? Што ве привлече во неа: дејството, ликовите или начинот на прикажување?
2. По што се разликува драмскиот текст од расказот или романот?
3. Дали некогаш сте учествувале во драматизација или театарска претстава? Опишете го вашето искуство.
4. Зошто судирот меѓу ликовите е важен за драмското дело?

ШТО ЌЕ НАУЧИТЕ?

До крајот на целината, ќе можете:

- да препознавате дијалог, монолог и сценски упатства во драмски текст;
- да го пронаоѓате драмскиот конфликт и да разликувате надворешен од внатрешен конфликт;
- да ги препознавате етапите на драмското дејство (експозиција, заплет, кулминација, перипетија, расплет) во прочитани извадоци;
- да разликувате трагедија и комедија според карактеристиките на конфликтот и крајот на делото;
- да разликувате избрани цитати од драмски текстови.

ДРАМА

Драмата е литературен род во кој дејството се одвива низ дијалози и сценски упатства. Ликовите сами ги изговараат своите реплики. Наместо раскажување, гледачот или читателот ја следи ситуацијата директно, како да е присутен во просторот на случувањето.

Драмскиот текст има двојна природа: може да се чита како литературно дело, но е создаден и за сценска изведба. При читањето, вниманието е насочено кон дијалозите и односите меѓу ликовите. Сценските упатства им даваат насоки на режисерот и на актерите за тонот, движењето и просторот на сцената.

Основни елементи на драмскиот текст

1

Дијалог

Дијалогот е разговор меѓу два или повеќе лица. Во дијалогот се согледува односот меѓу ликовите (согласување, несогласување, спротивставување) и се развива драмското дејство.

Пример за дијалог

АНА: Извинете, дали тука е регистрацијата за работилницата?

ДАМЈАН: Да, повелете. Вие сте една од пријавените?

АНА: Да. Ми испратија е-пошта со покана.

ДАМЈАН: Одлично. Денес ги запознаваме кандидатите и разговараме со секој поединечно пред да ја составиме групата.

ЕЛЕНА: А според што ќе одлучите кој ќе биде избран?

ДАМЈАН: Најважна ни е желбата за работа. Искуството е добредојдено, но не е пресудно.

2

Монолог

Монологот е подолг говор на еден лик, во кој се откриваат неговите мисли, чувства, дилеми или важни одлуки. Тој му овозможува на гледачот или читателот подобро да го разбере ликот.

Пример за монолог од драмата „Македонска крвава свадба“ од Војдан Чернодрински:

ЦВЕТА: (сама) Колко ми горит лицево! И како силно ми затупуват срцево, кога си помислам за него.

3

Сценски упатства (дидаскалии)

Сценските упатства се кратки забелешки што укажуваат на движењата, надворешноста и начинот на говорење на ликовите, како и на изгледот на сценскиот простор. Тие не се изговараат на сцената, но им помагаат на режисерот и на актерите при изведбата на драмата.

Пример за сценски упатства од драмата „Парите се отепувачка“ од Ристо Крле:

МАРА: (се разбудува). Уф,... петли пеат... Дење треба да е!... (Се подисправува и гледа во прозорците). Митре!... Ангеле!... Като!... станете, дење е! (Сите потскокнуваат и се облекуваат).

ДРАМСКИ КОНФЛИКТ

Конфликтот настанува кога во драмата има несогласување или судир меѓу ликовите – заради различни цели, ставови или вредности. Тој може да биде надворешен (меѓу ликови) и внатрешен (во самиот лик). Одлуките што ги носат ликовите во конфликтот влијаат врз развојот на дејството и водат кон расплет.

Видови драмски конфликт

1) Надворешен конфликт

Спротивставување меѓу два лика или меѓу лик и заедницата.

Пример: Една ученичка предлага одделението да оди на екскурзија во друг град, а друг ученик бара да одат на планина. Двајцата упорно го бранат својот став.

2) Внатрешен конфликт

Внатрешна борба на еден лик. Тој се колеба меѓу своите желби и она што го смета за правилно.

Пример: Лик размислува дали да ја потроши заштедената сума за нова игра или да ја даде за хуманитарна акција во училиштето.

Етапи на драмското дејство

Драмското дејство се развива низ пет етапи што постепено ја градат драмската напнатост.

1. Експозиција

Експозицијата е воведниот дел од драмата во кој се претставуваат ликовите, просторот, времето и околностите пред појавата на конфликтот.

2. Заплет

Заплетот е моментот кога се појавува првата промена што ја нарушува почетната состојба и го воведува конфликтот.

3. Кулминација

Кулминацијата е врвот на драмската напнатост. Ликот донесува важна одлука или презема значајна постапка со која го менува текот на дејството.

4. Перипетија (пресврт)

Перипетијата е ненадеен пресврт во дејството. Настанува кога се дознава нова информација, се открива тајна или се случува нешто неочекувано што значително го менува текот на дејството и положбата на ликовите.

5. Расплет

Расплетот е завршниот дел од драмското дејство. Читателот или гледачот ги согледува последиците од постапките на ликот, а дејството завршува со воспоставување нова рамнотежа.

ВОВЕДНА АКТИВНОСТ:

Прочитајте ги примерите подолу. Во тетратката нацртајте табела со три колони:

Дијалог | Монолог | Сценско упатство

Потоа, секој пример запишете го во соодветната колона.

Размислете: Која е улогата на секој од овие драмски елементи во развојот на дејството?

1. МАРКО: Каде беше?
АНА: На училиште.
2. МАРИЈА: *(влегува брзо, вознемирена)*
3. ИВАН: *(сам на сцената)* Зошто не ми верува никој?
4. *(Пауза. Никој не одговара.)*
5. ПЕТАР: Ти лажеш!
СТЕФАН: Не лажам, верувај ми!
6. АНА: *(се насмевнува жорчливо)*
7. МИЛЕНА (сама): Требаше да му ја кажам вистината...
8. ИВАНА: Ќе одиш ли утре?
ТОДОР: Не знам уште.
9. ЕМА: *(Се врти кон ѝрозорецот и гледа надвор.)*
10. БОРИС: *(самиот)* Која одлука да ја донесам?

Во драмскиот текст се препознаваат:

- реплики на ликовите (дијалог и монолог)
- кратки забелешки за движењето, изгледот и говорот на ликовите, како и за сценскиот простор (сценски упатства)

Комбинацијата на овие елементи го овозможува развојот на дејството на сцена.

Краток историски контекст:

Дејството во драмата „Александра“ е сместено во времето при крајот на Втората светска војна, кога во Македонија дејствуваат илегални движења против окупаторот. Ликовите се исправени пред судир меѓу поробувањето и борбата за слобода, а дејството ја прикажува опасноста по животот на младите борци и нивната храброст.

Извадоци од драмата „Александра“ – Томе Арсовски**ИЗВАДОК 1:****МАЈОРОТ**

(Се обспнува, ја зема под рака и ја води на авансцената.) Седни, седни, не чуди се! *(Таа збунето го гледа.)* Александра, ќе ми ветиш ли нешто? *(Ї ја бакнува раката.)*

АЛЕКСАНДРА

Што? Ќе нè видат...

Оној... *(Покажува кон скалите.)* ...Владимир Ринин...

АЛЕКСАНДРА

Кој? Тој се вика... Ринин?

МАЈОРОТ

Го познаваш ли?

АЛЕКСАНДРА

(Крева раменици.) Н-не знам...

МАЈОРОТ

Тој господин мошне ме интересира. Она за професорот Марков намерно го реков пред него, за да испитам како ќе реагира. А тој гад – ни да трепне, како да сум рекол најбанална глупост. И сега горе чепка без потреба околу телефонот како да е најсреќниот идиот на светот...

АЛЕКСАНДРА

А јас мислев... Нешто друго ќе ми кажеш.

МАЈОРОТ

Мене ми е необично важно да дознаам што се крие зад тоа камено лице. Тој има средно техничко образование – се разбира ли во поправка на радиоапарати!

АЛЕКСАНДРА

Господи боже, господи!... (Со горчлива насмевка.) – А јас мислев...

МАЈОРОТ

(Настојува.) Александра, дали би можела да се спријателиш со него? Всушност, – дали би можела да испиташ...

АЛЕКСАНДРА

Борисе... Свесен ли си што зборуваш? (Станува.)

МАЈОРОТ

(Малку збунет.) Молам? – Ах, да прости...

АЛЕКСАНДРА

Низ градов се носат гласови дека сум избрала чуден пријател.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Што бара Мајорот од Александра? Цитирајте ја точната реплика.
2. Како реагира Александра на неговото барање? Набројте две реакции (вербална и сценска).
3. Објаснете зошто во оваа сцена започнува драмскиот конфликт.
4. Прочитајте го извадокот и пополнете ја табелата во тетратката:

Драмски елемент	Пример од извадокот	Која е неговата улога?
Дијалог		
Сценско упатство		
Реплика што создава напнатост		

АКТИВНОСТ

Прочитајте го цитатот и одговорете во тетратка.

Цитат: „Александра, дали би можела да се спријателиш со него? Всушност, – дали би можела да испиташ...”

→ Зошто Мајорот се изразува колебливо? Што се обидува да скрие од Александра?

ИЗВАДОК 2:**АЛЕКСАНДРА**

(*Се насмевнува.*) Не грижи се за мене. Некогаш навистина не знаев нешто важно, а од тоа зависеше сè. Сега знам – името на тоа нешто му е: буро! Страшна луња, што да разурне сè и потем сè ново... (*Како да сонува.*) Ја жедувам таа тишина, опсипана со сонце... Тивките свездени вечери кога без страв од полициски свирки ќе можеме со полни гради да го дишеме мирисот на расцветаните липи... насмеани... шумолење... Сакам да се шетам на корзото, сакам да се вљубам, да се смеам под месечевите сенки на улицата...

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Кој зборува во овој извадок?
2. Дали некој друг лик е присутен на сцената?
3. Зошто ова е монолог, а не дијалог?
4. Во извадокот Александра ги спротивставува минатото и сегашноста. Пополнете ја табелата:

Минатото (што не знаела?)	Сегашноста (што посакува?)

АКТИВНОСТ

Прочитајте ги цитатите и одговорете во тетратка.

Цитат 1: „... името на тоа нешто му е: буро!“

→ Што симболизира „бурата“ и зошто Александра ја посакува?

Цитат 2: „Ја жедувам таа тишина, опсипана со сонце... Тивките свездени вечери кога без страв од полициски свирки ќе можеме со полни гради да го дишеме мирисот на расцветаните липи...“

→ За што копнее Александра? Што ја спречува да го оствари својот копнеж?

ИЗВАДОК 3:**ВЛАДО**

Не станувајте смешен, мајоре. Александра никогаш веќе нема да ви падне в раце. Премногу мирисате на крв...

МАЈОРОТ

Вие сте луд човек. Вие сте подземен комунистички агитатор и Александра за вас е само прост политички блеф и ништо друго. Но мене Александра ми беше свршеница, јас уште ги чувствувам нејзините раце околу вратот... – Слушајте... Ајде да се спогодиме. Зар тоа не е подобро одошто како пијани егзалтирани пеперуги да се фрлате во пламенот? Дајте ми ја Александра... (*Тихо.*) ... и јас ќе сум ваш, ќе ви се истават од патот, во Америка, на Марс, на осмиот континент... – само не без неа, не без таа девојка. (*Вика.*) Без неа не смеете да ме оставите... не смеете... (*Фака здив.*) ... господине Горски, зашто ќе имате работа со збеснет свер... (*Вика.*) Александра е моја, моја!...

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Меѓу кои два лика се појавува конфликтот во оваа сцена?
2. Што сака секој од нив?
3. Што чувствува Мајорот кога зборува тивко „(Тихо)“?
4. Зошто го повишува тонот „(Вика)“?
5. Што заклучувате за неговата емоционална состојба врз основа на сценското упатство „(Фаќа здив)“?

АКТИВНОСТ

Прочитајте ги цитатите и одговорете во тетратка.

Цитат 1: „Дајте ми ја Александра... и јас ќе сум ваш“

→ Што нуди Мајорот во замена за Александра и зошто?

Цитат 2: „Александра е моја, моја!...“

→ Што дознавате за чувствата на Мајорот кон Александра од ова повторување?

ИЗВАДОК 4:

[...потоа татнеж и престрелка. Исплашени извици. И потоа штама. На вратата од градината е Александра. Шмајзерот ѝ виси во десната рака.]

АЛЕКСАНДРА

Пречиме ли, господа?

(Надвор – пукотници. До Александра застанува Маргарита, сета исплашена се гушка во неа. Александра ја прегрнува со левата рака. На сите врати застануваат вооружени луѓе – тоа се цивили опремени со разнородно оружје. По некој на капата има црвена петокрака.)

Ве молам да ме сослушате. Точно во еден часот, полицискиот участок е кренат во воздух. Гарнизонот е блокиран од регуларната народноослободителна војска, а пукотниците што ги слушате доаѓаат од престрелката околу затворот.

(Некаде паѓа стол. Мајорот се обрнува кон прозорецот.)

Високо е таму, мајоре! Можете да си го скршите вратот. Обидете се на оваа врата. (Го крева шмајзерот.)

МАЈОРОТ

(Наполно истрезнет, паѓа на колена.) Александра...

АЛЕКСАНДРА

Да, Борисе, јас сум. А ти крени ги рацете. Повисоко!... Така... Можам да ти кажам дека твојата судбина сега зависи само од тоа што ќе најдеме во затворот. Се надевам дека ќе ги најдеме живи. (На своите луѓе.) Земете им го оружјето.

МАЈОРОТ

Тоа ние ве научивме да војувате...

АЛЕКСАНДРА

А ние ќе ве одучиме.

(Престрелката е сè поретка. Илегалците го собираат оружјето од офицерите)

- ЗАВЕСА -

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Пополнете ја табелата според прочитаните извадоци:

Прашање	Извадок 1	Извадок 4
Положбата на Александра во сцената		
Односот на Мајорот кон Александра		
Кој дејствува и кој носи одлуки во ситуацијата		

Одговорете врз основа на дејството и репликите од извадоците.

2. Пронајдете три сценски упатства од извадокот 4 што ја покажуваат промената на драмската ситуација (на пр. звук, движење, позиција, влегување на ликови, предмет во рака). Покрај секое сценско упатство објаснете ја ситуацијата во сцената.

АКТИВНОСТ

Прочитајте ги цитатите и одговорете во тетратка.

Цитат 1: „Тоа ние ве научивме да војувате... – А ние ќе ве одучиме.“

→ Што се менува во односот меѓу говорителите и што може да се заклучи од вториот одговор за самоувереноста на Александра?

Цитат 2: „Да, Борисе, јас сум. А ти крени ги рацете. Повисоко!...“

Образложете ја промената кај Александра од почетокот до крајот на драмата?

АКТИВНОСТ 1

Препознавање на етапите на драмското дејство

Прочитајте ги повторно сите четири извадока. За секоја од долунаведените етапи определете во кој извадок е прикажана и образложете го одговорот со реплика или со сценско упатство од текстот. Иста етапа може да се препознае во повеќе од еден извадок, а некоја етапа може да не биде застапена во извадоците.

Етапа	Во кој извадок најјасно е прикажана?	Зошто го мислам тоа?
Заплет		
Кулминација		
Перипетија		
Расплет		

Експозицијата не е дадена во извадоците. Побарајте ја во целата драма (лектирата): каде на почетокот се запознаваме со ликовите и со почетната состојба пред да се појави конфликтот?

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Меѓу кои два лика е главниот конфликт во драмата? Објаснете со примери од извадоците.
2. Александра доживува внатрешна промена. Објаснете која е таа промена и во кој извадок таа најјасно се забележува.
3. Зошто се важни сценските упатства во драмата? Наведете барем два примера од извадоците.
4. Како се менува односот меѓу Александра и Мајорот од почетокот до крајот на драмата?

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

1. Во група од 2 до 3 ученика изберете еден од извадоците и подгответе го за изведба. Обрнете внимание на:
 - Тонот на гласот
 - Сценските движења
 - Емоциите на ликовите
2. Замислете го внатрешниот свет на Мајорот во извадокот 4 (кога паѓа на колена пред Александра). Напишете краток монолог во кој ќе ги покажете неговите мисли и чувства.
3. Изберете една реплика од извадоците во која нема сценско упатство и додадете го самите. Објаснете зошто го избравте токму тоа упатство.

ТРАГЕДИЈА

Трагедијата е драмски вид во кој конфликтот има сериозни последици за ликовите и завршува со тежок, неповолен крај.

Клучни белези на трагедијата:

- Сериозен конфликт со кој ликот тешко се справува
Пример: Ликот мора да избере меѓу љубовта и должноста.
- Тешки последици од постапката на ликот
Пример: Погрешна одлука предизвикува низа настани што не можат да се поправат.
- Страдање, загуба или пропаст на главниот лик
Пример: Главниот лик го губи животот или она што најмногу му значи.

Научете повеќе!

Во многу трагедии пропаста на главниот лик е поврзана со трагична грешка или со заслепеност.

Трагична грешка – погрешна одлука или постапка што го води ликот кон пропаст. Ликот не е злобен, но прави грешка што предизвикува тешки последици.

Заслепеност – состојба во која ликот не може јасно да ја согледа вистината, бидејќи е обземен од силно чувство (гордост, љубомора, алчност) или од погрешно уверување. Поради заслепеноста, ликот не ги предвидува последиците од своите постапки.

„Парите се отепувачка“ (извадок) – Ристо Крле

ЧИН ЧЕТВРТИ

МИТРЕ: (не тргнувајќи ги очите од куферчето). Така е. Оди постели, еве сум ќе дојдам.

МАРА: Ајде иди. Што има, веднаш ќе постелам. (Излегува).

МИТРЕ: (го поткрева куферчето). Море што било тешко! Што пара, аџиба, има донесено?! (Сака да го отвори). Заклучен бил. Се разбира, пара не се остава незаклучена. Е, би сакал да видам каква пара е... (Бара клуч во палтото и откако го наоѓа, отклучува, но кога го подига капакот и некои ризи, очите необично ги отвора и паѓа – седнува пред куферчето). Иии!... Злато!... Затоа бил заклучен со триста матракуи...

(Влегува Мара и ѝ ги покажува).

Само жолти!

МАРА: Бреее... страшна пара донесол!... Како ги печалел, како ги пустел шкретинските!

МИТРЕ: Е, пара спечалило кучето! Кога го поткренав и видов дека е тешко помислив дека е сребро, а тоа, жено, злато! Ич на злато не ми отиде умов!

МАРА: Треба да ги има најдено...

МИТРЕ: Не знам богами, ама страшна пара донесол! (Зема цигара од табакерата која Ангеле ја има оставено на миндерот пали и пуши, рашетувајќи се по собата како нетокму во умот).

МАРА: Ајде да си легнеме.

МИТРЕ: (ѝ се тупнува). Ќе легнеме, де! (Се рашетува со долги чекори нервен и во длабоки мисли).

МАРА: (го гледа за малку време и оди го фаќа за рака). Ајде да си легнеме! Што ќе сме седеле!...

МИТРЕ: (ја ослободува раката и ја турнува Мара од себеси). Чув!... (Оди и наслушнува на десната врта кај што е Ангеле). Спие!... Жено, спие!

МАРА: Легнал за да спие.

МИТРЕ: (оди, пак го поткрева капакот од куферчето и на Мара, која му застанала над главата). Митрејце, жено... што велиш? Мене ми се измеша умов!... Ова е пара!... Пара е не е играчка!

МАРА: (Сфаќајќи му ги мислите, да би го спасила од створената ситуација му сугестира). Што, да не сакаш да му земеш неколку жолти?

МИТРЕ: Не знам што сакам, (ја зема главата во обете раце) главата ми е како бутин! (Седнува на големиот куфер, покрај малото, и очите не ги тргнува од него). Бреее... куче дете. За малку време што пара спечалило!... (Оди и повторно наслушнува дали спие Ангеле). Кај го натера врагот да дојде, ќе ме стави во некој грев...

Речник на непознати зборови

аџиба – многу, необично, чудно (во овој контекст: многу)

бутин – дебело парче дрво

матракуки – дребулија, ситница за која не се знае за што служи

миндер – низок душек или перница за седење (обично на под)

рашетувајќи се – одење напред-назад, немирно движење

сугестира – дава идеја, наведува, поттикнува на нешто

табакера – мала кутија за држење тутун или цигари

турнува – туркање, придвижување со употреба на сила

се тупнува – се удира по главата или по телото

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Каде се одвива дејството во овој извадок?
2. Што наоѓа Митре кога го отвора куферчето?
3. Како реагира Митре? Наведете две промени во неговото однесување.
4. Што претпоставува Митре за тоа како Ангеле дошол до златото?
5. Што прави Мара во оваа ситуација?
6. Како се менува расположението на Митре? Со кои реплики или постапки се забележува таа промена?

АКТИВНОСТ

Прочитајте го цитатот и објаснете што кажува за ликот или ситуацијата.

Цитат 1:

„Мене ми се измеша умов!... Ова е пара!... Пара е не е играчка!“

→ Што дознавате за мислите и чувствата на Митре од овој исказ?

Цитат 2:

„Кај го натера врагот да дојде, ќе ме стави во некој грев...“

→ Објаснете што го плаши Митре во овој момент: златото или можната вина?

КОМЕДИЈА

Комедијата е драмски вид во кој конфликтот се развива преку комични ситуации, недоразбирања или претерувања и завршува со среќен или поволен крај.

Клучни белези на комедијата:

- Хумористичен тон
Пример: Смешен разговор или неочекувана реакција што предизвикува смеа.
- Комични ситуации и недоразбирања
Пример: Ликовите погрешно се разбираат или еден лик го заменуваат со друг.
- Исмевање на човечки слабости и општествени појави
Пример: Се исмеваат алчноста, суетата, лицемерието или претераната самодоверба.
- Среќен или поволен крај
Пример: Конфликтот се разрешува, а ликовите се помируваат.

Преку смеата комедијата често ги исмева човечките мани и ги поттикнува читателите и гледачите да размислат за нив.

„Чорбаџи Теодос“ (извадок) – Васил Иљоски

ПЕТНАЕСЕТТА ПОЈАВА

КЕВА, ТОМЧЕ, НАЦА И СПИРО

СПИРО: (Влегува.) Сме задоцниле!

КЕВА: Леле! Што ќе правиме сега? Кажи Спиро!

СПИРО: Не е најлошото, за среќа, го сретнав брат Арсо баш кога киниса на лозје. Рече да го разбудиме чорбаџијата, а тој ќе го причека на патот.

КЕВА: Арно што ќе го чека.

НАЦА: Ама не чини што треба ние да го разбудиме.

СПИРО: Не ние, туку да ги викнеме комшиите! Најпосле, јас... (Оди кои вратата.) Ајде, мечка страв, мене нестрав! (Ја фаќа вратата и веднаш ја тргнува раката како ожежена.) А-а! Не бива....

НАЦА: Леле, не ти е срам да се засрамиш!

КЕВА: Ама, Спиро...

СПИРО: Не, чорбаџике, натерај ме да влезам во мечкина дупка, полесно ќе ми е. Туку друг ум ми дојде, чорбаџике (Клекнува до сидот.)

КЕВА: Е?

СПИРО: Мислам најарно... (Пауза.) И ние да чекаме.

КЕВА: Што?

СПИРО: Сам да се разбуди, чорбаџике.

КЕВА: Ако се успие многу?

СПИРО: Па каде е доцна, нека биде и подоцна.

НАЦА: Е, што си умен: каде е лошо, нека биде и полошо?

СПИРО: Кога си поумна, разбуди го!

КЕВА: Овде треба јунаштина, Спиро.

СПИРО: Знам, чорбаџике. Мусака мас сака. Каде да најдеме јунаштина, кога ја нема. Јунаштина на заем не се зема, а ни со пари се купува.

НАЦА: (Слуша.) Псст, ми се чини креветот крцна!

КЕВА: Крцна?

НАЦА: Се протегнува!

КЕВА: Се протегнува?

НАЦА: Се прозева!

КЕВА: Се прозева?

НАЦА: Се разбудил!

КЕВА: Се разбудил?

СПИРО: Е, јас сега овде немам повеќе работа! (Излегува на прсти.)

НАЦА: И јас. (Излегува по него.)

ТОМЧЕ: А јас ќе дојдам попосле, додека... (Излегува.)

Речник на непознати зборови

киниса – тргна, појде

арно – добро

мечка страв – голем страв

засрамиш – да почувствуваш срам

мечкина дупка – мечкина пештера (опасно место)

најарно – најдобро

мусака мас сака – турска изрека (работата бара мајстор, вештина)

на заем – позајмено

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Што треба да направат ликовите во овој извадок и зошто избегнуваат да го сторат тоа?
2. Зошто Спиро не сака да влезе кај чорбаџијата? Наведете два примера од неговите зборови.
3. Што прави Спиро кога ја фаќа вратата? Зошто е тоа смешно?
4. Што предлага Спиро наместо да го разбуди чорбаџијата?
5. Како реагираат ликовите кога слушаат дека креветот крцна? Запишете дел од дијалогот и објаснете што е комично во него.
6. Зошто сите ликови на крајот излегуваат? Што е хумористично во тој момент?

АКТИВНОСТ

Прочитајте ги цитатите и објаснете што кажуваат за ликот или ситуацијата.

Цитат 1:

„Ајде, мечка страв, мене не страв!“ (Ја фаќа вратата и веднаш ја тргнува раката како ожежена.) „А-а! Не бива....“

→ Зошто Спиро зборува едно, а прави друго?

Цитат 2:

„Јунаштина на заем не се зема, а ни со пари се купува.“

→ Зошто Спиро го употребува овој исказ и што е комично во неговото „мудрување“ во оваа ситуација?

Цитат 3:

„Крцна?“ „Крцна?“ „Се протегнува!“ „Се протегнува?“ „Се прозева!“ „Се прозева?“ „Се разбудил!“ „Се разбудил?“

→ Зошто овој начин на разговор е комичен? Како се чувствуваат ликовите додека реагираат на овој начин?

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

(Прашања за двете драми)

1. Споредете ја атмосферата во двата извадока. Во кој извадок напнатоста расте, а во кој преовладува хуморот?
2. Дали конфликтот во секој извадок е надворешен или внатрешен? Објаснете врз основа на постапките и реакциите на ликовите.
3. Што претпоставувате дека ќе се случи понатаму во секоја од драмите?
4. Споредете го јазикот на ликовите во двата извадока. Во кој е сериозен и напнат, а во кој содржи претерувања и хумор? Наведете два примера.
5. Објаснете зошто „Парите се отепувачка“ е трагедија, а „Чорбаџи Теодос“ комедија. Поткрепете го одговорот со примери од текстовите.

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

1. Изберете една сцена од комедијата и изведете ја пред одделението. Посветете внимание на: тонот на гласот, темпото на зборување и движењата и гестовите што придонесуваат за хумористичниот ефект.
2. Напишете можно продолжение на трагедијата. Замислете што би можело да се случи по оваа сцена. Напишете краток дијалог меѓу ликовите од драмата.

КРЕАТИВНИ ПРЕДИЗВИЦИ

3. Изберете кратка сцена од трагедијата и преработете ја како комедија (со недоразбирање, претерување или иронија). Или преработете комична сцена така што ќе внесете сериозна и напната атмосфера.
4. Пополнете ја табелата врз основа на прочитаните извадоци. Запишете што забележувате во секој извадок:

Прашање за споредба	Трагедија („Парите се отепувачка“)	Комедија („Чорбаџи Теодос“)
Дали тонот е сериозен или хумористичен?		
Дали конфликтот е внатрешен или надворешен?		
Дали јазикот на ликовите е драматичен или хумористичен?		
Дали постапките на ликовите водат кон тежок или среќен крај?		
Дали напнатоста расте или се намалува?		

ШТО НАУЧИВМЕ?

По обработката на оваа тема можеме:

- да препознаеме драмски текст и да го разликуваме од расказ и песна
- да ги издвоиме ликовите и нивните односи во драмскиот текст
- да препознаеме конфликт и да објасниме меѓу кои ликови постои
- да објасниме како дијалогот овозможува подобро разбирање на ликовите
- да замислиме како драмскиот текст би се реализирал на сцена (движење, говор, атмосфера).

ИЗРАЗУВАЊЕ И ТВОРЕЊЕ

Изразувањето е способност за јасно, разбирливо и соодветно искажување на мислите, идеите, чувствата и искуствата. Тоа може да биде усно или писмено, лично или јавно, креативно или практично. Во секојдневието, луѓето се изразуваат на различни начини: преку разговор, писма, електронска комуникација, јавни говори, дебати, објави на интернет и литературни творби.

Во училиштето, изразувањето и творењето се развиваат постепено: со пишување кратки текстови, описи, раскажувања, електронски пораки, како и преку подготовка на говори, есеи, дебати и креативни творби. На овој начин, учениците можат да ја изберат формата која им одговара на ситуацијата, публиката и целта: објаснување, опишување, убедување или уметничко изразување.

ЕЛЕКТРОНСКО ПИСМО

Електронското писмо (е-пошта) е писмена комуникација што се испраќа преку интернет. Иако е побрзо и пократко од класичното писмо, потребно е да се внимава на тонот, содржината и формата на пораката.

Видови електронско писмо:

1. Приватно електронско писмо

Се користи при комуникација со пријатели, роднини или познајници. Јазикот е неформален, непосреден и топол. Обично започнува со поздрав како „Здраво“, „Поздрав“, а завршниот дел може да биде со пријателски тон.

2. Службено електронско писмо

Се користи за комуникација со наставници, директори, институции или лица со кои испраќачот нема близок однос. Јазикот е формален, јасен и учтив. Обраќањето е со почит („Почитуван/а“), содржината е конкретна и завршува со формален поздрав („Со почит“, „Со благодарност“ и др.).

Структура на службено електронско писмо:

- 1 **Тема (subject)** – Кратка и јасна најава за содржината
- 2 **Обраќање** – Почитуван/а [име и презиме или функција]
- 3 **Вовед** – Претставување на испраќачот и причината за пишувањето
- 4 **Главна содржина** – Јасно и конкретно објаснување на барањето или информацијата
- 5 **Заклучок** – Изразување благодарност или очекување за одговор
- 6 **Потпис** – Со почит / Со благодарност, [име на испраќачот]

ПРИМЕР 1

Приватно електронско писмо

До: marija.petrova@email.com

Тема: Срекен роденден! 🎉

Здраво Марија,

Ти посакувам срекен роденден! Се надевам дека денес ќе си поминеш прекрасно со своите најблиски.

Жалам што не можам да дојдам на прославата, имам обврски со семејството, но ќе се видиме наскоро. Ти подготвив подарок и ќе ти го донесам кога ќе се сретнеме.

Уживај во твојот ден!

Поздрав,

Ана

ПРИМЕР 2

Службено електронско писмо

До: direktor@osnovno.edu.mk

Тема: Барање за ослободување од настава

Почитуван директоре,

Јас сум Стефан Николовски, ученик од VIII-2 одделение. Ви се обраќам со барање за ослободување од настава во периодот 15 – 17 декември 2025 година, поради учество на државен натпревар по математика кој се одржува во Битола.

Приложувам потврда од организаторите на натпреварот. Ве молам да го одобрите моето барање и да ми овозможите да учествувам на овој натпревар.

Со благодарност,

Стефан Николовски

VIII-2 одделение

СПОРЕДБЕНА ТАБЕЛА:

Елемент	Приватно писмо	Службено писмо
Тон	Неформален, пријателски	Формален, учтив
Обраќање	„Здраво“, „Поздрав“	„Почитуван/а“
Јазик	Секојдневен	Прецизен, јасен
Завршен дел	„Поздрав“	„Со почит“, „Со благодарност“

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Која е главната разлика меѓу приватното и службеното електронско писмо?
2. Зошто е важно да се внимава на тонот во службеното писмо?
3. Што треба да содржи темата (subject) на електронското писмо и зошто е важна?
4. Во кој пример обраќањето е формално, а во кој неформално? Образложете.
5. Споредете го завршниот дел на двата примера. Кои разлики ги забележувате?

АКТИВНОСТ 1

Напишете приватно електронско писмо до другар/другарка со покана за роденденска прослава. Писмото треба да содржи: пријателски тон и јасни информации (датум, место, време).

АКТИВНОСТ 2

Напишете службено електронско писмо до наставник по македонски јазик, со барање за дополнителни материјали за подготовка на писмена задача. Придржувајте се кон структурата на службено писмо и внимавајте на формалниот тон.

АКТИВНОСТ 3

Работете во пар. Разменете ги напишаните службени писма. Прочитајте го писмото на вашиот соученик и проверете дали е следена структурата од шест точки и дали тонот е формален. Обрнете внимание на обраќањето, воведот и заклучокот. Доколку забележите недостатоци, понудете 2 – 3 конкретни предлози за подобрување.

МОЛБА/БАРАЊЕ

Молбата (или барањето) е службен документ со кој се обраќаме до институција, организација или службено лице за да се побара одобрување, дозвола или поддршка. Молбата има строга форма и мора да биде напишана со формален јазик.

Карактеристики на молбата:

- **Јасност** – Точно се именува целта на барањето
- **Краткост** – Се избегнуваат непотребни детали
- **Формалност** – Се користи учтив и официјален тон
- **Образложение** – Се наведува причината за барањето

Структура на молбата:

- 1 Наслов** – МОЛБА / БАРАЊЕ (центрирано, со големи букви)
- 2 До кого се обраќаме** – До: [име на институцијата/лицето], [функција]
- 3 Од кого** – Од: [име и презиме на испраќачот] [одделение/адреса/контакт, по потреба]
- 4 Содржина** –
 - **Вовед:** Кратко се наведува што се бара
 - **Образложение:** Се наведува причината за барањето
 - **Заклучок:** Се изразува очекување на позитивен одговор
- 5 Датум и место** – [град], [ден.месец.година]
- 6 Потпис** – Со почит, [име и презиме] [потпис]

ПРИМЕР

Молба до директор на училиште

МОЛБА

До: Директор на ОУ „Кирил и Методиј“ – Битола

г. Александар Петровски

Од: Ана Николиќ

ученичка од VIII-4 одделение

Почитуван директоре,
Ви поднесувам молба за дозвола за користење на училишната библиотека за одржување литературна средба на ден 18 декември 2025 година, од 16:00 до 18:00 часот.
Планираме средба со македонскиот писател Горјан Петревски кој ќе зборува за своите дела и ќе одговара на поставените прашања од учениците. Очекуваме присуство на околу 30 ученици од повисоките одделенија.
Ве молам да го одобрите барањето за да можеме навремено да ја организираме оваа културна активност.

Битола, 10.12.2025

Со почит,

Ана Николиќ

(потпис)

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Зошто насловот на молбата е напишан со големи букви, а во електронското писмо не е?
2. Каде се запишува примачот, а каде испраќачот? Објаснете ја разликата меѓу „До“ и „Од“ во молбата.
3. Кои информации треба да бидат наведени во образложението за барањето да биде убедливо?
4. Зошто е важно да се наведе датум и место?
5. Споредете ја формата на молбата со службеното електронско писмо. Кое е построго формализирано и зошто?

АКТИВНОСТ 1

Напишете молба до директорот на училиштето во која ќе побарате дозвола за организирање хуманитарна акција. Во образложението наведете зошто акцијата е значајна за училиштето и заедницата и образложете зошто барањето треба да биде одобрено.

АКТИВНОСТ 2

Замислете дека директорот на училиштето ви одговорил дека барањето за екскурзија испратено по е-пошта треба да биде поднесено како официјална молба. Преработете едно електронско писмо со барање за екскурзија во молба со сите потребни формални елементи (наслов, „До“/„Од“, структура, датум, потпис).

АКТИВНОСТ 3

Работете во пар. Едниот ученик ја чита молбата, а другиот има улога на директор/институција што одлучува. Треба да одлучи: Дали би го одобрил ова барање? Зошто? Потоа разменете ги улогите. На крајот дискутирајте: Што е тоа што ја прави молбата убедлива?

РАСКАЖУВАЊЕ И ПРЕРАСКАЖУВАЊЕ

Раскажувањето и прераскажувањето се основни облици на усна и писмена комуникација. Преку нив се пренесуваат настани, искуства и различни содржини на јасен и разбирлив начин.

Раскажување

Раскажувањето е пренесување на сопствено искуство, настан или приказна со свои зборови. Оној што раскажува зборува за нешто свое, па сам го определува редоследот, деталите и начинот на изразувањето.

Карактеристики на доброто раскажување:

- **Јасен почеток** – Се наведува каде и кога се случил настанот
- **Хронолошки редослед** – Настаните се подредени логично (еден по друг)
- **Детали** – Се доловуваат чувствата, впечатоците и атмосферата
- **Кулминација** – Се издвојува најважниот момент (врвната точка)
- **Заклучок** – Се дава решението или поентата на настанот

Прераскажување

Прераскажувањето е пренесување на туѓа приказна, филм, настан или текст со свои зборови. Се пренесува туѓата содржина, во пократка и појасна форма.

Карактеристики на доброто прераскажување:

- **Точност** – Не се менува суштината на приказната
- **Селекција** – Се издвојуваат само клучните настани
- **Јасност** – Слушателот/читателот ја разбира содржината без да ја знае оригиналната верзија
- **Збиеност** – Се избегнуваат долги описи и непотребни детали
- **Логичка поврзаност** – Настаните се поврзани еден со друг, без прескокнување

ПРИМЕРИ:

Разлика меѓу раскажување и прераскажување:

Аспект	Раскажување	Прераскажување
Извор	Сопствено искуство	Туѓа содржина
Детали	Се додаваат детали и чувства	Се издвојуваат само клучните настани
Слобода	Поголема слобода во изборот на содржината	Поголема поврзаност со изворниот текст

ПРИМЕР 1

Раскажување

Мојата прва презентација на час

Кога наставничката по биологија ни ги додели презентациите, почувствував комбинација од возбуда и грижа. Никогаш дотогаш не сум зборувал пред целото одделение. Вечерта ја подготвив презентацијата и неколкупати ја вежбав.

Кога дојде мојот ред, рацете ми беа малку студени, но се обидов да дишам смилено. Го вклучив проекторот и почнав. По неколку реченици почувствував дека гласот ми станува постабилен. Врвниот момент беше кога забележав дека моите соученици внимателно ме слушаат. Тогаш стравот почна да се повлекува.

Кога завршив, наставничката се насмевна и ми рече дека презентирањето било јасно и уредно. Тоа ми донесе чувство на олеснување. Сфатив дека некои ситуации изгледаат потешки отколку што се, сè додека не се соочиме со нив.

ПРИМЕР 2

Прераскажување

Прераскажување на филмот „Пронајди го Немо“

Филмот раскажува за Немо, мала риба клоун што живее со својот татко Марлин. Еден ден нуркач го фаќа Немо и го носи во Сиднеј, каде завршува во аквариум. Марлин веднаш тргнува да го најде.

На патувањето му се придружува Дори, риба со кратко сеќавање, но со голема упорност. Тие минуваат низ разни опасности: средба со ајкули, со медузи и долг пат со морски желки. Во аквариумот Немо запознава нови риби, кои му помагаат да смисли начин за бегство.

На крајот, Марлин и Немо повторно се среќаваат и се враќаат дома. Поентата на приказната е дека довербата, разбирањето и поддршката од блиските личности му помагаат на поединецот полесно да ги совлада тешкотиите.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Која е основната разлика помеѓу раскажување и прераскажување?
2. Зошто е важен редоследот на настаните во раскажувањето?
3. Кој е врвниот момент на раскажувањето во пример 1?
4. Дали се запазени само клучните настани во пример 2?
5. Кои чувства ги изразува раскажувачот во пример 1? Издвојте ги зборовите што упатуваат на тие чувства.

АКТИВНОСТ 1

Усно раскажување настан од детството. Опишете ги чувствата од тој момент и објаснете зошто тој настан е важен за вас. Раскажувањето треба да содржи јасен почеток, врвна точка и заклучок.

АКТИВНОСТ 2

Писмено прераскажување на краток расказ или филм што неодамна сте го прочитале или гледале. Издвојте ги клучните настани без непотребните детали и наведете ја поентата на делото.

АКТИВНОСТ 3

Работа во парови: едниот ученик раскажува за свое искуство, другиот слуша и потоа го прераскажува истото искуство пред одделението. Потоа учениците ги менуваат улогите. На крајот анализирајте што се променило при прераскажувањето? Која информација останала, а која е изоставена?

АКТИВНОСТ 4

Одберете дел од лектира и направете два текста:

1. Раскажување од гледна точка на еден лик (прво лице, емоции и детали),
2. Прераскажување на истиот дел (трето лице, само клучните настани). Споредете ги двата текста и посочете ги разликите.

СОСТАВУВАЊЕ ГОВОР

Говорот (или излагањето) е јавно претставување на идеи, ставови или информации пред публика. Може да биде устен (говорен пред слушатели) или писмен (подготвен текст за читање). Говорот има јасна структура и се приспособува кон целта и кон публиката.

Видови говори:

- **Информативен говор** – Да се пренесат разбирливи и точни информации
Пример: говор за климатски промени, здрава исхрана, историја, природни појави и др.
- **Убедлив говор** – Да се поддржи одреден став или да се поттикнат слушателите на дејство
Пример: Говор за важноста на рециклирањето, за потребата од волонтерство, за заштитата на животната средина
- **Свечен говор** – Да се одбележи значајна пригода и да се изрази почит или да се упати честитка
Пример: Говор за дипломирање, на свечености, на одбележување настан

Структура на говорот:

1 Вовед – Воведот ја најавува темата и го насочува вниманието на публиката.

Начини на започнување:

- Поставување прашање: „Дали некогаш сте се прашале зошто...?“
- Интересен факт или податок: „Секоја година се сечат 15 милиони дрвја...“
- Кратка приказна: „Кога бев мал, мојот дедо ми раскажуваше...“
- Цитат: „Како што рече Марк Твен...“

Воведот содржи:

- Кратко претставување на говорникот (кога е потребно)
- Најава на темата
- Објаснување на важноста на темата

2 Главен дел – Во него се развиваат идеите и се изнесуваат аргументите.

Организација на главниот дел:

- **Тематска:** Идеите се групираат по теми
- **Хронолошка:** Настаните се редат по време
- **Проблем и решение:** Прво се објаснува проблемот, потоа се нудат решенија

Главниот дел содржи:

- 2 – 4 главни поенти (не повеќе!)
- Секоја поента е поткрепена со примери, објаснувања или докази
- Јасни премини меѓу деловите („Второто што сакам да го истакнам...“, „Поврзано со ова...“, „Од друга страна...“, „Следната поента се однесува на...“)

3 Заклучок – Заклучокот ги сумира главните поенти и остава завршен впечаток.

Заклучокот содржи:

- Кратко повторување на најважните идеи
- Порака или насока за понатамошно размислување
- Не содржи нови информации

Начини на заокружување:

- Повик за дејство: „Ве повикувам да почнете од денес...“
- Врска со воведот: враќање кон воведот или кон прашањето од почетокот
- Впечатлива завршна реченица: „Промената почнува со нас.“

Совети за успешен говор:

- Приспособување на јазикот и примерите според возраста и интересите на публиката
- Говорот се вежба гласно пред изведбата
- Користење паузи за јасност и нагласување на клучните идеи
- Контактот со очи го задржува вниманието на публиката
- Изговорот треба да биде јасен и умерен

ПРИМЕР

Информативен говор

Тема: Зошто е важно да читаме книги

ВОВЕД

Дали некогаш сте се прашале зошто наставниците толку често не охрабруваат да читаме? Зошто книгата останува значајна и во време на филмови и видеоигри? Денес ќе зборувам за тоа зошто читањето книги е корисна и вредна навика.

ГЛАВЕН ДЕЛ

Прво, книгите го активираат нашиот ум. Кога читаме, создаваме слики, следиме дејства, препознаваме ликови, а тоа го одржува нашето внимание. Истражувањата покажуваат дека редовното читање ја подобрува концентрацијата и меморијата.

Второ, преку книгите полесно ги разбираме другите луѓе. Читањето ни овозможува да влеземе во гледната точка на различни ликови и да ги разбереме нивните реакции и чувства. На тој начин се развива емпатија.

Трето, книгите ни овозможуваат да дознаеме повеќе за светот. Преку нив се запознаваме со различни култури, историски периоди и научни појави. Со книгите можеме да „патуваме“ без да го напуштиме домот.

ЗАКЛУЧОК:

Како што видовме, книгите го развиваат нашиот ум, ни помагаат да ги разбереме другите и не поврзуваат со знаења од различни области. Ве повикувам да земете една книга денес, без разлика дали е роман, историски учебник или научна фантастика. Доволно е да читаме по 15 минути дневно за постепено да забележиме промена во начинот на кој размислуваме и учиме.

Ви благодарам за вниманието.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Која е главната разлика меѓу информативниот и убедливиот говор?
2. Зошто воведот е важен дел од говорот?
3. Колку главни поенти се препорачуваат во главниот дел на говорот?
4. На кој начин говорникот го започнува својот говор во примерот?
5. Наведете ги трите главни поенти од примерот. Дали секоја поента е поткрепена со соодветен аргумент?
6. Како говорникот го завршува говорот? Која порака ја пренесува?

АКТИВНОСТ 1

Подгответе краток информативен говор на избрана тема со структура: вовед – главен дел – заклучок. Говорот изведете го пред одделението или снимен на видеозапис.

АКТИВНОСТ 2

Анализирајте го воведот и заклучокот од примерот. Потоа составете нов вовед и нов заклучок за иста тема, но со поинаков начин на почеток/заокружување.

АКТИВНОСТ 3

Работа во група (3 – 4 ученици): Подгответе убедлив говор на тема „Зошто треба да ја чуваме природата“.

Еден ученик од групата го пишува воведот, друг – главниот дел со аргументи, а трет – заклучокот. Потоа групата го презентира говорот пред одделението. На крајот се води дискусија меѓу групите за тоа чиј говор бил најубедлив и зошто.

ПИШУВАЊЕ ЕСЕЈ

Есејот е краток писмен состав во кој авторот ги изнесува своите мисли, ставови или размислувања за одредена тема. Тој има јасна структура: вовед, главен дел и заклучок, а авторот своите гледишта ги образложува преку лично толкување, примери и аргументи.

Карактеристики на есејот:

- **Лично мислење** – Авторот ги изнесува своите ставови
- **Аргументација** – Ставовите се поткрепени со примери, аргументи или цитати
- **Јасна структура** – Има вовед, главен дел и заклучок
- **Стил на пишување** – Јасен, природен, без премногу сложени конструкции
- **Должина** – Најчесто 200 – 500 збора

Структура на есејот:**1**

Вовед - Воведот ја најавува темата и ја поставува тезата (главната идеја).

Воведот содржи:

- Привлекување внимание на читателот (со прашање, цитат или интересен факт)
- Најава на темата
- Поставување на тезата (главно мислење на авторот)

2

ПРИМЕР НА ВОВЕД:

Видео-игрите се дел од секојдневието на многу млади. Тие можат да ни бидат забавни, да ја развијат брзината на нашите реакции и да ни овозможат дружење во дигитална средина. Иако имаат свои предности, видеоигрите, особено ако се играат често, доведуваат до проблеми што не се забележуваат веднаш. **Сметам дека претераното играње видеоигри може да влијае врз нашето здравје, учењето и односите со луѓето околу нас.**

Анализа:

- Најава на темата: видеоигри
- Признавање на позитивните страни (балансиран пристап)
- Теза: Претерано играње → негативни последици (здравје, учење, меѓучовечки односи)

Главен дел - Главниот дел е место каде се развива тезата преку аргументи, примери и објаснувања.

Организација на главниот дел:

- Поделба на 2 – 4 пасуси
- Секој пасус има една главна идеја
- Секоја идеја е поткрепена со примери, факти или цитати
- Јасни премини меѓу пасусите („Покрај тоа...“, „Друг пример...“, „Второ...“, „Трето...“)

ПРИМЕР ЗА ПАСУС ОД ГЛАВЕН ДЕЛ:

Прво, долгиот престој пред екранот влијае врз физичката состојба. Кога седиме со часови, нашето тело останува во истата положба и тоа може да предизвика замор, болки во грбот или главоболки. Неколку мои врсници ми се пожалија дека по неколку часа играње, чувствуваат тежина во очите и тешко се концентрираат. Иако овие промени не изгледаат опасни на почеток, постепено влијаат врз нашите секојдневни активности.

Анализа:

- **Аргумент:** Долго играње → физички проблеми
- **Пример:** Конкретно искуство на врсници (тежина во очите, главоболки)
- **Објаснување:** Како овие промени влијаат врз секојдневните активности

3

Заклучок - Заклучокот ги сумира главните аргументи и ја потврдува тезата.

Заклучокот содржи:

- Кратко повторување на главните идеи
- Потврдување на тезата (со други зборови)
- Силна завршна реченица (порака, препорака, повик)

Заклучокот не содржи:

- Нови аргументи или примери
- Фрази како „Во заклучок...“ (заклучокот е очигледен)

ПРИМЕР ЗА ЗАКЛУЧОК:

Видео-игрите можат да бидат корисни и забавни кога се играат со мерка. проблемот не е во игрите; проблем настанува кога им посветуваме многу повеќе време за сметка на нашето здравје, учење и односи со блиските. Потребно е секој млад човек да најде рамнотежа меѓу дигиталниот свет и обврските, но и меѓу игрите и вистинските средби со луѓето. **Кога постои јасна граница, играњето станува дел од денот, а не негов центар.**

Анализа:

- Сумирање (здравје, учење, односи со другите)
- Потврда на теза (проблемот е во прекумерноста)
- Повик за дејство (наоѓање рамнотежа)
- Силна завршна реченица

Чекори при пишување есеј:

1. Избор на тема – Темата може да биде зададена или слободно избрана. Важно е да се избере тема за која авторот има доволно идеи и примери.

2. Поставување теза – Тезата е краток и јасен став што дава одговор на темата.

Пример:

Тема – „Улогата на социјалните мрежи“

→ Теза – „Социјалните мрежи имаат повеќе негативни отколку позитивни ефекти врз младите.“

3. Собирање аргументи – Се запишуваат 2 – 4 аргументи што ја поддржуваат тезата. За секој аргумент се наведува конкретен пример.

4. Изработка на план:

- **Вовед:** претставување на темата и формулирање на тезата
- **Главен дел:** аргументи со примери
- **Заклучок:** главната порака и начинот на завршување на текстот

5. Пишување – Се следи планот и се формулираат јасни и природни реченици.

6. Читање и поправка – Се проверуваат јасноста, поврзаноста на идеите, правописот и дали аргументите логично ја поддржуваат тезата.

ПРИМЕР ЗА ЕСЕЈ**Од авторот**

Тема: Опасност од претерано играње видеоигри

Видеоигрите се дел од секојдневието на многу млади.

Тие можат да ни бидат забавни, да ја развијат брзината на нашите реакции и да ни овозможат дружење во дигитална средина. Иако имаат свои предности, прекумерното играње често доведува до проблеми што не се забележуваат веднаш. Сметам дека претераното играње видеоигри може да влијае врз нашето здравје, учењето и односите со луѓето околу нас.

Прво, долгиот престој пред екранот влијае врз физичката состојба. Кога седиме со часови, нашето тело останува во истата положба и тоа може да предизвика замор, болки во грбот или главоболки. Неколку мои врстници ми се пожалија дека по неколку часа играње чувствуваат тежина во очите и тешко се концентрираат. Иако овие промени не изгледаат опасни на почеток, постепено влијаат врз нашите секојдневни активности.

Второ, претераното играње го нарушува распоредот за учење. Кога времето е исполнето со игри, домашните задачи обично се оставаат за подоцна или се извршуваат набрзина. Оние ученици што играат до доцна навечер често доаѓаат уморни на часовите и потешко ја следат наставата.

Трето, долгото играње може да го намали времето што го поминуваме со семејството и пријателите. Кога некој постојано е пред екран, домашните разговори се поретки, а заедничките активности стануваат ретки. Еден мој соученик не излегуваше често со другарите, затоа што најмногу време поминуваше во видеоигри. По извесно време почна да се чувствува изолирано, иако никој не го избегнуваше во дружењето.

Видеоигрите можат да бидат корисни и забавни кога се играат со мерка. Проблемот не е во игрите; проблем настанува кога им посветуваме многу повеќе време за сметка на нашето здравје, учење и односи со блиските. Потребно е секој млад човек да најде рамнотежа меѓу дигиталниот свет и обврските, но и меѓу игрите и вистинските средби со луѓето. Кога постои јасна граница, играњето станува дел од денот, а не негов центар.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Која е тезата во овој есеј? Искажете ја со свои зборови.
2. Колку аргументи употребува авторот за да ја поддржи тезата? Наведете ги.
3. Во воведот авторот признава дека видеоигрите имаат и позитивни страни. Зошто е тоа важно за убедливоста на есејот?
4. Во вториот аргумент авторот пишува: „Оние ученици што играат до доцна навечер често доаѓаат уморни на часовите.“ Дали ова е конкретен пример или општо тврдење? Објаснете.
5. Како авторот го завршува есејот? Дали повикува на целосна забрана на играње или на нешто друго?
6. Споредете го овој есеј со извештај. Кои карактеристики го прават есеј, а не извештај?

АКТИВНОСТ 1

Анализирајте ја структурата на есејот од примерот. Во табела запишете ја: тезата, трите аргументи, примерите што ги поддржуваат аргументите и главната порака во заклучокот.

Потоа размислете и оценете: Дали секој аргумент е поткрепен со конкретен пример? Дали примерите се убедливи?

АКТИВНОСТ 2

Дадени се пет реченици. Означете кои од нив се тези (лично мислење што бара аргументација), а кои се факти или општи тврдења.

1. „Видеоигрите се дел од современата култура.“
2. „Претераното играње видеоигри влијае негативно врз здравјето.“
3. „Рециклирањето помага во заштитата на животната средина.“
4. „Секоја година се произведуваат милиони тони пластичен отпад.“
5. „Спортот треба да биде задолжителен во сите училишта.“

АКТИВНОСТ 3

Прочитајте ја народната приказна „Силјан Штркот“ од Марко Цепенков. Преработете ја приказната во есеј на тема: „Што нè учи приказната за Силјан Штркот?“ Напишете есеј што содржи:

- Вовед со теза – наведете што сметате дека е главната порака на приказната.
- Главен дел со два аргумента – користете епизоди или ситуации од приказната како примери што ја поддржуваат тезата.
- Заклучок – формулирајте порака што произлегува од приказната.

АКТИВНОСТ 4

Изберете една од зададените теми и напишете краток есеј во кој ќе го примените моделот што го изучивте.

Теми:

- „Дали социјалните мрежи го поттикнуваат или го намалуваат творештвото кај младите?“
- „Зошто е важно да имаме слободно време?“
- „Како технологијата влијае врз меѓусебното разбирање меѓу луѓето?“

Есејот треба да содржи:

- Вовед со јасна теза (вашиот став за темата);
- Главен дел со 2–3 аргументи, поткрепени со примери од секојдневието;
- Заклучок со кратка порака или препорака.

(300 – 500 збора)

КРЕАТИВНО ПИШУВАЊЕ

Креативното пишување е облик на литературно изразување во кој авторот ги обликува своите мисли, чувства, фантазии или искуства преку различни литературни форми.

Видови креативно пишување:

1. Поетско творење – Пишување во стихови, со внимание на стилските изразни средства (метафора, епифора, анафора, персонификација и др.). Важна е смислата и сликата што се гради, додека римата и ритмот не се задолжителни.

2. Прозно творење – Пишување краток расказ, приказна или роман. Фокусот е на ликовите, дејствата, дијалозите и описите. Авторот слободно ја избира формата и композицијата на делото.

3. Драмско творење – Пишување дијалог меѓу ликови со сценски упатства. Текстот е наменет за драмска изведба.

Елементи на креативното пишување:

Поетско творење (песна во стих)

Поетскиот текст се заснова на прецизен избор на зборови и на јазичен ритам.

- **Тема/мотив** – Содржината на текстот (љубов, природа, татковина, сеќавање и др.)
- **Стилски средства** – Метафора, епифора, анафора, персонификација, споредба и др.
- **Слика** – Визуелна претстава што пренесува конкретен момент или чувство
- **Смисла** – Пораката или значењето што произлегува од песната
- **Јазична компактност** – мал број зборови со повеќеслојно значење.

ПРИМЕР 1

Градење поетска слика со постепено надградување:

„Есента доаѓа тивко“ (персонификација)

„Есента доаѓа тивко, со жолти раце“ (метафора)

„Есента доаѓа тивко, со жолтите раце ги допира лисјата“
(продолжена слика)

ПРИМЕР 2

Поетско творење – хаику песни

Хаику-песната е кратка и се фокусира на момент, слика или чувство, со јасен впечаток.

Хаику 1:

Капка врз
очилата, и поинаку
го гледаш светот

Хаику 2:

Пешачки премин.
Една пеперутка
мина на црвено.

Хаику 3:

Стапната трева.
Се поткрева да види
кој ја гази.*Никола Маџиров (македонски поет и есеист)***Прозно творење (расказ, кратка приказна, лирска проза)**

Прозниот текст се гради околу лик, настан и атмосфера.

- **Лик** – Кој е главен лик и која е неговата цел?
- **Дејство** – Редослед на настаните: заплет, кулминација и расплет.
- **Место и време** – Каде и кога се одвива дејството
- **Дијалог** – Разговор меѓу ликовите што го развива дејството или го заострува конфликтот.
- **Опис** – Детали за ликовите, местото, атмосферата, чувствата
- **Композиција** – Начин на организирање на прозниот текст (линеарна приказна, фрагменти, писма, дневнички записи).

ПРИМЕР 1

Пример 1: Прозно творење – лирска проза**Побрзај и почекај!**

Побрзај да стигнеш до паркот и таму почекај да расцутат дрвцата.

Побрзај да влезеш во концертната сала и чекај диригентот да замавне со палката.

Побрзај да се качиш на авионот и чекај пилотот да добие дозвола за полетување.

Побрзај да го фатиш првиот автобус од аеродромот до градот и таму чекај го трамвајот што ќе те однесе до плоштадот.

Побрзај да се качиш со тешките куфери и почекај да ти го побараат билетот.

Побрзај да стигнеш навреме на плоштадот, застани до споменикот и почекај ме таму.

Побрзај и почекај!

Веројатно малку ќе задоцнам.

Владимир Мартиновски (македонски поет, есеист, прозаист)

Драмско творење (драмски текст, дијалог)

Драмскиот текст се развива со дијалози меѓу ликовите и кратки сценски упатства.

- **Ликови** – Јасно наведени на почетокот
- **Реплики** – Зборовите што ги кажуваат ликовите
- **Сценски упатства** – Кратки напомени за движењето, гестовите или тонот (во загради)
- **Дијалог** – Разговорот што ја движи драмската ситуација
- **Конфликт** – Спротивставени желби или ставови на ликовите

ПРИМЕР 1

Драмско творење – драмски дијалог

Домашна задача

МАРКО: (влегува во училница набрзина, гледа наоколу)

АНА: (седи на клупата, чита) Добро утро.

МАРКО: (нервозно) Добро... Слушај, те молам, дај ми ја твојата домашна задача да препишам брзо.

АНА: (го гледа изненадено) Што?

МАРКО: Ќе ми треба само две минути. Наставничката доаѓа за пет минути.

АНА: (ја затвора тетратката) Марко, ова не ти е прв пат. Секоја недела истата приказна..

МАРКО: (се обидува да се насмевне) Вчера имав натпревар по кошарка, беше напорно...

АНА: (смирено, но строго) Имаше цела недела да ја напишеш.

МАРКО: (тивко) Те молам.

АНА: (кратко) Не. Овојпат не.

МАРКО: (изненадено) Навистина?

АНА: Наместо да препишуваш, седни и направи ја сам!

(Ана станува и излегува. Марко останува замислен.)

Како се пристапува кон креативното пишување:

- 1 Избор на тема и форма** – Одредување на темата (љубов, страв, пријателство, природа, сеќавање, училиштен живот) и на формата (песна, расказ или драмски дијалог).
- 2 Запишување идеи** – Забележување кратки забелешки, зборови, слики или реченици што доаѓаат спонтано.
- 3 Слободно пишување** – На почетокот не се важни граматиката или правописот. Во оваа фаза авторот пишува слободно и природно.
- 4 Гласно читање** – Помага да се почувствува ритмот и да се забележат нејасните делови во текстот.
- 5 Дотерување** – Бришење на непотребните зборови, додавање детали, подобрување на реченици, избегнување клишеа и барање пооригинален начин на изразување.
- 6 Редовно вежбање** – Кратки вежби секојдневно ја развиваат креативноста.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Која е главната разлика меѓу креативното пишување и есејот?
2. Наведете три стилски средства што се користат во поетското творење.
3. Што е необично во хаикото за пеперутката што минува на црвено?
4. Кое стилско изразно средство е употребено во стихот „Стапната трева се поткрева да види кој ја гази“ и по што се препознава?
5. Која фраза во текстот „Побрзај и почекај!“ се повторува и придонесува за ритмот на текстот?
6. Објаснете ја пораката на текстот „Побрзај и почекај!“. Зошто завршува со „Веројатно малку ќе задоцнам“?
7. Која е главната тема во драмскиот дијалог „Домашна задача“? Што прави Ана на крајот?
8. Зошто сценските упатства се важни во драмскиот текст? Наведете два примера од извадокот.

АКТИВНОСТ 1

Напишете кратка песна на тема „Татковина“ или „Пријателство“.
Употребете барем две стилски изразни средства (метафора, персонификација, анафора, епифора, споредба).

Фокусирајте се на градењето атмосфера и чувства, а не на римата.

Чекори:

1. Запишете три збора што ги поврзувате со темата.
2. Изберете два изрази што ќе ги претворите во метафора, персонификација или споредба.
3. Напишете песна од 6 до 10 стиха.
4. Подвлечете ги употребените стилски средства и накратко објаснете зошто сте ги избрале.

Потоа прочитајте ја песната во одделението.

АКТИВНОСТ 2

„Сид од зборови“ – Наставникот на таблата поставува 15 – 20 збора (именки, глаголи, придавки).

Чекори:

1. Учениците седат во круг. Првиот ученик составува кратка реченица користејќи еден од зборовите.
2. Секој следен ученик додава нова реченица или нов збор согласно со логиката на приказната.
3. По кружниот дел, секој ученик самостојно пишува краток текст инспириран од истите зборови.

Напомена:

- Учениците слободно ја избираат формата (приказна, монолог, писмо, дневник, мини есеј).
- Наставникот ги охрабрува да користат сетилни детали (поглед, слух, мирис, допир).

АКТИВНОСТ 3

Напишете краток драмски дијалог од 8 до 12 реплики на тема поврзана со училишното секојдневие (на пример: недоразбирање околу место во училница, разговор пред екскурзија, изгубен предмет).

Дијалогот треба да содржи:

- јасно наведени ликови
- кратки сценски упатства (емоција, движење)
- момент на напнатост што ја насочува ситуацијата.

Елементи што треба да се користат:

- една промена во ставот или одлуката на ликовите (на пример: „Добро, ќе дојдам на пробата. Сакам да ви помогнам, иако прво мислев да не учествувам.“)
- една реплика што открива емоција преку реакција, а не преку именување на чувството (на пример: наместо „Лут сум“, „Рече дека ќе дојдеш навреме, а пак доцниш!“).

Учениците ги читаат дијалозите во парови и разменуваат кратка усна повратна информација за јасноста на репликите, природноста на разговорот и разбирливоста на сценските упатства.

АКТИВНОСТ 4

Изберете една од хаику-песните од Никола Маџиров од примерите и проширете го во кратка песна од 8 до 10 стиха.

Чекори:

1. Прочитајте го избраното хаику и запишете три детали што не се кажани, но може да се развијат.
2. Проширете го текстот така што ќе додадете:
 - атмосфера
 - простор или звук
 - чувство што се доживува преку слика.
3. На крајот, споредете ги двете форми:
 - Што се добива со проширувањето?
 - Што се губи од хаику-формата?

ДЕБАТИРАЊЕ

Дебатата е организирана дискусија во која две страни (тимови) застапуваат спротивставени ставови за одредена контроверзна тема. Дебатата има правила, структура и цел да ја убеди публиката со логички аргументи.

Карактеристики на дебатата:

1

Контроверзна тема

Темата на дебатата мора да биде контроверзна – тоа значи дека постојат барем две различни гледишта. Темата се формулира како тврдење што може да се поддржи или оспори.

Примери на добри теми за дебата:

- „Домашните задачи треба да се укинат.“
- „Дружењето онлајн е подобро од дружењето во живо.“
- „Секој ученик треба да носи униформа на училиште.“

Примери на лоши теми за дебата (не се контроверзни):

- „Насилството е лошо.“ (Со оваа тема сите се согласуваат)
- „Математиката е важна.“ (Не е контроверзна тема)

2

Двостраност

Во дебатата секогаш има две страни:

- **Тим „за“:** Го брани тврдењето
- **Тим „против“:** Го оспорува тврдењето

Важно е да се разбере дека учесниците во дебатата не мораат лично да веруваат во она што го бранат. Тие настојуваат што поуспешно да ја застапуваат страната што им е доделена.

3

Аргументирање

Добриот аргумент има три дела:

Тврдење: Што се тврди? (основната идеја)

Пример: „Домашните задачи ги преоптоваруваат учениците.“

Доказ: Зошто е тоа точно? (информација, податок или пример)

Пример: „Истражувањата покажуваат дека учениците од 8. одделение имаат во просек 3 часа домашни работи секој ден.“

Објаснување: Зошто е тоа важно? (зошто треба да го прифатиме тврдењето)

Пример: „Тоа значи дека учениците немаат време за спорт, хоби или одмор, што може да им штети на здравјето.“

4

Правила на дебатирање

- **Време за говорење** – Секој говорник има строго ограничено време (обично 3 минути)
- **Ред на говорење** – Прво зборува тим „за“, потоа тим „против“, па наизменично
- **Почитување** – Не се дозволени навреди и прекинување на говорникот
- **Релевантност** – Говорите мора да се однесуваат на темата

5

Модератор

Модераторот е лице што ја води дебатата. Неговата улога е:

- да ја најави темата и правилата
- да ги претстави тимовите
- да го следи времето
- да внимава правилата да се почитуваат
- да им дава збор на говорниците.

Модераторот нема право да ја искажува својата позиција за темата.

6

Публика

Публиката ја следи дебатата и на крајот оценува кој тим бил поубедлив.

Важно: Публиката не оценува според тоа дали се согласува лично со темата, но според квалитетот на аргументите, начинот на нивното претставување и логичноста на образложението.

7

Цел на дебатата

Целта на дебатата не е да се победи по секоја цена или да се навреди противникот. Напротив, нејзината цел е:

- развивање критичко размислување
- подобрување на способноста за аргументација
- слушање и разбирање на различни гледишта
- вежбање јавно говорење.

Структура на дебата:

1. Отворање – Модераторот ја најавува темата, ги претставува тимовите и ги објаснува правилата.

2. Излагања – Секој тим има по три учесника, секој говорник има 3 минути:

- Прв член на тим „за“: Ги изнесува главните аргументи во прилог на тезата
- Прв член на тим „против“: Ги презентира противаргументите
 - Вториот пар говорници: Додаваат нови аргументи и противаргументи
 - Третиот пар говорници: Ги даваат заклучните пораки.

Дискусија во одделението:

- Кој тим имаше појасна аргументација?
- Кои примери беа најубедливи?
- Како тимовите ги образложуваа своите ставови?

ПРИМЕР

Подготовка на аргументи

Тема: „Дружењето онлајн е подобро од дружењето во живо“

Тим „за“ (аргументи):

Аргумент 1:

Тврдење: Онлајн дружењето ни овозможува поврзување со луѓето од целиот свет.

Доказ: Преку интернет можеме да комуницираме со пријатели од различни земји и да ги запознаеме нивните култури.

Објаснување: Тоа ни го проширува видикот и ни овозможуваат да научиме повеќе за светот.

Аргумент 2:

Тврдење: Онлајн дружењето е поудобно и побрзо.

Доказ: Можеме да разменуваме пораки во секое време, без да треба да патуваме до одредено место.

Објаснување: Ова е особено важно кога сме зафатени со обврски или живееме далеку од пријателите.

Аргумент 3:

Тврдење: Онлајн дружењето им помага на луѓето што се срамежливи.

Доказ: Преку пишувањето, луѓето полесно се изразуваат без притисок од директен контакт.

Објаснување: Ова им овозможува на сите да комуницираат без страв од осуда.

Тим „против“ (противаргументи):

Аргумент 1:

Тврдење: Дружењето во живо создава посилни емоционални врски.

Доказ: Кога се гледаме лице в лице, ги гледаме изразите на лицето, гестовите, го слушаме гласот на соговорникот.

Објаснување: Тие елементи се важни за разбирање на емоциите и за градење поцврсти пријателства.

Аргумент 2:

Тврдење: Онлајн дружењето може да биде површно и неискрено.

Доказ: Луѓето онлајн често ги прикажуваат само најдобрите страни од својот живот, а не вистинската реалност.

Објаснување: Ова често предизвикува нереални очекувања и ја намалува искреноста во односите.

Аргумент 3:

Тврдење: Претераното користење онлајн комуникација влијае на нашето физичко и ментално здравје.

Доказ: Долгиот престој пред екран негативно влијае на очите, држењето на телото и сонот.

Објаснување: Дружењето во живо ни овозможува движење и директна интеракција, кои се подобри за нашето здравје.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Која е главната разлика меѓу дебатата и обичната расправија?
2. Зошто е важно за темата да постојат различни гледишта?
3. Наведете ги трите елементи што го сочинуваат добриот аргумент.
4. Опишете ја улогата на модераторот.
5. На што треба да внимава публиката кога гласа по завршувањето на дебатата?
6. Од примерот: наведете еден аргумент од тим „за“ и еден од тим „против“. Објаснете кој аргумент е убедлив и зошто.

АКТИВНОСТ 1

Подгответе 3 аргумента за темата:

„Носењето униформа треба да биде задолжително во училиштата.“

Секој аргумент треба да содржи три дела:

- тврдење – што застапувате,
- доказ – ситуација, пример или податок,
- објаснување – зошто тоа е важно во контекст на темата.

Работете самостојно или во пар. Време за подготовка: 10 минути.

АКТИВНОСТ 2

Изведете дебата во одделението.

- Се формираат два тима („за“ и „против“), по тројца ученици.
- Секој говорник има 3 минути.
- Еден ученик е модератор.
- Останатите ученици се публика.

По дебатата одделението дискутира:

- Кој тим бил победлив.
- Кои аргументи биле најјасно развиени.
- Како говорниците го искористиле времето.
- Што го направило едниот тим победлив.

АКТИВНОСТ 3

Додека ја следите дебатата, запишувајте белешки:

- Колку аргументи изложил секој тим.
- Кој аргумент бил најубедлив и зошто.
- Дали некој говорник ги прекршил правилата.

Потоа во неколку реченици образложете: кој тим бил победлив и зошто.

Објаснете го вашиот избор врз основа на изложените аргументи, а не врз основа на вашето лично мислење за темата.

АКТИВНОСТ 4

Повторете ја дебатата со друга тема, на пример:

- „Домашните задачи треба да се укинат.“
- „Видеоигрите треба да се признаат како спорт.“
- „Училиштето треба да почнува подоцна.“

Секој ученик ја менува улогата: говорник во различен тим, модератор или член на публиката.

ДА СЕ ПОТСЕТИМЕ: ЛИТЕРАТУРА И ИЗРАЗУВАЊЕ И ТВОРЕЊЕ

Задача 1

Одговорите запишете ги во тетратка.

Поврзете го собирачот со описот што најточно ја опишува неговата дејност (секој собирач – еднаш).

Собирачи:

1. Димитрија и Константин Миладинов
2. Кузман Шапкарев
3. Марко Цепенков

Описи:

- а) Запишувал народни творби на жив народен говор, со дијалектни особености, повеќе од 40 години.
- б) Создал осумтомен зборник со песни, приказни и етнографски материјали.
- в) Објавил зборник со 660 песни и други творби, што има големо културно значење за македонската традиција.

Задача 2

Сите одговори запишете ги во тетратка.

1. Во секој пар подвлечете ги римуваните зборови и запишете кој вид рима е според бројот на слоговите: **машка / женска / дактилска / хипердактилска**.

- а) **сив – див** → _____
- б) **сам – знам** → _____
- в) **по-ле – го-лем** → _____
- г) **то-нев – ро-нев** → _____
- д) **свез-ди-не – без-дни-не** → _____
- ѓ) **не-о-пит-на – љу-бо-пит-на** → _____

2. Изберете **една** рима од задачата (по избор) и запишете со **една реченица** како влијае на звучноста на стихот (насока: ритам / музикалност / впечаток).

Задача 3

Одговорите запишете ги во тетратка.

1) Во табелата поврзете го примерот со соодветното стилско изразно средство:

Пример	Анафора или епифора
„а сепак во многу земји“ / „а сепак во многу земји“ / „а сепак во многу земји“ (повторување на почетокот на стиховите)	_____
„Треба да го научиш, / треба да го зборуваш, / треба да го чуваш“ (повторување на почетокот на стиховите)	_____
„Крај езеро празна плажа. / Крај езеро песок влажен.“ (повторување на почетокот на стиховите)	_____
„спокој / спокој“ и „тивко / тивко“ (повторување на крајот од стиховите)	_____

Задача 4

Во секој пример одредете дали е **именска метафора (ИМ)** или **глаголска метафора (ГМ)**. Потоа со една кратка реченица запишете што значи метафората.

- а) „сребро од росата“ → (ИМ / ГМ) _____
Значење: _____
- б) „златен сончев зрак ги гали“ → (ИМ / ГМ) _____
Значење: _____
- в) „месечината е немирно око“ → (ИМ / ГМ) _____
Значење: _____
- г) „ги милува океаните“ → (ИМ / ГМ) _____
Значење: _____

Задача 5

Одговорите запишете ги во тетратка.

1) За секој пример одредете: **Ф (фантастично)** или **Д (детективско)**

- „Во паркот пронајдоа шише во кое нешто се движи, а кога го отворија, од него излезе дух.“ _____ (натприродно суштество)
- „Од под креветот исчезнува жолто куферче, а по една недела се појавува повторно – отворено и празно.“ _____ (тајна што бара објаснување)
- „Топката во форма на полна месечина почна да свети и ја осветли целата просторија со огледала.“ _____ (магична моќ на предмет)
- „Некој влегол во училницата, а на подот останал само еден отпечаток од влажна патика.“ _____ (трага)
- „Мачорот застанува вкочанет и гледа во нешто што луѓето не можат да го видат.“ _____ (необјаслива појава)
- „Еден предмет секојпат се појавува на истото место, но никој не признава дека го оставил.“ _____ (набљудување + сомнеж)

2) За две реченици по избор напишете по една реченица објаснување:

зошто е **Ф** (невозможно/магично) или зошто е **Д** (тајна/траги/логика).

Задача 6

Одговорите запишете ги во тетратка.

Во табелата заокружете што е секој пример:

Т – трага (помага да се реши тајната)

ЛТ – лажна трага (води во погрешна насока)

ФЕ – фантастичен елемент (магично/натприродно)

1. „Куферчето е претешко и е заклучено.“ → Т / ЛТ / ФЕ (*предизвикува сомнеж, но не дава решение само по себе*)
2. „Куферчето исчезнува, па се појавува повторно.“ → Т / ЛТ / ФЕ (*необична промена што бара објаснување*)
3. „Клучот почнува да свети во темница.“ → Т / ЛТ / ФЕ (*магична моќ*)
4. „На прозорецот има мали камчиња (некој тропал ноќе).“ → Т / ЛТ / ФЕ (*покажува кој иницира настан*)
5. „Еден сведок вели: ‘Сигурно бил црн човек’, друг вели: ‘Била мачка голема како теле’.“ → Т / ЛТ / ФЕ (*различни приказни ја менуваат сликата за ‘вистината’*)
6. „Светлото се пали и ‘нема ништо’, но стравот останува.“ → Т / ЛТ / ФЕ (*не ја отстранува неизвесноста*)

Потоа изберете **еден пример** и со една реченица објаснете зошто е одбран токму тој одговор.

Задача 7

Одговорите запишете ги во тетратка.

За секој извадок одредете дали е: **ЈР** – јас-раскажувач (*јас/ми/ме*); **ТР** – тој-раскажувач (*тој/таа/му/и*)

1. „Се почувствував толку осамен. Седнав на клупа и не знаев каде да го носам јаболкото.“
_____ (*зборува лик за себе*)
2. „Ужас ја обзеде Нина, нозете ѝ се тресеа, а стомакот ѝ дојде до под грло.“ _____ (*се раскажува за лик однадвор*)
3. „Го отворив прозорецот и ги видов другарите во дворот. Не знаев кое време е.“ _____ (*лично доживување*)
4. „Луѓето раскажувале дека од едната страна на воденицата се појавувало сениште.“ _____ (*општ раскажувачки глас*)

Задача 8

Одговорите запишете ги во тетратка.

Прочитајте ја ситуацијата: „Еден предмет исчезнува од под креветот, а по една недела се појавува повторно – отворен и празен.“

1. Напишете **две можни прашања** што би ги поставил истражувач во детективски расказ.
(насока: кој? кога? како? зошто?)
2. Напишете **две можни проширувања** ако ова стане фантастичен роман.
(насока: магичен предмет / премин во друг свет / тајна моќ)
3. Изберете едно од проширувањата и запишете **3 реченици** за тоа што би се случило понатаму.

Задача 9

Одговорите запишете ги во тетратка.

За секој пример запишете: **Д** (дијалог), **М** (монолог) или **СУ** (сценско упатство).

1. „МАРИЈА: (влегува брзо, вознемирена)“ — (има заграда со движење/состојба)
2. „ПЕТАР: Ти лажеш! / СТЕФАН: Не лажам, верувај ми!“ — (размена на реплики)
3. „ИВАН: (сам на сцената) Зошто не ми верува никој?“ — (еден лик зборува + сам на сцената)
4. „(Пауза. Никој не одговара.)“ — (не се изговара на сцена, туку дава насока)
5. „МИЛЕНА (сама): Требаше да му ја кажам вистината...“ — (еден лик зборува сам)

Потоа изберете **два примера** и со една реченица објаснете:

- што дознава читателот од дијалогот / монологот / сценското упатство.

Задача 10

Одговорите запишете ги во тетратка.

1) За секоја ситуација запишете: НК (надворешен конфликт) или ВК (внатрешен конфликт)

- а) „Двајца ученици упорно бранат различен предлог за екскурзија.“ — (судир меѓу ликови)
- б) „Лик се колеба дали да потроши пари за игра или да ги даде за хуманитарна акција.“ — (борба во себе)
- в) Во „Александра“, Мајорот бара Александра да се „спријатели“ со Ринин за да испита нешто, а таа реагира: „Свесен ли си што зборуваш?“ — (судир на цели и ставови)

2) За една ситуација по избор напишете 2 – 3 реченици:

- која е целта на секоја страна (или кои се двете спротивставени желби кај ликот)
- зошто конфликтот го движи дејството.

Задача 11

Етапи на драмското дејство – мини-ориентација

Одговорите запишете ги во тетратка.

Подолу има четири „мини-сцени“. За секоја изберете една етапа:
експозиција / заплет / кулминација / перипетија / расплет

1. „Во првите реплики дознаваме кои се ликовите, каде се и што е состојбата пред судирот.“
→ _____ (вовед, состојба пред конфликт)
2. „Се појавува барање или настан што ја нарушува почетната состојба и ги тера ликовите да реагираат.“ → _____ (конфликтот станува видлив)
3. „Ликот мора да донесе клучна одлука или се случува врв на напнатоста.“ → _____ (највисока напнатост)
4. „Се открива нова информација или се случува пресврт што ја менува позицијата на ликот.“ → _____ (ненадејна промена)
5. „Конфликтот завршува, се согледуваат последиците и се воспоставува нова рамнотежа.“
→ _____ (крај на конфликтот)

Задача 12

Одговорите запишете ги во тетратка.

За секоја ситуација запишете: **ЕП** (службено електронско писмо) или **М** (молба/барање). Во заграда напишете **една причина** (на пр. „има наслов МОЛБА“, „се праќа по е-пошта“, „построга форма“, „До/Од“, „subject“).

1. Сакате наставникот по македонски да ви испрати дополнителни материјали. ____
(_____)
2. Сакате директорот да одобри користење училишна библиотека за настан со гости. ____
(_____)
3. Испраќате барање преку интернет за ослободување од настава и мора да има **Тема/Subject**. ____ (_____)
4. Од вас бараат документ со **наслов МОЛБА, До/Од, датум и место**. ____ (_____)

Задача 13

Раскажување или прераскажување?

Одговорите запишете ги во тетратка.

За секој краток текст одредете: **Р** (раскажување) или **ПР** (прераскажување). Во заграда запишете по **еден доказ** (на пр. „сопствено искуство“, „туѓа содржина“, „чувства“, „само клучни настани“).

А) „Кога дојде мојот ред за презентација, рацете ми беа студени, но по неколку реченици гласот ми стана постабилен...“ ____ ()

Б) „Филмот раскажува за Немо... таткото Марлин тргнува да го најде... на крајот повторно се среќаваат...“ ____ ()

Потоа:

- Напишете **две реченици** прераскажување за вашиот омилен филм/игра/книга (само клучни настани).
- Напишете **една реченица** раскажување (ваше искуство) за момент кога сте се почувствувале горди

Задача 14

Одговорите запишете ги во тетратка.

Изберете **ЕДНА** тема и напишете **1 аргумент** со три дела (по една реченица).

ТЕМА А: „Мобилните телефони треба да бидат исклучени за време на часовите.“

1. Тврдeње: _____
2. Доказ (пример/ситуација/податок): _____
3. Објаснување (зошто е важно): _____

ТЕМА Б: „Учениците треба да имаат еден ден месечно без оценување.“

1. Тврдeње: _____
2. Доказ (пример/ситуација/податок): _____
3. Објаснување (зошто е важно): _____

ARS STUDIO

ТЕМА **3**

МЕДИУМСКА ПИСМЕНОСТ

ARSA STUDIO

МЕДИУМСКА ПИСМЕНОСТ

Живееме во време кога секојдневно сме опкружени со информации – на телевизија, на интернетски портали, на социјалните мрежи и во апликациите што ги користиме. Дел од тие информации се точни и корисни, но дел се неточни, манипулативни или намерно формулирани за да привлечат внимание.

За да можеме сигурно да се движиме во светот на медиумите, потребно е да развиеме **медиумска писменост** – способност да размислуваме критички, да ги проверуваме информациите и одговорно да ги споделуваме.

Наслови како мамки за кликови (кликбејт)

Мамка за кликови (кликбејт од англ. clickbait = мамка за кликови) е медиумски наслов или визуелен елемент што е формулиран со цел да предизвика љубопитност и да поттикне кликање, иако содржината што следува не одговара целосно на очекувањата што ги создава насловот.

Мамките за кликови најчесто користат:

- претерани и сензационалистички зборови („шокантно“, „неверојатно“, „не може да се поверува“)
- недоречени реченици што намерно изоставуваат важна информација
- лажни или претерани ветувања
- емоционални реакции како страв, возбуда или љубопитност.

Пример:

Насловот „Нема да поверуваш што се случи на писмената проверка!“ најчесто води до текст во кој е опишана вообичаена училишна ситуација, без настан што го оправдува драматичниот тон на насловот.

Зошто се користат мамки за кликови?

Мамките за кликови се користат за да се привлечат што поголем број читатели. Секој клик на некоја содржина може да донесе приход за медиумот или за создавачот на содржината.

Начинот на кој тоа функционира е следниот:

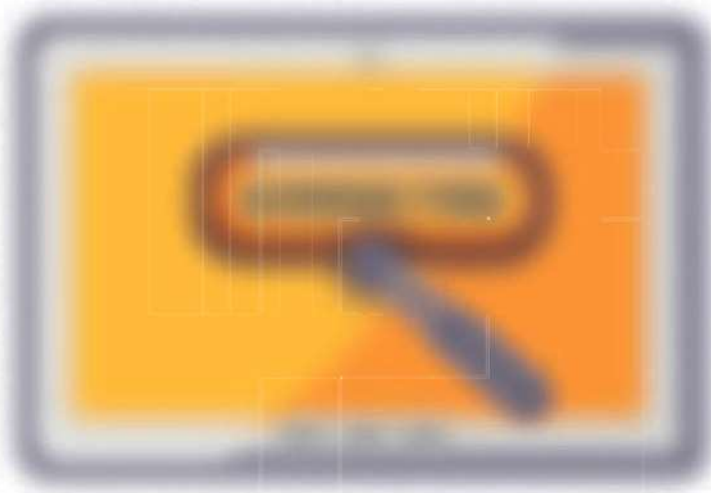
Привлечен наслов → повеќе кликови

Повеќе кликови → повеќе прегледи

Повеќе прегледи → повеќе реклами

Повеќе реклами → поголема заработка

Поради тоа дел од медиумите им даваат предност на привлечните и сензационалистички наслови, дури и кога тие не ја претставуваат точно содржината што следува.

- 1 **Зборови со претерано силно значење**
„ШОКАНТНО“, „НЕВЕРОЈАТНО“, „СЕНЗАЦИОНАЛНО“, „МОРА ДА СЕ ВИДИ“.
- 2 **Незавршени реченици**
„Кога го виде тоа, не можеше да поверува...“
→ Насловот не кажува што е „тоа“
- 3 **Броеви и листи со ветување**
„10 трикови што ќе ви го сменат животот“
→ Содржината е ретко толку информативна колку што најавува насловот
- 4 **Емоционална манипулација**
„Ова видео ќе те натера да заплачеш“
→ Насловот игра со емоциите за да предизвика кликање
- 5 **Лажни ветувања**
„Заработка од 1 000 евра за еден ден“
→ Ветувањето е нереално и служи само за привлекување внимание

Како се препознаваат мамките за кликови?

Мамките за кликови можат да се препознаат според неколку карактеристични елементи:

Мамка за кликови	Одговорен наслов
„НЕВЕРОЈАТНО! Каде одат на екскурзија – никој не го очекуваше ова!“	„Ученици од 8. одделение патуваат на екскурзија во Охрид“
„Оваа книга ќе ти го промени животот! Причината бр. 5 е шокантна!“	„Препорака: романот „Малиот принц“ од Антоан де Сент Егзипери“
„Она што го направи овој ученик на теренот ги остави сите без здив!“	„Ученик постигна хет-трик на училиштен турнир во фудбал“
„Кога видоа колку пари собраа, сите заплакаа од...“	„Ученици собраа 15 000 денари на хуманитарна акција“

АКТИВНОСТ 1

Прочитајте ги следните наслови и определете дали станува збор за мамка за кликови или за одговорен наслов. Потоа објаснете кои зборови или конструкции го покажуваат тоа.

1. „10 работи што треба да ги знаете за вселената! Бр. 6 е неверојатна!“
2. „Ученици изведоа театарска претстава во училишната сала“
3. „Кога ја отвори торбата, сите замолкнаа...“
4. „Македонската фудбалска репрезентација победи со 2:0“
5. „ШОКАНТНО! Кога влезе во училиште, не можеше да поверува што го чека!“

Одговорите запишете ги во тетратка.

АКТИВНОСТ 2

Прв дел: Секоја група добива една од следните теми:

- Училишна екскурзија
- Нов филм
- Рецитаторски натпревар
- Рецепт за колачи
- Апликација за учење

Задача: Измислете наслов што содржи мамка за кликови за добиената тема. Користете претерани зборови, незавршени реченици или емоционални манипулации.

Пример:

Тема: Нов филм

Мамка за кликови: „Кога го видоа крајот на овој филм, сите останаа без зборови...“

Втор дел: Преправете ја мамката за кликови во одговорен, јасен наслов, кој точно кажува што се случува.

Пример:

Тема: Нов филм

Одговорен наслов: „Нов анимиран филм ‘Моана 2’ е достапен во кината“

На крајот секоја група ги презентира двата наслова (мамка за кликови + одговорен).

АКТИВНОСТ 3

Секоја група добива задача да пронајде три реални наслови од интернет (YouTube, Facebook, веб-портали за вести).

Прашања и задачи

1. Утврдете дали секој наслов е мамка за кликови или одговорен наслов.
2. Објаснете која техника е користена (пресилни зборови, незавршени реченици, емоционална манипулација).
3. Секоја мамка за кликови што ќе ја најдете, преформулирајте ја во одговорен наслов.

Резултатите запишете ги во табела:

Реален наслов	Мамка за кликови / Одговорен	Користена техника	Одговорна верзија
---------------	------------------------------	-------------------	-------------------

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Зошто мамките за кликови се толку популарни на интернет?
2. Како насловите што содржат мамки за кликови влијаат врз довербата во медиумите? Наведете два ефекта.
3. Дали би кликнале на наслов кој е очигледна мамка за кликови? Зошто би или зошто не би кликнале?
4. Што би се променило доколку медиумите не користат мамки за кликови?
5. Наведете три начини за препознавање мамки за кликови (на пример: читање извор, проверка на датум, споредба со други извори).

Мамка за клик и одговорен наслов

Насловот што претставува мамка за кликови привлекува внимание преку манипулација, додека одговорниот наслов јасно ја претставува содржината и му овозможува на читателот да знае што точно ќе прочита.

Клучни поими

Веродостојност – степен до кој информацијата е точна и може да се провери

Веродостоен извор – извор што има јасен автор, одговорност и е доверлив

Првичен извор – изворот од кој потекнува информацијата (документ, официјално соопштение, директна изјава)

Пример:

Ако информација за промена на училишниот распоред се појави само на социјална мрежа, а не постои објава на официјалната веб-страница на училиштето или на Министерството за образование и наука, таа информација не може да се смета за веродостојна.

АКТИВНОСТ 1

Текст: „Од понеделник наставата започнува во 10:00 часот поради нова одлука.“ Информацијата се шири на социјалните мрежи. Некои ученици велат дека тоа важи за сите училишта.

Задача:

1. Наведете каде би стоел првичниот извор за ваква информација (училиште/општина/Министерство).
2. Запишете две работи што би ги провериле први (датум на објава + кој ја објавил).
3. Напишете заклучок: веродостојно / неверодостојно / недоволно информации и наведете зошто.

ПРОВЕРКА НА ВЕРОДОСТОЈНОСТА НА ИНФОРМАЦИИТЕ

На интернет не е секоја информација точна. Затоа е важно да се провери нејзината веродостојност. Постапката со која се проверува дали една информација е вистинита и доверлива се нарекува верификација.

ПРОВЕРКА НА ТЕКСТУАЛНИ ИНФОРМАЦИИ: ШЕСТ ЧЕКОРИ ЗА ВЕРИФИКАЦИЈА

Проверката на информациите е процес кој бара внимателно следење на повеќе чекори. Следниве шест чекори помагаат да се утврди дали една информација е веродостојна.

Чекор 1: Проверка на веродостојноста на изворот

Пример:

Информација за нов закон објавена на официјална веб-страница на Владата на Република Северна Македонија е веродостојна.

Информација објавена на непозната веб-страница без автор и податоци за контакт не е доверлива.

Првиот чекор е да се утврди кој ја објавил информацијата.

Прашања за проверка:

- Дали авторот е познат и компетентен во областа?
- Дали медиумот е познат по објавување точни информации?
- Дали веб-страницата има дел „За нас“ / „Контакт“ / „Импресум“?

Пример:

Ако вест дека познат музичар ќе одржи концерт се појави само на еден веб-портал, таа е сомнителна.

Ако истата вест е објавена на официјалната страница на музичарот, на продавачот на билети и во повеќе медиуми, таа е веродостојна.

Чекор 2: Проверка дали информацијата е потврдена од други извори

Ако информацијата е точна, таа обично се појавува на повеќе независни извори.

Како се проверува:

- Пребарајте ја истата информација на други веб-страници.
- Проверете дали други медиуми ја објавиле истата вест.

Чекор 3: Анализа на контекстот на содржината

Пример:

Вест објавена во декември 2025 година, но со фотографија од настан од 2020 година е сомнителна.

Проверете дали наведените цитати, извори на информации, датуми и други важни информации се поврзани, логични и проверливи.

Прашања за проверка:

- Дали цитатите се точни?
- Дали датумите се релевантни?
- Дали информациите се логично поврзани?

Чекор 4: Проверка на веродостојноста на вклучените визуелни содржини

Фотографиите и видеата можат да бидат изменети, извадени од контекст или користени за манипулација.

Како се проверува:

- Дали фотографијата му одговара на текстот?
- Дали фотографијата е користена претходно во друг контекст?

Пример:

Вест за земјотрес од 2016 година може да се појави повторно во 2025 година без да е назначено дека тоа е стара информација.

(Детални техники за проверка на визуелни содржини се објаснети во следниот дел.)

Чекор 5: Проверка дали информацијата била објавена претходно

Понекогаш стари информации се објавуваат повторно како да се нови.

Како се проверува:

- Пребарајте го насловот или клучните зборови на Гугл.
- Проверете го датумот на првата објава.

Чекор 6: Проверка дали информациите се проверени од специјализирани проверувачи на факти (англ. fact-checkers)

Постојат веб-страници специјализирани за проверка на факти.

Примери за такви веб-страници:

- Metamorphosis Foundation (Македонија)
- AFP Fact Check
- FactCheck.org

Како се користат:

- Пребарајте ја информацијата на овие веб-страници.
- Проверете дали веќе е анализирана и оценета како точна или неточна.

АКТИВНОСТ 1

Работете во групи. Секоја група добива една вест од интернет.

Задача: Применете ги шесте чекори за верификација и утврдете дали веста е веродостојна.

Резултатите запишете ги во табела:

Чекор	Прашање	Одговор
1	Кој ја објавил информацијата? (автор, медиум, институција)	
2	Дали таа информација се појавува и на други медиуми?	
3	Дали датумите, цитатите и податоците се логично поврзани?	
4	Дали фотографијата/видеото му соодветствува на текстот?	
5	Дали е објавена порано за друг настан?	
6	Дали е проверена на веб-страници за проверка на факти?	

Заклучок: Дали веста е веродостојна? (Да / Не / Не може да се утврди)

Проверка на визуелни содржини (фотографии и видеа)

Фотографиите и видеата се моќно средство за пренесување информации. Но токму затоа што изгледаат „реални“, тие лесно можат да нè доведат во заблуда. Една изменета или погрешно прикажана фотографија може да создаде целосно погрешна слика за некој настан.

Пример:

- Фотографија од протест во 2019 година се објавува во 2025 година како „денешен настан“
- Фотографија од настан во друга држава се користи за вест од Македонија
- На фотографија се додаваат или се бришат елементи за да се создаде поинаков впечаток.

Начини на изменување фотографии:

- 1 Додавање елементи** – На фотографија се додаваат луѓе, предмети или детали што не биле таму.
Пример: На фотографија од театарска претстава се додаваат повеќе ученици за да изгледа дека имало поголем интерес за настанот.
- 2 Отстранување елементи** – Од фотографија се бришат луѓе, предмети или детали.
Пример: Од фотографија се бришат празни столови за да изгледа дека салата била полна.
- 3 Замена на заднината** – Фотографија од едно место се користи како да е од друго место.
Пример: Фотографија од град во друга држава се користи за вест за настан во Македонија.
- 4 Промена на детали** – Се менуваат бои, светлина или детали за да се создаде различна атмосфера.
Пример: Фотографија од јадење се прави посветла и со посилни бои за храната да изгледа повкусно.

Како се проверува автентичноста на една фотографија?**А) Проверка без алатки (со внимателно гледање):****1. Проверка на сенките**

- Дали сенките паѓаат во иста насока?
- Дали сите објекти имаат сенка?

2. Проверка на квалитетот

- Дали сите делови се еднакво јасни?
- Дали има делови што се замаглени или нејасни?

3. Проверка на бои и светлина

- Дали светлината е природна?
- Дали боите се реални?

Б) Проверка со алатки:**1. Google Images**

Оваа алатка се користи најлесно. Ја прикачувате фотографијата и проверувате каде и кога е користена.

Како се користи:

1. Одете на images.google.com
2. Кликнете на иконата за камера
3. Прикачете ја фотографијата или ставете линк
4. Погледнете ги резултатите

Што можете да откриете:

- Дали фотографијата е стара
- Дали е користена за друг настан
- Дали е од друга држава

2. TinEye

Слична алатка како Google Images, но понекогаш прикажува повеќе резултати.

3. Forensically

Алатка што покажува дали фотографијата е изменета.

Најкорисни својства на алатката:

- Покажува дали има додадени делови
- Покажува дали деловите имаат различен квалитет
- Понекогаш овозможува увид во податоци поврзани со фотографијата (ако се достапни).

(Забелешка: Оваа алатка е посложена и бара повеќе практика)

АКТИВНОСТ 2

Прв дел: Работете во групи. Секоја група добива фотографија.

Задача: Проверете ја фотографијата без алатки:

- Дали сенките се природни?
- Дали квалитетот е ист на сите делови?
- Дали светлината е логична?

Запишете ги забелешките.

Втор дел: Користете Google Images за да проверите:

- Кога е направена фотографијата?
- Каде е користена претходно?
- Дали е користена за друг настан?

На крајот претставете ги резултатите пред одделението.

АКТИВНОСТ 3

Прв дел: Секоја група добива една фотографија и задача да измисли приказна за неа. Потоа опишете како со одредени промени може да се влијае на впечатокот на гледачот. Втор дел: Групите добиваат изменета фотографија и треба да издвојат елементи што укажуваат дека е изменета.

Прашања за анализа:

- Дали има несоодветни сенки?
- Дали квалитетот е ист на сите делови?
- Дали перспективата е природна?

Резултатите ги претставувате пред одделението.

АКТИВНОСТ 4

Работете во групи. Секоја група добива фотографија од интернет.

Задача: Користете ги следните алатки за да ја проверите фотографијата:

1. Google Images (обратно пребарување)
2. Forensically (утврдување измена – clone detection, анализа на ниво на грешка – error level analysis, метаподатоци – metadata)

Прашања:

- Дали фотографијата е користена претходно?
- Дали фотографијата е изменета?
- Кога е направена фотографијата?

Резултатите запишете ги во табела и претставете ги пред одделението.

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Зошто е важно да се проверуваат фотографиите пред да се споделат?
2. Дали секогаш можеме да им веруваме на фотографиите што ги гледаме на интернет?
3. Какви последици може да предизвика ширењето лажна фотографија на интернет?

Креирање и одговорно споделување медиумски содржини

Секој што објавува или споделува содржина на интернет има одговорност. Информациите што ги споделуваме можат да влијаат врз мислењето, однесувањето и чувствата на другите.

ШТО ЗНАЧИ ОДГОВОРНО СПОДЕЛУВАЊЕ?**Одговорно споделување значи:**

- проверка на информацијата пред споделување
- почитување на приватноста и достоинството на другите
- свест за можните последици.

Пример:

Споделување фотографија од соученик без негова согласност може да изгледа како шега, но во дигиталниот простор таа содржина може брзо да се прошири и да предизвика непријатност.

Како се креираат одговорни медиумски содржини?

Кога создаваме медиумска содржина (текст, фотографија, видео), потребно е да почитуваме неколку основни принципи:

1. Формулирајте наслов што не е манипулативен

Насловот треба јасно да ја претставува содржината.

Пример:

- Манипулативно: „Нема да поверувате што се случи!“
- Одговорно: „Учениците од осмо одделение организираа хуманитарна акција“

2. Користете веродостојни извори

Секоја информација треба да има извор. Наведете од каде е добиена информацијата.

Пример:

- „Според соопштението на Министерството за образование...“
- „Во интервју за Радио Слободна Европа, наставникот изјави...“

3. Наведувајте точни податоци и веродостојни цитати

Не измислувајте информации. Користете само проверени податоци.

Пример:

- Неточно: „Милион луѓе учествуваа на настанот.“
- Точно: „Околу петстотини луѓе учествуваа на настанот.“

4. Вклучете веродостојни визуелни содржини

Не користете изменети фотографии или фотографии извадени од контекст.

АКТИВНОСТ 1

Работете во групи. Секоја група добива една од следните теми:

1. Животот на животните во зоолошка градина
2. Безбедноста на децата во сообраќајот
3. Пораст на врсничкото насилство во средните училишта
4. Топење на мразот во поларните предели и климатските промени
5. Практикување родова рамноправност во семејството

Задача: Подгответе краток напис за електронски училиштен весник.

Барања:

- Формулирајте наслов што е привлечен, но не и манипулативен.
- Користете точни податоци од веродостојни извори.
- Вклучете веродостојни цитати.
- Додадете соодветна фотографија (или опишете каква би употребиле).

Групите го презентираат написот пред одделението.

АКТИВНОСТ 2

Подгответе и „кратка вест“ од 120 – 150 збора за училиштен настан (натпревар, изложба, хуманитарна акција). Во текстот вклучете: датум, место, извор на информацијата и една цитирана изјава (ученик/наставник) со јасна назнака кој ја кажал.

Последици од неодговорно споделување

Неодговорното споделување може да има сериозни последици:

1 Ширење лажни информации

Ако споделиме непроверена информација, таа може да се прошири и да предизвика паника, страв или неправилни одлуки.

Пример: Лажна вест дека следниот ден нема да има настава може да предизвика конфузија кај учениците и родителите.

2 Повреда на достоинството и приватноста

Споделување фотографија, видео или информација за неког без негова согласност може да го повреди неговото достоинство и приватност.

Пример: Споделување информација за здравствена состојба на некое лице без негова дозвола е повреда на приватноста.

3 Губење доверба

Ако постојано споделуваме лажни или непроверени информации, луѓето ќе престанат да ни веруваат.

АКТИВНОСТ 3

Замислете ги следниве ситуации:

Ситуација 1: Некој објавува на социјална мрежа дека „утре му е роденден на професорот по историја и сите треба да донесат подарок“. Информацијата не е точна.

Прашања:

- Кого може да го засегне оваа објава?
- Што може да се случи кога учениците ќе дознаат дека информацијата е лажна?
- Како би постапиле вие доколку видите ваква објава?

Ситуација 2: Некој објавува личен телефонски број на соученик на социјална мрежа без негова дозвола.

Прашања:

- Што може да се случи со соученикот чиј број е споделен?
- Зошто споделувањето лични податоци е проблем?
- Како би реагирале доколку некој го објави вашиот телефонски број?

РАЗМИСЛЕТЕ И ОДГОВОРЕТЕ:

1. Зошто е важно да се проверуваат информациите пред да се споделат?
2. Наведете две последици од споделување лажни вест.
3. Дали сте биле во ситуација да видите лажна информација на интернет? Како сте реагирале?
4. Што можеме да направиме за да го спречиме ширењето лажни информации?
5. Што значи да бидеме одговорни корисници на социјалните мрежи?

Речник на поими

Мамка за кликови (кликбејт) – манипулативен наслов или слика направени за привлекување кликови

Манипулативен наслов – наслов што користи емоции или лажни ветувања

Одговорен наслов – наслов што точно ја претставува содржината

Верификација – проверка на вистинитоста на информацијата

Веродостојност – степен на доверливост и точност на информацијата

Веродостоен извор – извор што има јасен автор, одговорност и доверливост

Првичен извор – оригиналниот извор на информацијата

Проверувач на факти (Fact-checker) – веб-страница или организација специјализирана за проверка на факти

Манипулирана фотографија – фотографија што е изменета за да се прикаже нешто што не ѝ одговара на реалноста

КРАЈНА НАПОМЕНА

Медиумската писменост не значи недоверба кон сè што се чита. Таа значи внимателно читање, проверка и одговорно учество во дигиталниот свет.

Секој од нас има одговорност да не биде дел од ширењето лажни информации и манипулации. Проверката на информацијата пред делување и внимателното користење на медиумите се основа на одговорното однесување на интернет.

ДА СЕ ПОТСЕТИМЕ: МЕДИУМСКА ПИСМЕНОСТ

Во оваа тема научивме како да препознаваме манипулации, како да проверуваме информации и како одговорно да споделуваме содржини.

Одговорите на задачите запишете ги во тетратка.

Задача 1

Означете дали насловот е мамка за кликови или е одговорен наслов.

Наслов	Мамка за кликови	Одговорен
„ШОКАНТНО! Ова се случи во училиште...“	☐	☐
„Ученици од осмо одделение организираа хуманитарна акција“	☐	☐
„Кога ја отвори торбата, сите замолкнаа...“	☐	☐

Задача 2

Преправете еден манипулативен наслов во одговорен наслов:

Задача 3

Подредете ги чекорите за верификација по точниот редослед:

- ☐ Проверка на изворот
- ☐ Проверка на други извори
- ☐ Анализа на контекстот
- ☐ Проверка на фотографијата или видеото
- ☐ Проверка дали информацијата е стара
- ☐ Проверка на страници за проверка на факти

Задача 4

Наведете два начина на кои може да се манипулира една фотографија:

1.

2.

Задача 5

Што најпрво проверувате кога ќе видите сомнителна фотографија?
(заокружете)

- а) сенките и светлината
- б) кој ја објавил
- в) дали е користена претходно
- г) сè од наведеното

Задача 6

Наведете две последици од неодговорно споделување:

1. _____
2. _____

Задача 7

Запишете две правила што ќе ги почитувате пред да споделите нешто на интернет:

1. _____
2. _____

Задача 8

Поврзете ја ситуацијата со соодветната постапка!

Ситуација	Постапка
1. Сензационален наслов	а) Ја проверувам содржината и изворот пред да кликнам
2. Непознат извор	г) Проверувам кој ја објавил информацијата и дали постојат други извори
3. Стара фотографија	б) Проверувам кога и каде е користена фотографијата
4. Објава за соученик	в) Не ја споделувам и размислувам за последиците

Задача 9

За секој наслов одредете која техника е употребена. Запишете ја буквата.

Техники:

- а) пресилни зборови
- б) незавршена реченица
- в) број/листа со ветување
- г) емоционална манипулација
- д) лажно ветување

1. „НЕВЕРОЈАТНО! Ова мора да се види веднаш!“ _____
2. „Кога ја виде пораката, не можеше да поверува...“ _____
3. „7 правила што ќе ти го сменат учењето засекогаш!“ _____
4. „Ова видео ќе те натера да заплачеш...“ _____
5. „Заработка од 1000 евра за еден ден – без труд!“ _____

Задача 10

Прочитајте го текстот и одговорете.

Текст:

„Вчера во нашето училиште се случи важен настан. Многу ученици беа присутни и сите беа воодушевени. Настанот ќе се повтори наскоро.“

1. Наведете три информации што недостигаат за текстот да биде проверлив:

1. _____
2. _____
3. _____

2. Напишете една реченица со која текстот би станал попрецизен:

Задача 11

Заокружете ја најодговорната постапка.

1. Во групен чат се споделува вест без извор.
 - а) Ја споделувам
 - б) Пишувам „сигурно е точно“
 - в) Проверувам официјален извор
 - г) Се потсмевам
2. Гледате фотографија со сомнителен датум.
 - а) Ја споделувам
 - б) Проверувам дали е стара и од каде е
 - в) Ја испракам на други
 - г) Пишувам коментар
3. Некој објавува фотографија од соученик без дозвола.
 - а) Ја споделувам
 - б) Ја пријавувам / барам да се тргне
 - в) Пишувам шега
 - г) Го означувам соученикот

Задача 12

Одговорите запишете ги во тетратка.

Прочитајте ги следните ситуации и определете **која е главната намера на пораката**.

За секоја ситуација запишете:

информирање / убедување / забава / манипулација

1. Текст на училишна веб-страница со точен датум и програма за екскурзија.
→ _____
2. Видео со драматична музика и натпис: „Ова мора да го видиш веднаш!“
→ _____
3. Напис што објаснува како да се заштитат личните податоци на интернет, со наведени извори.
→ _____
4. Објава со многу емотикони и претерани зборови што најавува „најдобра апликација на светот“, без објаснување како функционира.
→ _____
5. Кратко видео што прикажува смешна ситуација од училишниот двор, без дополнителен текст.
→ _____

Насока за проверка:

Размислете дали пораката сака да ве информира, да ве убеди, да ве забави или да ве наведе на одредена реакција без доволно информации.

РЕЧНИК НА ПОМАЛКУ ПОЗНАТИ ЗБОРОВИ

А

авансцена – предниот дел од сцената

автентичен – оригинален, вистински

автентичност – оригиналност, одлика на она или оној што е автентичен

азбука – систем од букви

аквариум – стаклен сад за вода и риби

акцент – нагласување при изговор (место/начин на нагласување)

акцентоген – со сопствен акцент

акцентска целост – два или повеќе збора што се изговараат со еден акцент

алтернатива – избор меѓу две можности

Б

баења – народни зборови/постапки за „лекување“ или заштита (баење)

банална – безначајна, обична

барем – барем

благодарение на – поради, како резултат на

благослови – зборови/изрази со кои се посакува добро

благод – нежност, мекоост во израз/чувство

В

верификација – проверување дали информацијата е вистинита

веродостоен извор – извор што е доверлив и има јасно потекло

веродостојни цитати – точно наведени зборови (кој што рекол)

веродостојност – степен до кој информацијата е точна и проверлива

веројатно – со голема можност да се случи

верувања – народни убедувања за светот и животот

ветување – најавување дека нешто ќе се случи

вештини – знаења што се применуваат (умеења)

Г

гарнизон – воена база

географска распореденост – распоред според место/област

гедиште – став, начин на гледање на некој проблем

глобализација – зголемено светско поврзување меѓу држави и култури

гломазни – големи и тешки

горчлива насмевка – насмевка што изразува болка или разочарување

горчливо – со болка, разочараност

Д

даровита – талентирана

двозначен – што може да се разбере на два начина

двојно повторување – повторување на две места (почеток и крај)

двостраност – постоење на две спротивставени страни

дебата – организирана дискусија со правила и спротивставени ставови

дејност – работа, активност

демонска – зла, страшна

Е

егзалтирани – премногу возбудени, занесени

единствен литературен јазик – заеднички, општ, нормиран книжевен јазик
еднозначен – со едно јасно значење
електронска комуникација – размена на пораки преку интернет
емоционален тон – расположение што го носи текстот
енклитика – клитика што стои по полнозначниот збор

Ж

жалиме – да сожалуваме / да имаме милост
жедувам – силно посакувам

З

заборав – состојба кога нешто не се памети
завршница – крајниот дел од текст/песна
загадочност – тајновитост
загатка – нешто што треба да се открие
задолжително – нешто што мора да биде присутно
заклучено – затворено со клуч
заклучок – мислење добиено по размислување и поврзување факти
значенски – од гледна точка на значењето

И

идентификува – препознава
извадени од контекст – земени од друга ситуација/време и прикажани како сегашни
изведуваат – пеат/свират/кажуваат пред други
извор – место од кое се добиваат информации
изделува – се одвојува од другите делови
изделување со запирки – одвојување со интерпункција
излагање – јавно претставување на содржина (говор)

Ј

јавен говор – излагање пред повеќе слушатели
јавен став – мислење изразено пред други (јавно)
јавност – луѓето во пошироката заедница; општеството

К

кадифесто – меко и нежно
камено лице – лице без израз, без емоција
канабе – мебел за седење или лежење
катанец – метална брава
катапултирана – исфрлена со сила
квалитативни – што означуваат својство (на пр. добар)
кварт – дел од град, населба
киниса – тргна, замина
клаит – става/поставува

Л

лакомо – со голема желба за јадење
лексика – зборовен фонд, збир на зборови во еден јазик
лексикографска работа – работа поврзана со составување речници
лингвисти – научници што го проучуваат јазикот

Љ

љубопитност – желба да дознаеме нешто

М

маала – делови од населено место

мамка за кликови (кликбејт) – наслов или слика направени да привлечат внимание

манипулативни – намерно направени за да нè насочат на невистинита информација

матракуки – дребулии, ситни работи

медиумска писменост – способност критички да се чита/гледа

мелодичност – звучна убавина; „како мелодија“

менливи / неменливи – што ја менуваат / не ја менуваат формата

Н

набљудување – внимателно гледање и забележување

надоврзување – продолжување со нови делови

надомести – да замени нешто што недостига

надуен – подуен

наизменично – по ред, едно по друго

најарно – најдобро

најдолг период – најмногу време

најзаслужни – оние што имаат најголема заслуга

О

обсрнува – се врти и гледа наоколу

објавен – издаден, печатен

облак на зборови – визуелен приказ на најчестите зборови

образложение – дел во кој се наведува причината за нешто

одликува – е карактеристично за нешто

П

паметење – способност да се помни; сеќавање

паника – силен страв и вознемиреност што брзо се шири

паралелен – што постои истовремено со друго

парализирана – не може да се движи од страв

парафраза – пренесување на содржината со свои зборови

пасус – дел од текстот (одделен со нов ред)

патописци – луѓе што опишуваат патувања

пауза – кратко запирање при говорење

период – временски дел

перспектива – гледиште од кое се раскажува приказната

петокрака – црвена ѕвезда, симбол на партизаните

печал – жалост, мака

печалел – заработувал

печатница – место каде се печатат книги

Р

разбирливо – логично, очекувано

развиток – развој (во време)

разгледница – картичка што се испраќа по пошта

разговорен (карактер) – што се користи во секојдневен говор

разгрането – со повеќе делови што се шират во различни насоки

разграничување – јасно разделување меѓу две појави

раздвоеност – одделеност; кога луѓе не се заедно

разигран тон – лесен, игрив начин на кажување

С

сал – само

самостоен – што може да стои сам

самоувереност – сигурност во себе

сведоштво – доказ/потврда од минатото

свечен – поврзан со свеченост или пригоден настан

свирки – остри звуци од свирка

седимо – да живееме/да постапуваме (во контекст: „да седиме“)

селекција – избирање само на најважното

сензационалистички – претерано драматичен и „надуен“ начин на претставување на нештата

сениште – дух, привидение

сенки – темни делови што ги прави светлината

сердцето – срцето

Т

табакера – мала кутија за тутун или цигари

таинствен – мистериозен, скриен

татнеж – силен, одекнувачки звук

татнеше – силно одекнуваше

тврдина – старо утврдување, одбранбен објект

теза – главен став што се брани со аргументи

У

убедлив – што настојува да увери и да поттикне прифаќање став

убедливо – такво што може да го увери примачот

увиделе – разбрале, препознале

удвојување – пишување две исти согласки една до друга

Ф

фигуративност – користење преносни, сликовити изрази

фонетика – дел од науката за јазикот што го проучува изговорот на гласовите

фонолошки правопис – правопис со правило „еден глас = една буква“

Х

хет-трик – три гола постигнати од ист играч на еден натпревар

хронолошки – според временски редослед

Ц

цитар (на група) – главниот збор во составот

цитар (на именска група) – носечкиот збор во групата (најчесто именка)

Ч

чепка – допира без потреба; се занимава со ситници

Џ

џамија – исламски верски објект

Ш

школување – образование; учење на училиште/универзитет

шкретински – со многу штедење, скржаво

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел. (1979). *За поетиката*. Скопје: Македонска книга.
- Андреевски, Ц. (1979.). *Македонска љубовна лирика*. Скопје: Мисла.
- Бојковска, С. и др. (1997). *Македонски јазик за средното образование*. Скопје: ИП Просветно дело.
- Вангелов, А. (1986). *Семантичките фигури во македонската народна лирика*. Скопје: Македонска книга.
- Друговац, М. (1990). *Историја на македонската книжевност: XX век*. Скопје: Мисла.
- Друговац, М. (1996). *Македонската книжевност за деца и младина: од Џинот до Чинго*. Скопје: Детска радост.
- Конески, Б. (1954). *Граматика на македонскиот литературен јазик. Дел 2: За формите и нивната употреба*. Скопје: ИП Просветно дело.
- Конески, Б. (1981). *За македонскиот литературен јазик (2. дополнето изд.)*. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга.
- Конески, К. (1999). *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Лужина, Ј. (Прир.). (1998). *Теорија на драмата и театарот*. Скопје: Детска радост.
- Малеска, К. (Прир.). (2026). *Поттикнување функционална писменост во наставата*. Скопје: Филолошки факултет.
- Минова-Ѓуркова, Л. (1994). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Минова-Ѓуркова, Л. (ред.). (1998). *Македонски јазик*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Минова-Ѓуркова, Л. (2019). *Лингвистички студии за македонскиот јазик II. Социолингвистички теми: јазикот и нормата*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Мисирков, К. П. (1903). *За македонските работи*. Софија: Печатница на „Либералниј клуб“.
- Поленаковиќ, Х. (1984). *Животот и делото на браќата Миладиновци*. Скопје: МАНУ.
- Саздов, С. (2007). *Современ македонски јазик 1*. Скопје: Табернакул.
- Саздов, С. (2008). *Современ македонски јазик 2*. Скопје: Табернакул.
- Саздов, С. (2009). *Современ македонски јазик 4*. Скопје: Табернакул.
- Саздов, С. (2020). *Правописен потсетник*. Скопје: Просветно дело.
- Силјан, Р. (2016). *Сончево огледало: антологија на македонската поезија за деца*. Скопје: Силсонс : Матица македонска.
- Спасов, Љ. и др. (2024). *Правописно-нормативен речник на македонскиот стандарден јазик (том 1)*. Скопје: Бата пресс милениум.

- Стамески, Т. (2025). Македонската фолклорна поетика и стилистика. Во *Македонска поетика и стилистика* (стр. 13–30). Грац.
- Урошевиќ, В. (1994). *Мојата роднина Емилија*. Скопје: Македонска книга.
- Урошевиќ, В. (1988). *Демони и галаксии*. Скопје: Наша книга.
- Фондација Метаморфозис. (2023). *Новинарство, „лажни вести“ и дезинформации: Прирачник за новинарско образование и обука* (Македонско издание на прирачникот на UNESCO). Скопје: Фондација Метаморфозис.
- Ќулавкова, К. (2008). *Теорија на книжевноста*. Скопје: Југореклам.
- Ќулавкова, К. (Прир.). (2007). *Поимник на книжевната теорија*. Скопје: МАНУ.
- Цветковски, Ж. и др. (2017). *Правопис на македонскиот јазик* (2. издание). Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, Култура.
- Cassany, D. (2006). *Tras las líneas. Sobre la lectura contemporánea*. Barcelona: Editorial Anagrama.
- Catts, R., & Lau, J. (2008). *Towards Information Literacy Indicators*. Paris: UNESCO Information for All Programme (IFAP).
- Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Eko, U. (2004). *Metafora*. Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Flower, L., & Hayes, J. R. (1981). A Cognitive Process Theory of Writing. *College Composition and Communication*, 32(4), 365–387.
- Graham, S., MacArthur, C. A., & Fitzgerald, J. (Eds.). (2013). *Best Practices in Writing Instruction* (2nd ed.). New York: The Guilford Press.
- Grizzle, A., Wilson, C., Tuazon, R., Akyempong, K., Cheung, C. K., Lau, J., Singh, J., Ortega, A., Gordon, D., & Culver, S. H. (2021). *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners* (2nd ed.). Paris: UNESCO Publishing. ISBN 978-92-3-100448-3.
- Grupa autora. (1985). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.
- Hyland, K. (2019). *Second Language Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). (2011). *IFLA Media and Information Literacy Recommendations*. The Hague: IFLA.
- Perelman, C., & Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Todorov, C. (1987). *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Rad.
- UNESCO. (2018). *Journalism, "Fake News" and Disinformation: A Handbook for Journalism Education and Training*. Paris: UNESCO Publishing. ISBN 978-92-3-100281-6.
- Wilson, C., Grizzle, A., Tuazon, R., Akyempong, K., & Cheung, C. K. (2011). *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. Paris: UNESCO. ISBN 978-92-3-104198-3.

